

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

TÖRE BİTİĞİ'NDE HUKUKLA İLGİLİ SÖZ VARLIĞI

**Hazırlayan
Ferhan TEKDEMİR**

**Danışman
Prof. Dr. Galip GÜNER**

Yüksek Lisans Tezi

Temmuz 2021, KAYSERİ

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

**TÖRE BİTİĞİ'NDE HUKUKLA İLGİLİ SÖZ VARLIĞI
(Yüksek Lisans Tezi)**

**Hazırlayan
Ferhan TEKDEMİR**

**Danışman
Prof. Dr. Galip GÜNER**

Temmuz 2021, KAYSERİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Ferhan TEKDEMİR

T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Anabilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı

Program Adı : Eski Türk Dili

Tez Başlığı : Töre Bitigi'nde Hukukla İlgili Söz Varlığı

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan (Kapak, Önsöz, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) toplam sayfalık kısmına ilişkin/...../20..... tarihinde **Turnitin** intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre tezin benzerlik oranı: %' dır.

Filtrelemeye **alıntılar dahil** edilmiştir. Filtrelemede **yedi (7) kelimedenden daha az** örtüşme içeren metin kısımları hariç tutulmuştur.

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmasının herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim./...../.....

Danışman: Prof. Dr. Galip GÜNER

Öğrenci: Ferhan TEKDEMİR

KILAVUZA UYGUNLUK

“Töre Bitigi’nde Hukukla İlgili Söz Varlığı” başlıklı Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan

Ferhan TEKDEMİR

Danışman

Prof. Dr. Galip GÜNER

Türk Dili ve Edebiyatı ABD Başkanı

Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN

ÖN SÖZ

Toplum yaşamı, insanların hayatlarını devam ettirebilmeleri, ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri için kaçınılmazdır. Toplamların bir arada yaşamasıyla aileler, kabileler, köyler, şehirler, devletler meydana gelmiştir. Toplum içinde bir arada yaşayan insanlar, sürekli etkileşim ve iletişim halindedir. Bu etkileşim ve iletişim bir düzen gerektirir. Toplumsal düzenini sağlayacak olan da hukuk kurallarıdır.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesiyle yazılmış olan hukuk vesikalarının çokluğu dikkat çekmektedir. Bu vesikalar, Gregoryan Kıpçaklarda gelişmiş bir hukuk sisteminin varlığını bize göstermektedir. Türk dilinde hukukla ilgili çalışmalar, bilhassa Gregoryan Kıpçak hukuku ile ilgili çalışmalar, son derece sınırlıdır. Bu nedenle *Töre Bitigi* taranarak hukuk söz varlığı tespit edilmiş ve kavram alanlarına göre sınıflandırılmıştır.

Töre Bitigi'nde Hukukla İlgili Söz Varlığı başlıklı bu tezde Giriş bölümünde Kıpçak adı, tarihi, Kıpçak-Ermeni ilişkileri, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi ve bu Türkçeyle oluşturulmuş eserleri hakkında genel bir bilgi verilmiş; ardından da Töre Bitigi tanıtılmıştır. Tezin ana bölümü ise dört kavram alanına ayrılarak anlamsal açıdan incelenmiştir. Her bir madde başı için açıklama yapıldıktan sonra kelimelerin etimolojik ve morfolojik yapıları parantez içerisinde gösterilmiştir. Ardından, kelimelerin geçtiği örnekler sayfa ve satır numarasıyla verilmiştir. Bazı örnekler, oldukça uzun olduğu için kısaltma yoluna gidilmiştir. Madde başlarının ve örnek cümlelerin yazılmasında Garkavets'in transkripsiyonu dikkate alınmıştır. Sonuç bölümündeysse madde başları hakkında genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Son olarak, bu tez çalışmasının yürütülmesinde ilgisini ve bilgisini hiçbir zaman esirgemeyen, öğrencisi olmaktan onur duyduğum kıymetli hocam Prof. Dr. Galip GÜNER'e müteşekkir olduğumu; hayatımın her alanında beni destekleyen aileme ise minnettar olduğumu belirtmek isterim.

Ferhan TEKDEMİR, Kayseri, 2021

TÖRE BİTİĞİ'NDE HUKUKLA İLGİLİ SÖZ VARLIĞI

Ferhan TEKDEMİR

Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi, Temmuz 2021
Danışman: Prof. Dr. Galip GÜNER

ÖZET

Töre Bitigi'nde Hukukla İlgili Söz Varlığı başlıklı çalışma; Giriş, Genel Hukuk Söz Varlığı, Kamu Hukuk Söz Varlığı, Özel Hukuk Söz Varlığı, Din Hukuku Söz Varlığı ve Sonuç bölümlerinden oluşmaktadır. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesiyle yazılan *Töre Bitigi*'nin taranmasıyla hukuk söz varlığı incelenmiştir.

Çalışmanın giriş kısmında Kıpçak adı, tarihi, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi ve bu dönemde yazılan eserler hakkında bilgi verildikten sonra *Töre Bitigi* tanıtılmıştır. İnceleme kısmında, her bölümün girişinde kavram alanları hakkında bilgi verilmiştir. Türkçe ve Slav kökenli kelimeler başta olmak üzere farklı dillere ait madde başları kavram alanlarına göre alfabetik olarak sınıflandırılmıştır. Madde başlarının parantez içinde etimolojik ve morfolojik incelemesi yapılmış, kelimelerin geçtiği örnekler sayfa/satır numarasıyla verilmiştir.

Sonuç bölümündeyse eserin genel bir değerlendirmesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Töre Bitigi, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi, hukuk

LEGAL VOCABULARY in TORE BITIGI

Ferhan TEKDEMİR

Erciyes Üniversitesi, Graduate School of Social Sciences

Postgraduate Thesis, Temmuz 2021

Supervisor: Prof. Dr. Galip GÜNER

ABSTRACT

The study named Legal Vocabulary in Töre Bitigi consists of; Introduction, General Law Vocabulary, Public Law Vocabulary, Private Law Vocabulary, Religious Law Vocabulary and Conclusion parts. The Legal Vocabulary was analyzed by examining Töre Bitigi which was written in Kipchak Turkish with Armenian Letters.

In the introduction part of this study Töre Bitigi was introduced, after giving information about the name of Kipchak, its history, Kipchak Turkish with Armenian Letters and the works written in this period. In the review part, information about the conceptual fields is given at the introduction part of each chapter. Headings of different languages; notably the words of Turkish and Slavic origin, are classified alphabetically according to their conceptual fields. Etymological and morphological analysis of the titles of the articles were made in parentheses, and the examples in which the words were used were given with page/line numbers.

In the conclusion part, an overall evaluation of the study has been made.

Keywords: Töre Bitigi, Kipchak Turkish with Armenian Letters, Law

İÇİNDEKİLER

TÖRE BİTİĞİ'NDE HUKUKLA İLGİLİ SÖZ VARLIĞI

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK.....	i
TEZ ÖZGÜNLÜK ONAYI.....	ii
KILAVUZA UYGUNLUK	iii
KABUL VE ONAY TUTANAĞI	iv
ÖN SÖZ	v
ÖZET	vi
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
SİMGELER ve KISALTMALAR LİSTESİ	xiii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KIPÇAKLAR ve KIPÇAK TÜRKÇESİ

1.1. Kıpçak Adı ve Tarihi	4
1.2. Kıpçak-Ermeni İlişkileri	5
1.3. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi ve Bu Türkçeyle Oluşturulan Eserler.....	7
1.4. Töre Bitiği.....	9

İKİNCİ BÖLÜM

İNCELEME

2.1. Genel Hukuk Söz Varlığı.....	14
2.1.1. Adalet İle İlgili Söz Varlığı	15
2.1.2. Vasiyet İle İlgili Söz Varlığı.....	17
2.1.3. Temyiz İle İlgili Söz Varlığı.....	19
2.1.4. Veli/Vasi İle İlgili Söz Varlığı.....	20
2.1.5. Diğer Başlıklara Girmeyen Söz Varlığı.....	20
2.2. Kamu Hukuku Söz Varlığı	23
2.2.1. Ceza Hukuku Söz Varlığı	24

2.2.1.1. Suç İle İlgili Söz Varlığı	24
2.2.1.1.1. Suç Türleri İle İlgili Söz Varlığı	26
2.2.1.1.1.1. Öldürmek İle İlgili Söz Varlığı	26
2.2.1.1.1.2. İftira İle İlgili Söz Varlığı	27
2.2.1.1.1.3. Hırsızlık İle İlgili Söz Varlığı	28
2.2.1.1.1.4. Yalan ve Yalancı Şahitlik İle İlgili Söz Varlığı	30
2.2.1.1.1.5. Cinsel Saldırı İle İlgili Söz Varlığı	30
2.2.1.1.1.5.1. Basit Cinsel Saldırı İle İlgili Söz Varlığı	30
2.2.1.1.1.5.2. Nitelikli Cinsel Saldırı İle İlgili Söz Varlığı	31
2.2.1.1.1.6. Diğer Başlıklara Girmeyen Söz Varlığı	31
2.2.1.1.1.7. Suçsuz İle İlgili Söz Varlığı	34
2.2.1.1.2. Suçlu İle İlgili Söz Varlığı	34
2.2.1.1.2.1. Suçlu Türleri İle İlgili Söz Varlığı	36
2.2.1.1.2.1.1. Katil İle İlgili Söz Varlığı	36
2.2.1.1.2.1.2. Yalancı ve Yalancı Şahit İle İlgili Söz Varlığı	37
2.2.1.1.2.1.3. Hırsız, Soyguncu, Yağmacı İle İlgili Söz Varlığı	38
2.2.1.1.2.1.3.1. Hırsız İle İlgili Söz Varlığı	38
2.2.1.1.2.1.3.2. Soyguncu İle İlgili Söz Varlığı	39
2.2.1.1.2.1.3.3. Yağmacı İle İlgili Söz Varlığı	40
2.2.1.1.2.1.4. Firari İle İlgili Söz Varlığı	41
2.2.1.1.2.1.5. Dolandırıcı İle İlgili Söz Varlığı	41
2.2.1.2. Ceza İle İlgili Söz Varlığı	42
2.2.1.2.1. Ceza Türleri İle İlgili Söz Varlığı	44
2.2.1.2.1.1. İdam Czası İle İlgili Söz Varlığı	44
2.2.1.2.1.2. Diyet Czası İle İlgili Söz Varlığı	45
2.2.1.2.1.3. Tutuklamak/Tutuklanmak/Tutuklu İle İlgili Söz Varlığı	47
2.2.1.2.1.4. Hapis Czası İle İlgili Söz Varlığı	48
2.2.1.2.1.5. Para Czası İle İlgili Söz Varlığı	50
2.2.1.2.1.6. Diğer Başlıklara Girmeyen Söz Varlığı	51
2.2.1.2.2. Cezalandırılma Yeri İle İlgili Söz Varlığı	52
2.2.2. Yargılama Hukuku Söz Varlığı	53
2.2.2.1. Yargı/Yargılama/Yargılanmak İle İlgili Söz Varlığı	53

2.2.2.2. Mahkeme ve Mahkeme Türleri İle İlgili Söz Varlığı	55
2.2.2.2.1. Mahkeme İle İlgili Söz Varlığı	55
2.2.2.2.2. Mahkeme Türleri İle İlgili Söz Varlığı	57
2.2.2.3. Dava, Davacı, Davalı ve Dava Türleri İle İlgili Söz Varlığı	58
2.2.2.3.1. Dava İle İlgili Söz Varlığı.....	58
2.2.2.3.2. Davacı İle İlgili Söz Varlığı.....	61
2.2.2.3.3. Davalı İle İlgili Söz Varlığı	64
2.2.2.3.4. Dava Türleri İle İlgili Söz Varlığı	68
2.2.2.4. Yargıç İle İlgili Söz Varlığı	68
2.2.2.5. Jüri İle İlgili Söz Varlığı	70
2.2.2.6. Kanun ve Kanun Kitabı İle İlgili Söz Varlığı.....	74
2.2.2.6.1. Kanun İle İlgili Söz Varlığı	74
2.2.2.6.2. Kanun Kitabı İle İlgili Söz Varlığı	76
2.2.2.7. Buyruk İle İlgili Söz Varlığı	77
2.2.2.8. Kanıt İle İlgili Söz Varlığı	79
2.2.2.9. Şahit İle İlgili Söz Varlığı.....	83
2.2.2.10. Hüküm İle İlgili Söz Varlığı	85
2.2.2.11. Duruşma İle İlgili Söz Varlığı	86
2.2.2.11.1. Duruşmada İtiraz İle İlgili Söz Varlığı	87
2.2.2.11.2. Duruşmada İfade Verme İle İlgili Söz Varlığı	88
2.2.2.12. Diğer Başlıklara Girmeyen Söz Varlığı.....	89
2.2.3. İcra İflas Hukuku Söz Varlığı.....	90
2.2.3.1. İcra İle İlgili Söz Varlığı.....	90
2.2.3.1.1. Haciz İle İlgili Söz Varlığı.....	90
2.2.3.1.2. İcra Memuru İle İlgili Söz Varlığı.....	92
2.2.3.2 İflas İle İlgili Söz Varlığı.....	93
2.2.4. Vergi Hukuku Söz Varlığı	93
2.2.4.1. Vergi İle İlgili Söz Varlığı.....	93
2.2.4.2 Vergi Memuru İle İlgili Söz Varlığı	95
2.3. Özel Hukuk Söz Varlığı.....	95
2.3.1. Medeni Hukuk Söz Varlığı.....	96
2.3.1.1. Kişiler Hukuku Söz Varlığı	96

2.3.1.1.1. Akriba ve Akribalık İlişkileri İle İlgili Söz Varlığı	97
2.3.1.1.1.1. Akriba İle İlgili Söz Varlığı	97
2.3.1.1.1.2. Akribalık İlişkileri İle İlgili Söz Varlığı	100
2.3.1.1.1.2.1. Anne-Baba İle İlgili Söz Varlığı.....	100
2.3.1.1.1.2.2. Çocuk İle İlgili Söz Varlığı.....	101
2.3.1.1.1.2.2.1. Kız Çocuk İle İlgili Söz Varlığı.....	102
2.3.1.1.1.2.2.2. Erkek Çocuk İle İlgili Söz Varlığı	104
2.3.1.1.1.2.3. Kardeş İle İlgili Söz Varlığı.....	105
2.3.1.1.1.2.3.1. Kız Kardeş-Erkek Kardeş İle İlgili Söz Varlığı.....	106
2.3.1.2. Aile Hukuku Söz Varlığı	107
2.3.1.2.1. Evliliğe Hazırlık ve Evlilik İle İlgili Söz Varlığı.....	107
2.3.1.2.1.1. Evliliğe Hazırlık İle İlgili Söz Varlığı	107
2.3.1.2.1.1.1. Nişan İle İlgili Söz Varlığı.....	107
2.3.1.2.1.2. Evlilik İle İlgili Söz Varlığı	108
2.3.1.2.2. Karı – Koca İle İlgili Söz Varlığı	110
2.3.1.2.3. Diğer Başlıklara Girmeyen Söz Varlığı.....	112
2.3.1.3. Miras Hukuku Söz Varlığı.....	113
2.3.1.3.1. Miras İle İlgili Söz Varlığı.....	113
2.3.1.3.1.1. Mirasçı İle İlgili Söz Varlığı.....	114
2.3.1.3.1.2. Mirasçılık İle İlgili Söz Varlığı.....	116
2.3.1.3.2. Pay/Paylaşmak İle İlgili Söz Varlığı.....	117
2.3.1.4. Eşya Hukuku Söz Varlığı	119
2.3.1.4.1 Mal ve Mülk İle İlgili Söz Varlığı	119
2.3.1.4.1.1. Mal İle İlgili Söz Varlığı.....	119
2.3.1.4.1.2. Mülk İle İlgili Söz Varlığı	123
2.3.1.4.2. Kullanma Hakkı İle İlgili Söz Varlığı	126
2.3.1.4.3. Diğer Başlıklara Girmeyen Söz Varlığı.....	128
2.3.2. Borçlar Hukuku Söz Varlığı	128
2.3.2.1. Borç/Borçlu İle İlgili Söz Varlığı	128
2.3.2.2. Alacaklı İle İlgili Söz Varlığı	130
2.3.2.3. Kefil/Kefil Göstermek/Kefil Olmak İle İlgili Söz Varlığı.....	130
2.3.2.4. Senet İle İlgili Söz Varlığı	133

2.3.2.5. Borcun Ödenmesi İle İlgili Söz Varlığı	134
2.3.2.6. Haciz İle İlgili Söz Varlığı.....	135
2.3.2.7. Rehin İle İlgili Söz Varlığı	137
2.3.2.8. Diğer Başlıklara Girmeyen Söz Varlığı.....	137
2.3.3. Ticaret Hukuku Söz Varlığı.....	138
2.3.3.1. Alıcı İle İlgili Söz Varlığı	138
2.3.3.2. Satıcı İle İlgili Söz Varlığı.....	139
2.3.3.3. Satın Alma İle İlgili Söz Varlığı	140
2.3.3.4. Satmak/Satış İle İlgili Söz Varlığı	141
2.3.3.5. Tüccar/Tüccarlık İle İlgili Söz Varlığı	142
2.3.3.6. Diğer Başlıklara Girmeyen Söz Varlığı.....	143
2.4. Din Hukuku Söz Varlığı	143
2.4.1. Tanrı İle İlgili Söz Varlığı	144
2.4.2. Kutsal Kitaplar İle İlgili Söz Varlığı	146
2.4.2.1. İncil İle İlgili Söz Varlığı.....	146
2.4.2.2. Ahitler İle İlgili Söz Varlığı.....	147
2.4.2.2.1. Eski Ahit İle İlgili Söz Varlığı.....	147
2.4.2.2.2. Yeni Ahit İle İlgili Söz Varlığı	147
2.4.2.2.3. Eski Ahit ve Yeni Ahit İle İlgili Söz Varlığı	148
SONUÇ	150
KAYNAKÇA.....	152

SİMGELER ve KISALTMALAR LİSTESİ

Alm.	: Almanca.
Ar.	: Arapça.
bk.	: Bakınız.
EDPT	: An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish.
Erm.	: Ermenice.
Far.	: Farsça.
krş.	: Karşılaştırınız.
KS	: Kıpçakskiy Slovar’.
KTS	: Kıpçak Türkçesi Sözlüğü.
Lat.	: Latince.
Leh.	: Lehçe.
mec.	: Mecaz.
Moğ.	: Moğolca.
ÖTS	: Ötüken Türkçe Sözlük.
öz. is.	: Özel isim.
s.	: Tek sayfa.
Soğ.	: Soğdca.
ss.	: Birden fazla sayfa.
TDES	: Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü.
TSD	: VIII.-XVI. Yüzyıllarda Türkçenin Sözcük Dağarcığı.
Tür.	: Türkçe.
Ukr.	: Ukraynaca.
yay. haz.	: Yayına hazırlayanlar.
Yun.	: Yunanca.

- ... : Yazılmayan metin.
< : Bu şekilden gelir.
* : Tanıklanamayan şekil.
~ : Veya.
+ : İsim tabanına gelen ek.
- : Fiil tabanına gelen ek.

GİRİŞ

Tezin Konusu

Çalışmanın konusu, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi ile yazılıp günümüze ulaşmış olan *Töre Bitigi*'nde hukuk söz varlığına ilişkin dil malzemesinin konularına göre tasnif edilmesidir.

Tezin Amacı

Çalışmanın amacı, *Töre Bitigi*'nde hukuk söz varlığına ilişkin dil malzemelerin belirlenmesi, söz varlığına giren kelimelerin kavram alanlarına göre tasnif edilmesi ve kelimelerin etimolojik yönden incelenmesidir.

Tezin Önemi

Dünyanın farklı kütüphanelerinde muhafaza edilen yaklaşık 30.000 sayfadan oluşan Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinin (Tuğuz, 2019, s. 4) 18.000 sayfadan fazlasını hukuk metinleri oluşturmaktadır. Hukuk metinlerine bu kadar yer verilmesi, bu dönem ile ilgili hukuk çalışılmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Metinlerin çok olması ve tezimizin yüksek lisans tezi olması nedeniyle, çalışma *Töre Bitigi* ile sınırlandırılmıştır.

Tezin Yöntemi

Çalışmada tarama yöntemi kullanılmıştır. A. N. Garkavets ve G. Sapargaliyev'in yazmış olduğu *Töre Bitigi Armyano-Kıpçakskiy Sudebnik 1519-1594* taranmıştır. Metinde hukuk söz varlığına ait bulgular tespit edilmiş ve kavram alanlarına göre dört başlıkta tasnif edilmiştir: genel hukuk söz varlığı, kamu hukukuz söz varlığı, özel hukuk söz varlığı ve din hukuku söz varlığı. Her bölümün girişinde önce bölüm hakkında bilgi verilmiş ardından da kelimeler alfabetik olarak sıralanmıştır. 166 kelime ile en çok kelime geçen bölüm kamu hukuku olurken 13 kelime ile en az kelime geçen bölüm din hukuku olmuştur.

Madde başları sadece isim ve fiillerden değil; isim tamlaması, sıfat tamlaması, birleşik fiil, yardımcı fiille kurulmuş birleşik fiil, sıfat fiil grubu gibi pek çok kelime grubundan da oluşmaktadır.

Çalışma esnasında, kelimelerin anlamlandırılmasında ve metin hakkında bilgi edinilmesinde sıklıkla başvurulmuş kaynaklar şunlardır:

1. A. N. Garkavets, *Kıpçakskoe Pismennoe Nasledie III*
2. Ebru Ç. Milci, *Gregoryan Muhiti Kıpçak Türkçesi Mahkeme Tutanakları (1630-1635) (İnceleme-Metin-Dizin) (yayımlanmamış doktora tezi)*
3. Lütüye Güvenç, *Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde Fiil (yayımlanmamış doktora tezi)*
4. Zeliha Tuğuz, *Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde İsimlerin Kavram Alanları (yayımlanmamış doktora tezi)*
5. Pelin Kocapınar, *Kavram Sözlükleri ve Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi Söz Varlığı Üzerine Bir Deneme (yayımlanmamış doktora tezi)*
6. Musa Salan, *Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde Fiil Yapımı (yayımlanmamış doktora tezi)*
7. Fatma Şenyüz, *Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakçada Ekleme Yoluyla İsim Yapımı (yayımlanmamış doktora tezi)*
8. Hakan Korkmaz, *Töre Bitiki Grameri (yayımlanmamış yüksek lisans tezi)*
9. M. Said Arslan, *Aleksandr Nikolayeviç Garkavets'in Hayatı Eserleri ve Türkolojiye Katkıları (yayımlanmamış yüksek lisans tezi)*

Tasnif edilen madde başlarının parantez içinde etimolojik ve morfolojik incelemesi yapılmıştır. Etimolojik incelemeler sırasında S. G. Clauson'un *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteen-Century Turkish* temel başvuru kaynağı olarak kullanılmış; Yaşar Çağbayır'ın *Ötüken Türkçe Sözlük*, Hasan Eren'in *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Burhan Paçacıoğlu'nun *VIII.-XVI. Yüzyıllarda Türkçenin Sözcük Dağarcığı* sıklıkla başvurulmuş kaynaklar olmuştur. Garkavets'in *Kıpçakskiy Slovar'* ve R. Toparlı, H. Vural ve R. Karaatlı'nın *Kıpçak Türkçesi Grameri* kitaplarından da birkaç örnekte istifade edilmiştir.

Kelimelerin geçtiği örnekler sayfa/satır numarasıyla verilmiş, çok olan örnekler beş örnek ile kısıtlanmıştır. Uzun olan örnekler de kısaltılarak (...) koyulmuştur. Çalışmaya Türkçe ve yabancı kökenli tüm sözcükler dâhil edilmiştir. Garkavets'in yayımladığı metin esas alındığı için Garkavets'in transkripsiyon sistemine birebir uyulmuştur.

Çalışmada, hukuk ile ilgili sınıflandırma yaparken Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Adalet Meslek Yüksek Okulu ders notlarından faydalanılmıştır. Hukuk bölümleri hakkında açıklama yaparken Ömer Anayurt *Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları*, A. Şeref Gözübüyük *Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları* ve Faruk Andaç'ın *Hukukun Temel Kavramları* kitapları kullanılmıştır.

Hukuk söz varlığı oluşturulurken hem hukuk terimleri sözlüğünden hem de hukuk sözlüğünden istifade edilmiştir.

Töre Bitigi'nin Wroslaw, Paris ve Viyana olmak üzere üç nüshası vardır. Hem içerik yönünden en zengin olması hem de dil bilgisel yönden en arkaik özellikleri taşıması (Korkmaz, 2014, s.8) sebebiyle Wroslaw nüshası üzerinde çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KIPÇAKLAR ve KIPÇAK TÜRKÇESİ

1.1. Kıpçak Adı ve Tarihi

Kıpçak adı, pek çok tarihî kaynakta farklı adlandırmalarla karşımıza çıkmaktadır. Ruslar, *Polovets/Polovtsi*; Almanlar *Falben/Falonen /Phulagi/Valvi/Valowen/ Valwen*; Macarlar *Kun*; Lehler *Planci*; Çekler *Plawci*; Ermeniler *Harteş* olarak adlandırırken Grek ve Latin kaynaklarında ise *Cumanus* olarak geçer (Güner, 2020, s. 23). Tüm bu adlandırmaların ortak anlamı “sarı, sarımsı, solgun”dur. Kıpçaklar sarı saçlı oldukları için onlara bu ad verilmiştir. İslam âlemi, Güney Kafkasların Hristiyan halkları, Moğol ve Çinliler ise *Kıpçak/Kıbçak/Kıfşak* olarak adlandırmışlardır (Argunşah & Sağol Yüksekaya, 2017, s. 265). Kıpçak adının ilk defa geçtiği Rus kaynaklarında Türkmen, Peçenek ve Uzlarla aynı kavimden oldukları vurgulanır (Uydu Yücel, 2002, s. 420).

Türk kaynaklarında Kıpçak adına ilk kez 759 yılında dikilen Şine-Ussu (Bayan Çor) yazıtında rastlanmaktadır: *Türk Kıbçak elig yıl olurmış* (BÇ K 4). “Türk Kıpçak elli yıl oturmuş (yönetmiş)” cümlesi, 682-745 yılları arasındaki II. Köktürk Kağanlığı’na işaret etmektedir. Metindeki *Türk* kelimesinin son harfi, *Kıbçak* kelimesinin de ilk harfi silinmesine rağmen bu ifadenin *Türk Kıbçak* olduğu kabul edilmektedir (Ercilasun, 2014, s. 355).

Güneydoğu Avrupa bozkırlarında Peçenekler ve Uzlar gibi devlet kuramayan Kıpçaklar, daha çok kavmî temellere göre birleşmiş topluluklar şeklinde yaşamışlardır. XI. yüzyıl başlarında Yayık Nehri boylarında yaşayan Kıpçaklar, 1030 yılı civarında doğudan gelen Ki’tan baskısı ve yer ve otlak sıkıntısı sebebiyle İdil Nehri üzerinden batıya göç etmişlerdir. Önlerindeki Uz (Oğuz) kitlelerinin 1048’de Balkanlar’a çekilmesiyle Güney Rusya’ya yerleştiler ve Rus prenslikleriyle komşu oldular. Rus kaynaklarında ilk defa 1054’te adı geçen Kıpçaklar, bu dönemde hâkimiyet alanlarını

Dinyeper'e kadar genişletmişlerdir (Güner, 2020, s. 23). Bu tarihten sonra yayıldıkları coğrafya Deşt-i Kıpçak (Kıpçak Bozkır) olarak adlandırılan Kıpçaklar, Avrasya'nın en önemli unsurlarından biri olurlar. 1061'den sonra Rus bozkırlarını ele geçiren Kıpçaklar Bizans'a karşı çok sayıda sefer düzenlemişlerdir. 1080'li yıllarda Kıpçak sahası Tuna boylarından Kafkaslara, Batı Sibiry'a'dan Müslüman Orta Asya'ya kadar yayılır. Kıpçakların esas merkezleri ise Don-Dinyester boyları idi (Argunşah & Sağol Yüksekaya, 2017, ss. 265-266).

1091'de Macaristan'a 1092'de Lehistan'a akın eden Kıpçaklar 1093 yılında ise Bizans'a akın ettiler. 1103 yılında Ruslar Kıpçaklara karşı önemli bir galibiyet kazandılar. Bu galibiyete karşı 1105-1111 yılları arasında Kıpçaklar kısa aralıklarla ve şiddetli cevap verdiler. 1184 yılına kadar Rus-Kıpçak savaşları devam etti. 1184'te Aksu Nehri kenarında bulunan Kıpçaklar, Kiev Knezi Svyatoslav yönetimindeki bütün güney Rus knezliklerinin bir araya gelerek oluşturdukları orduya karşı yenildiler. Bu seferde bulunmayan Novgorod-Seversk Knezi İgor Svyatoslaviç 1185 yılında Kıpçaklar üzerine sefere çıktı fakat Aşağı Don sahasındaki Kayalı Nehri kıyısında büyük bir yenilgiye uğradı. Bu yenilgi, Kıpçak-Rus münasebetlerini anlatan "İgor Destanı"nın konusu olmuştur (Uydu Yücel, 2002, s. 420).

Kıpçaklar, XII. yüzyılda Gürcistan, Güney Rusya, Romanya, Bulgaristan ve Macaristan'da önemli roller oynadılar. Halkın bir kısmı Macaristan'da kalıp Macarlaşırken pek çoğu ise Gürcü ordusunda paralı asker olarak görev aldı. Bu askerler Selçuklulara karşı Gürcüleri korudu. Kıpçaklar geniş bir alana yayılmalarına rağmen siyasi bir birlik olarak ortaya çıkamamışlardır. Zamanla birleşip güçlü akınlar yapsalar dahi boylarını tek yönetim altında toplayamamışlardır. Kıpçaklar, Orta Asya'daki nüfuzlarını Cengiz Han'ın torunu olan Batu Han'ın, 1241'de Altın Orda Devleti'ni kurmasına kadar devam ettirebilmişlerdir. 1241'den sonra Altın Orda Devleti'nin hâkim unsuru olarak yaşamışlardır. Kıpçakların bir kısmı Bulgar Türklerini Kıpçaklaştırırken bir kısmı da paralı asker olarak gittiği Mısır ve Suriye'ye yerleşerek Memlûk Devleti'ni kurmuşlardır (Güner, 2020, s. 24).

1.2. Kıpçak-Ermeni İlişkileri

1064 yılında Selçuklular Ani'yi fethederek Ermeni Bagratlı Devleti'ni yıktılar. Selçukluların Doğu Anadolu'ya hâkim olması üzerine bölgede yerleşik hayat süren Ermenilerin bir kısmı Karadeniz'in kuzeyine doğru göç etmeye başladılar. Özellikle Kırım'a yerleşen ilk Ermeni topluluklarını, Selçuklu baskısı ve tehdidi altında bulunan pek çok Ermeni takip etti. Bu göç hareketleri sonucunda Karadeniz'in kuzeyinde ve Kırım'da önemli bir nüfus yoğunluğu oluşturan Ermeniler, bu bölgede uzun bir süre yaşadılar (Arıkan, 2006, s. 131; Kutalmış, 2004, s. 37). XIII. yüzyılda Kırım başta olmak üzere bu coğrafyanın, dönemin yazarları tarafından *Armenia Maritima* (Ermeni Denizi) veya *Armenia Magna* (Ermeni Adası) olarak adlandırılması, bu bölgedeki Ermeni nüfus yoğunluğunun göstergesidir (Kasapoğlu Çengel, 2012, s. 20).

Pritsak'a göre Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinin oluşmasındaki temel etken Kıpçak-Ermeni sosyal ilişkileri ve özellikle ticari ilişkilerdir (Pritsak, 1988, s. 123). Kıpçaklar ve Ermeniler, Kamanets ve Lviv'de eğitim ve zanaat okulları kurmuşlar; özellikle zanaatta çok ilerlemişlerdir. Kumaş, keçe ve deri işçiliği, kuyumculuk ve kasaplıkla uğraşan halkın %80'i zanaatkârdır (Kasapoğlu Çengel, 2012, s. 21). Ukrayna'dan başlayıp Deşt-i Kıpçak'tan geçen ve Orta Asya'nın içlerine kadar uzan İpek Yolu'nda seyahat etmek ve ticaret yapabilmek için, dönemin *lingua franca* (ortak dil)sı olan Kıpçak Türkçesinin bilinmesi bir zorunluluktur. Bu sebeple Ermeni tüccarları Kıpçak Türkçesini öğrenip kullanmışlardır (Argunşah & Sağol Yükseksekkaya, 2017, s. 278).

Kıpçak Türkleri, bugünkü Ermenistan ve Gürcistan coğrafyasında Gürcü hükümdarı Kral David zamanından beri yoğun olarak yaşamış; devlet ve ordu kademelerinde üst düzey görevler almışlardır. Bu durum kral Dimitri, Giorgi ve kraliçe Tamara dönemlerinde de devam etmiş ve Kıpçak Türklerinin bir kısmı Hristiyan olmuşlardır. Bazı kaynaklara göre Ermenistan'ın Şirask bölgesi Artiksk şehrindeki Ariç köyü "Kıpçag" adını taşımaktadır. Bu köyde XII. yüzyıldan günümüze kadar korunmuş olan *Hpçahavank* (Kıpçak Manastırı) adında bir manastır bulunmaktadır (Argunşah & Sağol Yükseksekkaya, 2017, s. 278). XI.-XIV. yüzyıllar arasında yaşanan bu etkileşim ve din değiştirme sonucu Ermeniler, anadilleri yanında Kıpçak Türkçesini de kullanmışlardır. Söz konusu etkileşim sonucu XVI.-XVII. yüzyıllarda Ukrayna'nın Kamanets, Podolsk ve Lviv bölgelerinde Ermeni alfabesiyle yazılmış Kıpçak Türkçesi eserleri oluşmuştur (Güner, 2020, s. 27).

1.3. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi ve Bu Türkçeyle Oluşturulan Eserler

Türklerin kullandığı alfabeler düşünüldüğünde akla ilk gelenler Göktürk, Uygur, Arap ve Latin alfabeleridir. Ancak Türkler Göktürk, Soğd, Uygur, Mani, Brahmi, Süryani, Arap, Grek, İbrani, Latin, Kril, Ermeni vb. alfabeleri de kullanmışlardır (Argunşah & Sağol Yüksekaya, 2017, s. 279).

V. yüzyılda papaz Mesrob Maşdots (Maschtotoz) tarafından Danyel alfabesi düzenlenerek Ermenilerin dinî ve kültürel yapısına uygun 36 harf içeren Ermeni alfabesi oluşturulmuştur. Bu alfabeyle daha sonra iki harf ilave edilmiştir (Öztürk, 2011, s. 327). Oluşturulan bu alfabeyle XIV. yüzyıldan itibaren yazma eserlerde, XVIII. yüzyıldan itibaren matbu eserlerde Türkçe metinler yazılmıştır. Ermeni alfabesiyle oluşturulmuş yazma eser Kamanets, Podolsk, Lviv başta olmak üzere Polonya, Rusya, Romanya, Moldova, Kırım ve Türkiye’de kaleme alınmıştır. Osmanlı Devleti’nde Ermeni alfabesiyle Türkçe matbu eserler 1727-1968 yılları arasında basılmıştır. Dünyanın pek çok yerinde 200’e yakın basımevinde 2128 adet Ermeni Harfli Türkçe eser basılmıştır (Pamukçiyen, 2002, s. XI).

Osmanlı Ermenileri ve Gregoryan Kıpçakların kullanmış oldukları alfabeler imlâ ve yazı stili bakımından farklılık göstermektedir. Söz varlığı bakımından Gregoryan Kıpçakların oluşturduğu eserlerde Slav kökenli ödünç kelime sayısı fazladır. Arapça ve Farsça kelimeler az olmakta birlikte Ermenice kelime sayısı son derece sınırlıdır. Osmanlı Ermenilerinin kaleme aldıkları eserler ise eserin yazıldığı bölgeye ve niteliğine göre farklılık göstermektedir. Bu eserlerde, hem Anadolu ağızlarına hem de çok sayıda Arapça-Farsça ödünç kelimeye yer verilmiştir (Özkan, 2007, s. 407-408).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi eserlerinden ilk defa 1912 yılında Avusturyalı Türkolog Kraelitz-Greifenhorst bahsetmiştir. Daha sonra 1930 yılında Ukrayna Bilimler Akademisi üyesi olan Ukraynalı bilim adamı Agatangel Efimoviç Krımskiy, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerini oluşturan topluluğu “Türk” kabul etmiştir. *Türki ix movi ta literaturu* (Türkler: Onların Dilleri ve Edebiyatları) adlı eserinde bu metinlerin dili ile *Codex Cumanicus*’un dili arasında pek çok benzerlik olduğunu vurgulamıştır (Kasapoğlu Çengel, 2012: 24-25). Güner’in ifade ettiğine göre Garkavets, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi eserleriyle Kuman, Karayim, Urum ve Kırım Tatar Türkçeleri arasından dil bilgisel açıdan benzerlik olduğunu dile getirir (Güner, 2020, s. 28).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde, kullanılan dili ifade etmek için *çipçağ tili*, *bizim til*, *Tatarça* gibi adlandırmalar yapılmıştır. Bu adlandırmaları tercih etmelerinin sebebi, dillerini Ukraynacadan ve Lehçeden ayırmak istemeleridir. *Tatarça* terimini ise, Karadeniz’in kuzeyine yerleşip bu Kıpçak Türk lehçesine yaklaştıkları için ödünç almış olabilirler (Kasapoğlu Çengel, 2012, s. 24). Gregoryan Kıpçak konuşurları, dillerine yukarıda bahsi geçen adlandırmaları yapmakta; ancak *Türkçe/Türk dili* dememektedir. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinden anlaşıldığına göre; Gregoryan Kıpçaklar için *Türk*, “İslam, Müslüman” anlamına gelmektedir. *Türk boldu*, “Türk oldu, Müslüman oldu, sünnet oldu”; *Türk etti* “Türkleştirdi, Müslümanlaştırdı, sünnet etti” anlamlarına gelmektedir (Aynakulova, 2009, s. 120).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinin tarihî gelişimi üç evreden oluşur (Dashkevich, 1983, s. 92, 101):

I. Sözlü Dil Dönemi (XIII. yüzyılın sonu – XV. yüzyıl)

II. Yazılı Dil Dönemi (XVI. yüzyıl – XVII. yüzyılın ilk yarısı)

III. Dilin Kaybolduğu Dönem (XVII. yüzyılın ikinci yarısı)

Yazılı dil dönemi eserleri, 112 el yazmasından ve yaklaşık 25-30 bin sayfadan oluşur (Garkavets & Hurşudyan, 2001, s. 19). Bunlar: 3 vakayiname; 5 Zebur; Havari Pavel’in mektupları; 8 dua kitabı; 2 azizin hayat hikâyeleri; 3 kanun kitabı; mahkeme tutanakları; teoloji, uzay bilim, gökbilim, kimya, tıp metinleri, hayvan ve bitki ıslahı gibi eserler; takvimler, kişisel belgeler ve bu dönemin el yazması sözlükleridir (Arslan, 2013: 87; Çetin Milci, 2014: 230). Bu eserler, Avusturya, Ermenistan, İtalya, Hollanda, Polonya, Romanya, Rusya, Ukrayna, Fransa gibi ülkelerde; Wroslaw, Paris, Viyana, Lviv, Krakov, Varşova, Gerl, Leiden, Venedik, St. Petersburg gibi kentlerde kütüphane, müze, arşiv veya enstitülerde saklanmaktadır (Altınkaynak, 2006, ss. 20-23; Arıkan, 2006, ss. 136-138; Korkmaz, 2014, ss. 5-6).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinleri altı başlık altında sınıflandırılmaktadır:

I) Tarihî Vakayinamaler: Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi ile yazılmış üç vakayiname vardır. 1430-1652 yılları arasındaki Kamanets-Podolsk olaylarını anlatan *Kamanets Vakayinamesi*; Hz. İsa’nın doğumundan sonraki yılları ve 1530-1537 yılları

arasını anlatan *Venedik Vakayinamesi* ve *Polonya Vakayinamesi*'dir (Argunşah & Sağol Yüksekaya, 2017, s. 280; Arslan, 2013, s. 92).

II) Kanun Kitapları ve Mahkeme Sicil Defteriyle Tutanakları: Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesiyle kaleme alınmış 40 tane tutanak defteri bilinmekte olup bunlardan üç tanesi kayıptır. Belge ve tutanakların tamamı on sekiz bin sayfadan fazladır. Bu belgeler içinde evlilik anlaşmaları, tutanaklar, vasiyetnameler, mektuplar bulunmaktadır. Bu metinler arasındaki en önemli kitap *Töre Bitigi*'dir (Argunşah & Sağol Yüksekaya, 2017, s. 280; Arslan, 2013, s. 92-93).

III) Dil bilimi İle İlgili Eserler: 1581-1613 yılları arasında yazılmış iki dil bilgisi kitabı, beş Kıpçakça-Ermenice sözlük ve birkaç açıklama sözlüğünden oluşan eserlerdir (Argunşah & Sağol Yüksekaya, 2017, s. 280; Arslan, 2013, s. 93).

IV) Dinî Eserler: Beş adet Zebur, bir adet Zebur sözlüğü, Havari Pavel'in mektupları, dokuz adet dua kitabı, Vartabed Anton'un dört adet vaaz kitabı, azizlerin hayat hikâyeleri, astrolojiyle ilgili birkaç kitap, bir adet Paskalya Takvimi ve On İki Hayvanlı Türk Takvimi bulunmaktadır (Argunşah & Sağol Yüksekaya, 2017, s. 280; Arslan, 2013, s. 93; Kasapoğlu Çengel, 2012, s. 31).

V) Edebî Eserler: Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesiyle yazılmış tek edebî eser *İstoriya Mudrogo Hikâra* (Hikmetli Hikâr'ın Hikâyesi)'dir. Kıpçaklar hakkında bilgi vermektedir. Ermeniceden tercüme edildiği düşünülmektedir (Arslan, 2013, s. 93-94; Kasapoğlu Çengel, 2012, s. 33).

VI) Doğa Bilimleri İle İlgili Eserler: Doğa bilimleri ile ilgili yazılmış metinlerden sadece *Taynı Filosoşskogo Kamnya* (Felsefe Taşının Sırları) hakkında bilgi vardır. Andrey Torosoviç'in yazmış olduğu bu metin, kimyasal deneyler, meyvecilik, Eski ve Orta Çağ bilim adamlarının çalışmaları hakkında bilgi vermektedir (Argunşah & Sağol Yüksekaya, 2017, s. 280; Arslan, 2013, s. 94).

1.4. Töre Bitigi

Töre Bitigi, Batı Ukrayna (Polonya)'da kaleme alınmış ve Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinin en parlak döneminde, yani XVI. yüzyılda yazılmış ilk hukuk belgelerinden biridir. 1184-1213 yılları arasından Mhitar Goş tarafından yazılan Ermenice *Datastanagirk*'in çevirisidir. 1518-1519 yıllarından Polonya kralı I. Sigizmund'un

onayıyla Ermeniceden Latinceye, Latince'den Lehçeye ve 1523 yılında da Lehçeden Kıpçakçaya çevrilmiştir (Şenyüz, 2017, ss. 52-53). Bu çeviri metinde şöyle geçmektedir: “*Tilindän ermeniniñ latingä çixargandır, latindän pol'skiygä, a pols'kidän bizim tilgä, çaysi ki başlanıyır bu sözlär bilä.*” (TB, 74/54r) *Töre Bitigi*'ne yapılan bazı eklemeler ve düzeltmelerle Mhitar Goş'a ait olan orijinal metinden farklı olduğu tahmin edilmektedir. Orijinal nüshaya ulaşılmasa da eldeki Kıpçak versiyonuna çevirisi sırasında eklenen yeni maddeler olduğu söylenmektedir. Dünya işleriyle ilgili kanunların yer aldığı bölümdeki maddelerin bir kısmının *Armiyanskiy Sudebnik*¹'e ait olduğu kabul edilirse; bir kısmının sonradan eklendiği ve bu eklenen maddelerin Gregoryan Kıpçak halkının yerli hukukunu yansıttığı belirtilmektedir. Ayrıca yapılan eklemeler bu bölümle sınırlı kalmayıp *Pretsessualniy Kodeks* (mahkeme usulü kanunu) başlığı altındaki ek bölümde de kendini göstermektedir. Pek çok araştırmacı *Pretsessualniy Kodeks* bölümünün, bağımsız Kıpçak hukuku vesikası olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır (Korkmaz, 2014, s. 7).

Töre Bitigi'nin bilinen üç nüshası vardır: Wroslaw Ossolinski Ulusal Enstitüsünde 1916/II numarada kayıtlı 1523 tarihli nüsha; Paris Ulusal Kütüphanesinde 176 numarada kayıtlı 1568 tarihli Lviv versiyonu; Viyana Ermeni Mekhitarist Kütüphanesinde 468 numarada kayıtlı 1575 tarihli Kamanets versiyonudur (Garkavets, 2012, ss. 14-15). Bu üç nüsha arasında en eski ve en arkaik özellikler taşıyan nüsha ise Wroslaw nüshasıdır (Garkavets, 2003, s. 10).

Töre Bitigi'nin Wroslaw nüshası hakkında ilk çalışmayı 1953 yılında Marian Lewicki ve Renata Kohnowa yapmıştır: “La version turqueiptchak du “Code des lois des Arméniens polonais” (Leh Ermenilerinin Kanunlar Kitabının Türk- Kıpçak Versiyonu). *Töre Bitigi* üzerinde en kapsamlı çalışma ise 2003 yılında Aleksandr Garkavets'in önderliğinde yapılmıştır. *Töre Bitigi, Kıpçaksko-Polskaya Versiya Armyanskogo Sudebnika i Armyano Kıpçakskiy Protsessualniy Kodeks - Lvov, Kamenets- Podolskiy 1519-1594* adlı çalışma on dört bölümden oluşmaktadır. Kazakça ve Rusça iki sütun hâlinde yazılan giriş bölümünde ön söz, iki resim, Mhitar Goş'un

¹ Eserin Rusça adıdır.

yazmış olduğu orijinal metin ile Kıpçak versiyonun bölümlerinin karşılaştırıldığı tablo yer alır. Giriş bölümünün ardından, sol sütunda Wroslaw nüshasının transkripsiyonu, sağ sütunda ise Rusça tercümesi yer almaktadır. Üçüncü bölümde, sol sayfada Paris, sağ sayfada Viyana nüshasının transkripsiyonu bulunmaktadır. Dördüncü bölümde, Leh ve Kıpçak versiyonlarına kaynaklık eden Ermenice metne A. Papavyon tarafından 1954 yılında yapılan Rusça çeviri tekrar gözden geçirilmiş ve beşinci bölümde küçük bir Ermenice-Rusça sözlük eklenmiştir. Altıncı bölümde, 1519 yılında Latince kanunnamenin orijinal metni Myro Kapral tarafından yapılan Ukraynaca çeviri ile birlikte yer alır. Yedinci bölümde, Sadok Baracz'ın kanunnamenin Lehçe versiyonu üzerinde yapmış olduğu yayın Garkavets'in Rusça çevirisi ile birlikte yer verilir. Sekizinci bölümde, Oswald Baltser'in Lviv Ermeni-Kıpçak mahkeme usulünün Lehçe versiyonu üzerinde yaptığı yayını Garkavets yeniden düzenlemiş ve Rusça tercümesi ile birlikte vermiştir. Dokuzuncu bölümde, Ermeni-Kıpçak versiyonun sözlüğü bulunmaktadır. Onuncu bölümde, kanunnamenin Ermeni-Kıpçak versiyonunun Gayrat Sapargaliyev tarafından Kazakça çevirisi ve on birinci bölümde de Kıpçakça-Kazakça sözlük yer alır. On ikinci bölümde, Miron Kapral tarafından hazırlanan XIV.-XVI. yüzyıllarda Lviv Ermeni toplumundaki hukuki yapıyı anlatan belgeler yer alır. On üçüncü bölümde, Garkavets'in "Kıpçakça Konuşan Ermeniler ve XVI.-XVII. Yüzyıllarda Ermeni Harfleri ile Yazılan Kıpçakça Miras" başlıkla makaleye yer verilmiştir. Son bölümde ise Garkevets'in derlediği Maksim Tsimbal'ın da tamamladığı Ermeni-Kıpçak bibliyografyası ve *Töre Bitigi*'nin içindekiler bölümü yer almaktadır (Arslan, 2013, ss. 100-101; Şenyüz, 2017, ss. 53-54).

İncelediğimiz *Töre Bitigi*'nin Wroslaw nüshası hakkında kısaca şu bilgiler verilebilir:

a) Giriş Bölümü: "*Ävəlgi položenâsi Törä bitikiniñ*" başlığıyla başlayan, on maddeden ve yaklaşık 39 varaktan oluşan bölümdür.

Bu bölümde kitabın ortaya çıkışı ve yazılış amacı anlatılır. Yasalar ilk zamanlarda yazılı olarak uygulanmadığı için Gregoryanların çok eleştirildiğinden ve zaman içinde yasaları yazıya geçirmeye mecbur kaldıklarından bahsedilir. Yasaların gücü ve menşei, hâkimlerin nitelikleri, şahitliğin nasıl olacağı ve şahitlerin kaç kişiden oluşacağı, yemin etmenin mahiyeti, dinsizlerin (kâfirlerin) mahkemesine itibar

edilmemesi vb. konular hakkında Hristiyanlığa ait kurallar çerçevesinde bilgi verilmiştir. Bu eserin ucunun açık bırakıldığı, değişen zamana ve koşullara göre adaletten ayrılmamak şartıyla, eserin yeniden düzenlenebileceği ve gerekirse de eklemeler yapılabileceği ifade edilerek ikinci bölüme geçiş yapılmıştır (Korkmaz, 2014, s. 8).

b) Dünya İşleri Hakkında Yasaların Olduğu Bölüm: “*Başlanmaḫi ašxarxaqagan törälärniḫ, ḫanlarniḫ, ulu biylärniḫ da barča yarḫučilarniḫ, dayi da törälär ḫanlarniḫ da kimlär ki aniḫ ḫolu tibiḫadirlär*” başlığıyla başlayan, 39r-142v varakları arasını kapsayan bölümdür. Bu bölümde, Paris ve Viyana nüshalarında bulunmayan, 48r-48v sayfalarında yer alan iki paragraflık Lehçe kısım bulunmaktadır. Bu paragrafların hemen ardından “*Başlaniyir bu düftär ermeni töräsiniḫ, ašaya yazilyänniḫ kendiniḫ sanina da ḫayitlarina, ḫaysi ki burungidir ḫayitina kendiniḫ*” başlığıyla başlayan, hayata dair yasaların bulunduğu 124 maddenin ön izlemesi gelir. Daha sonra Garkavets’in *Dopolnitelnaya Stat’ya* adıyla numaralandırdığı beş başlıkla karşılaşılır. Bu başlıkların ardından eserin sona erdiği düşüncesiyle -üçüncü bölüm esere sonradan eklenmiştir- dua, dilek, temenni ve vedanın bulunduğu birkaç sayfa yer alır.

Bu bölümde anlatılanlara bakacak olursak; ilk kısımda, hükümdarların miras hukukunun nasıl olacağı, halefin nasıl belirleneceği, para basma yetkisinin kimlerde olduğu, imar hizmetleri, suçluların cezalandırılmasına ilişkin yetkinin kimde olduğu, savaş ganimetlerinin paylaşımının nasıl olacağı, vergiye tabi olanların tespiti ve ne kadar vergi alınacağı vb. hakkında bilgiler yer alır. 124 maddenin yer aldığı kısma gelindiğindeyse ceza hukukuyla ilgili maddelerin çokluğu dikkat çeker. Suç (öldürmek, iftira, hırsızlık, yalan ve yalancı şahitlik, cinsel saldırı), suçlu (katil, yalancı ve yalancı şahitlik, hırsız, soyguncu, yağmacı); ceza (idam, diyet, tutuklama, hapis ve para cezası) gibi konular işlenir. Cezai yaptırımlar uygulanırken suçta ve cezada kusur ilkesi dikkate alınır. Failin, suçu kasten mi işlediği yoksa istemeden mi işlendiğine dikkat edilir. Ceza verilirken failin yaşı göz önünde bulundurulur. 10 yaşından küçük, 12 yaşından küçük, 12 yaşından büyük ve 15 yaşında oluşlarına göre aldıkları cezalar şekillenmektedir. Yine failin bey veya köle oluşu, dili, dini, etnik kimliği, sarhoş veya ayık oluşu gibi durumlara göre de cezalar çeşitlilik göstermektedir. Sosyal hayat (sınır kavgaları, sahipli [evcil] veya sahipsiz hayvanların vermiş olduğu zararlar, açılan kuyulara düşen

insanlar), ticaret hayatı (alım-satım sözleşmesi, alıcı-satıcı ilişkileri), aile hayatı (çeyiz, nişanlanma, evlenme), borçlar, hükümdara ve mahkemeye karşı yapılan saygısızlığın cezası, köylü hakları gibi konular kaleme alınmıştır.

Garkevates'in *Dopolnitelnaya Stat*'ya adını verdiği beş maddede ise kutsal günlerin anlam ve önemi, bu günlerde nelerin yapılıp nelerin yapılmaması gerektiği, mal paylaşımında kadın hakları, adil yargılama ilkeleri gibi konulara değinilmiştir (Kormaz, 2014, s. 9)

c) Protsessualnyy Kodeks (Mahkeme Usulü Kanunu) Başlığı Altındaki Bölüm: Eserin 142v-164r varakları arasını kapsayan bölüm, esere sonradan ilave edilmiş olup eserin son bölümünü oluşturur. Müstakil olarak Kıpçak hukuk vesikası olarak da değerlendirilebilir. Garkavets'in *Dopolnitelnaya Stat*'ya adını verdiği ek maddeler, Paris ve Viyana nüshalarında 6'dan 47'ye kadar (32. madde yoktur); Wroslaw nüshasında ise 6'dan 99'a kadar numaralandırmıştır.

Bu bölümde mahkeme ile ilgili işi olanların uyması gereken kurallar, davaya/duruma göre ödenmesi gereken tutarlar, duruşmalarda taraflara tanınması gereken süreler, zindanda yatan borçlunun günlük masrafları için alacaklının ödemesi gereken tutarlar, mahkeme kurallarına uymayanların ödeyeceği cezalar, davacının üçüncü duruşmaya da katılmazsa davanın düşmesi gibi konular üzerinde ağırlıklı olarak durulmuştur (Korkmaz, 2014, s. 11).

İKİNCİ BÖLÜM

İNCELEME

2.1. Genel Hukuk Söz Varlığı

Hukuk, Arapça kökenli bir sözcük olup “hak” sözcüğünün çoğuludur. Kelime anlamı “haklar” demektir. Hukukun tanımı toplumun ihtiyaçlarına göre ülkeden ülkeye, zamandan zamana değişebilmektedir. Hukukun günlük dildeki ve hukuk terminolojisindeki anlamları arasında bir uzlaşıya varılamamıştır. Immanuel Kant, yıllar önce “Hukukçular hâlâ hukukun tanımını aramaktadırlar.” diyerek hukuku tanımlamanın ne denli zor olduğunu gözler önüne sermiştir. Andaç (2008, s. 13)’a göre hukuk “toplumda düzeni sağlamak amacıyla devlet tarafından konulmuş, maddi müeyyideli ve uyulması zorunlu kurallardır”. Gözübüyük (2003, s. 5)’e göre ise “toplumu düzenleyen ve kamu gücü ile desteklenen kurallarının bütünü”dür.

Toplum düzenini sağlamada en önemli ve en etkili kurallar, hukuk kurallarıdır. Bu kurallar, devlet zoru ile sağlanan ve toplum içindeki hâl ve hareketlerimizi düzenleyen uyulması zorunlu kurallar bütünüdür. Hukuk kuralları “hukuksal kurumlar” şeklinde bir araya gelmiştir. Örneğin, evliliği düzenleyen kurallar, evlilik kurumunu oluşturur. Hukuk kurallarının ve hukuk kurumlarının oluşturduğu düzene ise “hukuk düzeni” denmektedir (Gözübüyük, 2003, s. 2).

Hukuk, her şeyden önce düzen demektir; kaosun ve başıboşluğun karşısındadır. Hukuk düzeninin amacı, toplumun düzenini sağlamaktır. Hukukun toplum düzenini sağlayabilmesi için, toplumun ihtiyaçlarını karşılaması ve onun şartlarına uyması gerekir. Hukuk düzeni, bir yandan medenî yaşamın dayanak noktası, diğer yandan da toplum içinde yaşamının teminatıdır. Hukuk düzeninde ortaya çıkabilecek bir aksama, toplum düzenini de etkilemeye yetecektir (Gözübüyük, 2003, s. 2).

Bu bölümde, sadece tek bir başlık altında değerlendirmeyi doğru bulmadığımız; ancak hukukun tüm alt başlıkları ile ilgili olabilecek sözcüklere yer verilmiştir.

2.1.1. Adalet İle İlgili Söz Varlığı

könü: (< *kön-* ‘düzelmek, düz olmak’ + *-i*, EDPT, s. 726)

(I) “adaletle iş gören, adaletten, doğruluktan ayrılmayan, hakkı yerine getiren, adaletli, adil”

*zera köplär bardir, ki mahtarlar özgä dayfanij törälärini, ki **könü** töräläri bar.* (2v/1-2-3)

*ne türlü Teñri ayttı, ki yüz körmäñiz, yoǵsa **könü** yarıu etiñiz.* (16r/17-18-19)

*bezirgânlar dä kebitçilər **könü** etüçi bezirgânlıkların kendiläriniñ alay tepränmäx keräktirlär da borçludurlar, ne türlü xanlıx olturıuç ne türlü ki taptı da xoydı kendindän, alay kermändä, neçik kermänçixlärdä, barça yollarda.* (123v/6-7-8-9-10-11-12)

(II) “sözünde ve davranışlarında doğruluktan ayrılmayan, doğru (kimse), dürüst”

*egär kimsä kimsäni yarıuga tartsa ya borç üčün, ya özgä nemä üčün da kendiniñ tanıxı bolmagay, ne anıñ, kimni ki yarıuga tarttı, tiymastir añar ant, kim ki tutup keltirdi, yoǵsa añar tiyär, kimni tutup keltirdilər, egär **könü** kişi esä.* (30v/15-16-17-18-19-20-21, 31r/1-2)

könülük: “yasalarla sahip olunan hakların herkes tarafından kullanılmasının sağlanması, türe, adalet” (< *köni* ‘doğruluk, namusluluk’ + *-lik*, EDPT, s. 732)

*2-inçi, yarıuçılar atini berdi Teñri adämilärgä, ki yarıu etiñiz **könülük** bilä öksüzgä u tulga.* (13r/8-9-10)

*dayı da ne türlü ayrılıpbiz alardan xosdovanut‘iunimiz bilä, dinimiz bilä, ol türlü tiyäsidir törämiz bilä keri bolmaga alardan, zera bizim törämiz tiyäsidir, ki **könülük** bilä, toyruluq bilä, orunçsuz bolgay, düğül yalıyan tanıx bilä, ya aldovuçu rečnik bilä, keçmişläрниñ džanin zrgel etmək bilä, ya žaranksızlarniñ džanin ülüšsüz çixarmax bilä alarniñ džan ülüšündän.* (35v/3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-13-14)

*xanları ermenilärniñ törälärini belgili etiyirlär yaryučılarga, buyuriyirlar anıñkibiklärgä da barça töräçilärgä, etüçilärgä **könülükni**, alay birinä, neçik birsinä: buyuriyirbiz, etkäylär **könülük** da yaryu könü barçasına-*xoğzaga* da miskingä, tullarga da öksüzlärgä, kermänlilärgä da *xonaxka*, da kelgänlärgä, başxış almamaç da orunç; da yaryučılar anı eslägäylär da közätkäylär, ki egri kişini yaryu bilä könültmägäylär.* (57v/15-16-17-18-19-20, 58r/1-2-3-4-5-6-7-8-9)

*egär xardaşlar aralarına atalariniñ ölümündän soñra ig[i]liklärin, egär mülklärin, egär özgä nemä, ki üläşingäylär bir ölcöv tibinä, äväl, ne ki üläşma başlagaylar yergä bilä, barça iştän burun keräk xardaşlar atasiniñ ölümündän soñra xoymaga *džehezlärin* da *ülüslärin* kendiläriniñ xatunlariniñ, anıñkibik *džehez* da *ülüslärin* xatunlariniñ, ne türlü ki keltiriptir här biri *džehezin* atalariniñ övindän köp mi, az mi *xođzalarına*, da xatunlariniñ *džehezlärin* kerä *xoyup*, andan soñra xardaşlar, ne ki xalsa atalarından ig[i]liklär, kendi aralarına *ülüş* etkäylär bir tekşi teñ da **könülük** bilä.* (115r/5-6-7-8-9-10-11-12-13-14-15-16-17-18-19, 115v/1-2-3-4)

könülük bu türlü körgüziyir da belgili törä yanına barçasına bolmaç keräk, ki kendi yaryuçi ni bir däviniñ yaryusun etmä bolmastır, bolup kendi yalyız, ale kendiniñ töräsinä ermeniniñ bolgay 12 tanlangan igi xartlar, ki ermeni töräsin igi bilgäylär. (134v/17-18-19-20, 135r/1-2-3-4)

Tenriniñ yaryusu: “İlahi adalet” (< öz. is. *Tenri* ‘Tanrı’, EDPT, s. 523 + -niñ + < yar- ‘yarmak, ikiye bölmek’ + -gu, EDPT, s. 963 + -su)

*xaytip esimä aldım, ki Biyimiz K’risdosniñ yaryusuna barasimen, ol, ki yüz körmäs, ne orunç almas, anıñ üçün tiyişlidir maña yazmaga xolum bilä **Tenriniñ yaryusunun** oxşaşın.* (10r/11-12-13-14-15-16)

*da budur **Tenriniñ yaryusu**, ki Yariç keldi dünyâgâ, da a[da]milär artıç sövdülär xarañyuluñnu, ne ki yariçni.* (12v/19-20-21, 13r/1-2-3)

*anıñ üçün keräktir, ki, yüz körmiyin, **Tenriniñ yaryusun** könü etkäy da Tenriniñ alnına açıç yüzli bolgay.* (15r/9-10-11-12)

tiyişlidir xaytip munu da sayışlamaga, ki yaxşraytır bu dünyâniñ yaryusuna kimsäniñ ig[i]likin egirlik bilä algaylar, sövük bilä yöpsünmäç keräk da kendiniñ

*džaniniñ xutulmaǵı üçün, ne ki özgäniñ egirlik bilä alǵınça da köktägi **Teyriniñ yaryusu** alnına tölöv etkinčä.* (20v/3-4-5-6-7-8-9-10-11)

toyru: “adaletle iş gören, adaletten, doğruluktan ayrılmayan, hakkı yerine getiren, adaletli, adil” (*toguru/doguru* < *togur*- ‘düzelmek, düz olmak’ + -u, EDPT, s. 473)

*anıñ üçün bolmas yaryuču inanmaga, tanıxlar kelmiyin; da yaryuga kelgänläрниñ, ǵaysı ki zaǵoccadır, könü tanıxlar bilä tiyilir, da töre **toyru** körünür.* (21r/18-19-20-21, 21v/1-2)

toyruluq: “doğru ve dürüst olma durumu, doğru olana yakışır davranış, dürüstlük, adalet” (*toguru/doguru* < *togur*- ‘düzelmek, düz olmak’ + -u, EDPT, s. 473 + -luq)

*dayı da ne türlü ayrılıpbiz alardan ǵosdovanut‘iunimiz bilä, dinimiz bilä, ol türlü tiyäsidir törämiz bilä keri bolmaga alardan, zera bizim törämiz tiyäsidir, ki könülük bilä, **toyruluq** bilä, orunčsuz bolgay, dügül yalyan tanıx bilä, ya aldovuçu rečnik bilä, keçmişläрниñ džanin zrgel etmək bilä, ya ǵaranksızlarnıñ džanin ülüšsüz çıxarmaǵ bilä alarnıñ džan ülüšündän.* (35v/3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-13-14)

törä: (I) “adalet” (< *törü* (*törö*) ‘gelenek, âdet, yazısız kural’, EDPT, s. 531)

*a egär pusta salanı kimesä klägäy el bilä olturyuzma, olturgaylar ol **törä** bilä da ol ǵilix bilä, ne türlü burun edi.* (113r/8-9-10-11)

*budur, egär ermeni bolsa povod törägä, izdämäx keräk anı anıñ **törasinä**, ǵaysı ki törädä olturuptur.* (138v/16-17-18-19, 139r/1)

2.1.2. Vasiyet İle İlgili Söz Varlığı

dästäment: (< Lat. ~ Leh. ~ Ukr.) “bir kimsenin vasiyetini yazmış olduğu belge, vasiyet”

*ol tanıxlar anıñkibik aǵaylar anıñ yuvuxlarına, ki nemä sözüñüz bar esä, sözlänjiz tirlikinä, aǵar utru, kim ki **dästäment etiyir.*** (59v/17-18-19-20, 60r/1-2)

*özgä türlü, egär ki ol ölsä, anıñkibik **dästäment**, ne türlü dä ki etti esä, ölümündän soǵra keräk tutulgay, baǵmamaǵ keräk anıñ yuvuxlariniñ sovuǵ sözlärinä, anıñ üçün ki çağına, tirlikinä sözlämädilär.* (60r/2-3-4-5-6-7-8)

*aytkanına köre Boyos arak‘elniñ, ki **düstiment** ölüdän sonra bekliktä toxtatmağ keräk.* (60r/8-9-10-11)

*a egär ki ol düstiment etkän tiri xalgay, ol **düstiment** anıñ erkinä bolmağ keräk, kläsä buzar, kläsä yasar, neçik añar körünsä.* (60r/11-12-13-14-15)

düstiment etkän: (< Lat. ~ Leh. ~ Ukr. + Tür.) “vasiyet eden, vasiyetçi” (< Lat. ~ Leh. ~ Ukr. *düstiment* ‘vasiyet’ + < Tür. *ét-* ‘etmek, yapmak’, EDPT, s. 36 + -*kän*)

*a egär ki ol **düstiment etkän** tiri xalgay, ol düstiment anıñ erkinä bolmağ keräk, kläsä buzar, kläsä yasar, neçik añar körünsä.* (60r/11-12-13-14-15)

diatik’: (< Erm. ~ Yun.) “bir kimsenin vasiyetini yazmış olduğu belge, vasiyet” (krş. **dijat’ik’**, **dijatik**)

*egär ki xan dijat’ik’ etsä, neçä ki tiridir, erki bar teşkirmägä **diatik’ini**, ne türlü ki tiyäsidir.* (40v/5-6-7)

*ne türlü ki Gosdandianos xan **diatik’i** bilä xanlıxka olturyuzdu oylanlarin.* (40v/10-11-12)

*töräsi ermenilärniñ **diatik’lärniñ*** (59v/1-2)

dijat’ik’: (< Erm. ~ Yun.) “bir kimsenin vasiyetini yazmış olduğu belge, vasiyet” (krş. **diatik’**, **dijatik**)

*egär ki xan **dijat’ik’** etsä, neçä ki tiridir, erki bar teşkirmägä diatik’ini, ne türlü ki tiyäsidir.* (40v/5-6-7)

*zera **dijat’ik’** ölümdän sonra toxtalgandır, ne türlü ki Boyos arak‘äl buyurur.* (40v/7-8-9-10)

dijatik: (< Erm. ~ Yun.) “bir kimsenin vasiyetini yazmış olduğu belge, vasiyet” (krş. **diatik’**, **dijat’ik’**)

*bir kişi ölsä **dijatiksiz**, anıñ ig[i]likin žarangel etärlär er u xız xardaşlar anaları bilä birgä.* (159r/1-2-3)

*a egär ki ana ölsä erdän sonra **dijatiksiz**, anı da žarangel etärlär er xardaşlar xız xardaşlar bilä teñ.* (159r/3-4-5-6)

ösiyät: (< Ar. *vašiyet*) “bir kimsenin vasiyetini yazmış olduğu belge, vasiyet”

egär xiz atasına tinsizlik kelsä da klägäy xizina ösiyättä nemä çixarmaga, ne ki kendinä körünsä anı bolur etmä kendi erki bilä. (60v/7-8-9-10)

egär kimgä Tejriniñ boyruxu bolsa, ösiyät etmiyin, da xalgay kensindän soñra oñul-xizi, ol çahta xalgan ig[i]likni atasından anasından teñ üläşmäx keräk. (131v/16-17-18-19-20)

a egär ösiyät etsä, da ig[i]likni er oñullarına çixargay, da egär tirliki vañtına ergä berdi esä xizlarin, da er oñlanlarına artix klägäy edi bermä, ne ki xizlarına, ol anıñ erkinädir. (132r/1-2-3-4-5-6)

yänä yoluxkay edi kimesägä ki, ösiyät etmiyin da dünyâdan kečkäy, da xalgay anıñ xayşı xulu, da kelip izdägäy törä bilä anıñ yovuxlarından, kimgä ki tüşti anıñ ig[i]liki, aytip, ki biyim maña borçlu xaldı munça vañtnıñ xuluñ etkän yalimni, köp mi az mi bolgay; egär ki ermeni xul esä, keräk ki ant içkäy ermeni töräsinä körä yalyiz kendi, da anıñ yovuxları keräk añar tölägäylär ol yalni, ne ki xuluñ etiptir kendi biyinä. (158r/14-15-16-17-18-19-20-21-22-23-24-25-26)

a egär ki ata tirlikinä xayşı xizlarin dzehezlöp çixarip esä, artix nemäsi yoxtur çixkan xizlarnıñ, ne ata ülişü dä, ne ana, oldur, ne ki tirlikinä berdi artından viprava, oldur çixkan xizlarnıñ ülişü, ya ne ki çixarsalar dayin ösiyätlärinä. (159r/7-8-9-10-11-12-13-14)

2.1.3. Temyiz İle İlgili Söz Varlığı

apelâcia: (< Lat. ~ Leh. ~ Ukr.) “mahkemelerce verilen kararın kanun ve usul yönünden incelenmesini sağlayan yasal yol, temyiz” (krş. **apelâciya**)

a egär bir kimesä apelôvat etkäy korol'ga da apelâcia etkäy törä bilä kendinä, da soñra poşuman bolgay, da yebermägä klämägäy, na xalir ol kişi törägä dñurum 60 añça. (162v/10-11-12-13-14-15)

kim ki poşuman bolsa da yebermägä klämäsä, apelâcia yetkändän soñra, na keräk, ki ol kişi 6 flı añça xoygay töräniñ alnına, ol töräniñ, ki apelôvat etti, neçä ki törä olturuptur, ki yeberilgäy korol'ga. (162v/16-17-18-19-20-21-22)

apelâciya: (< Lat. ~ Leh. ~ Ukr.) “mahkemelerce verilen kararın kanun ve usul yönünden incelenmesini sağlayan yasal yol, temyiz” (krş. **apelâcia**)

*anîñ üçün töräçi, yaman, töräsiz ayttî esä ya yaman yaryu etti esä, hörmätsiz tigüldir, çaysî ki yaryuçî **apelâciya** bilä yaryu etsä. (58r/15-16-17-18-19)*

*egär çaysî kläsä, bolur ki çanga alma buyruğundan töräsiniñ ermeniniñ, yoçsa kişigä, ki alarnîñ töräsindän bolmagay, da ayîr bolganga ermeni töräsindän saxlangandır **apelâciyasî**. (97r/15-16-17-18-19-20)*

***apelâciyanî** sarnatmaıtan 3 sâdır; kim ki işin tüşürdi, ol berir. (158v/6-7)*

*da **apelâciya** kelsä, da eki strona dozvolit etsä, ki zavitiy roktan burun açılğay, ol bolur bolmaga, a klämäsä bir storona, bolmastir zavitiy roku kelmiyin, 9 haftasî, ki açılğay. (162v/23-24-25-26-27-28)*

*da egär ki korol' korunada bolmasa, 3 kez 9 haftadır **apelâciya**, da aıçasî 12 flîdur; egär korol' korunada bolmasa, na 3 kez 9 haftada açilir. (162v/28-29-30-31-32, 163r/1-2)*

2.1.4. Veli/Vasi İle İlgili Söz Varlığı

hokiparclîx: (< Erm. + Tür.) “veli olma durumu, velinin görev ve ödevi, velayet, velilik” (< Erm. *hokiparc* ‘veli’ + Tür. *-lîx*)

*egär ki atasiniñ toymış er çardaşları bolmasa, oylanlar yılların algınça bolğaylar **hokiparclîx etmüğü** çarang kensi oylanlarına. (159r/24-25-26-27)*

opekun: (< Leh.) “bir yetimin veya akılca zayıf, hasta birinin malını yöneten kimse, vasi”

*a egär ki anîñkibik **opekunlar**, neçik yoyarî yazğandır, törädä ki spravovat etärlär, voyt övinä ya yaryuda mocovat etmägän, bolur barçanı spravovat etmägä, utmaga ya tas etmägä, tek antin bolmas ol yürütmägä ol parsuna üçün, çaçan ki iş kendiniñ vlasniy tügöl, çaysî ki törä alnına mocovat etmägändir. (156r/17-18-19-20-21-22-23-24-25-26)*

2.1.5. Diğer Başlıklara Girmeyen Söz Varlığı

akta: (< Lat.) “meclis, kurul, mahkeme vb. yerlerde söylenen sözlerin olduğu gibi yazıya geçirilmesi, tutulga, zabıt, zabıtname, tutanak”

*bular ratuşta da dekret etip zapisat ettirdilər **aktağa**. (164r/16-17-18)*

ant: “Tanrı'yı veya kutsal bilinen bir kişiyi, bir şeyi tanık göstererek bir olayı doğrulama, yemin, kase” (< *and/ant* ‘yemin’, EDPT, s. 176)

altinçi, ki törädä prezmušenâdan antka tüšär, da Biyimiz Kris'dos tiyar ant içmäkni, klär, ki biz könü k'risdânlıktä tirilgäybiz, ki könü könü bolgay, egri egri bolgay. (4v/ 19-20-21-21, 5r/1-2-3)

6-inçi, ki yaryunun işi ant bilä tügällänir, evet ki Teñridän buyurulmadı ant içmägä. (6v/5-6-7)

da kimniñ tanıxı bolmagay, ant bilä 1 yartın, kimniñ üstnä tüssä, uç etkäy. (16v/20-21-22, 17r/ 1-2)

da Apraham xuluna berdi ant. (28r/2-3)

yoıxa xan ant içtirip almagay, çaıırtgay da bildirgäy çerüvinä, egär soıra kimsädä tapulsa altın 1-inä 7 dıurum algay xan. (44r/15-16-17-18-19)

barıştıruçi: “bir anlaşmazlıkta tarafları uzlaştıran kimse, aracı, uzlaştırmacı, ara bulucu” (< *barış-* ‘uzlaşmak, barışmak’, EDPT, s. 369 + *-tır-* + *-uçı*)

surp arak'ellärniñ boyruıudur, boyruı etiyir bu işni, ki kimäsä kendiniñ k'ahanaların yaman sözlär bilä da hörmätsizlik bilä uyaltmagay; anıñkibik kişi, ki kendiniñ din atasın hörmätlämägäy, ol yañilır Teñrigä utru, anıñ üçün ki k'ahana xoltıxaçidir Teñridän, da yaryusuna Teñriniñ barıştıruçidirlar, da dıuvap berüçidirlär žoyovurt üçün. (70r/4-5-6-7-8-9-10-11-12-13-14)

xalaba: (< Ar.) “iki veya daha çok tarafın düşünce ve amaçları arasında ayrılık, uyuşmazlık, ihtilaf, ikilik, maraza, sürtüşme, anlaşmazlık” (< *galebe* ‘çok, pek çok; kalabalık’, ÖTS-III, s. 2346)

dayı da 2 adamniñ arasına xalaba u dävi bolgay, K'risdos kendi öğıt berir, yaryuga barmiyin, yolda barışmaga, ki nemä arada hagaraklıq bolmagay. (19r/19-20-21, 19v/1-2-3)

lâta: (< Leh.) “ergin, reşit”

oılanga tiymäs ant, zera lâtası yoıxtur. (31v/14-15)

listovniy pozov: (< Leh. ~ Ukr.) “mahkeme tarafından dava edene, edilene veya tanıklara gönderilen belge, çağrı kâğıdı, celp, celp kâğıdı, celpname, çağrı belgesi” (< *listovniy* ‘yazılı’ + < *pozov* ‘iddia beyanı, dava beyanı’)

xaçan ki dâ yoluşa kimesägä, ki borçun tölämägä bolmagay, da ziḡat etkäy šähärdän borçluları alnına, ya ne türlü dâ keçikmäḡliḡ bolsa, da kelip, borç eyäläri šparovat etkäylär 3-ünči törägä diyin, nesi dâ bar esä istecniḡ, ya stoyonciy ya ruḡayonciy, na sorar povod bu 3-ünči törädä, ki ne postup etiyim da dayin ari, na körgüzür aḡar törä, ki pripozvat etkäysen istecin, tapup, 3-ünči törägä, na povod izdäsä listovniy pozov, na aḡar anı törä ayamas negä dirin ki istecin tapmıyın pripozvat etmägä, ḡayda da bolsa, bliskiy törägä, na här törädä turup ta povod aytir, ki ostregam čvartego s(o)ndu, egär ki ne ḡadar vaḡtta keçiksä, povod, istecin tapkinča bliskiy yaryuga, da povod ne bir töräsin dâ opustit etmägä bolmastir borçlusun tapkinča. (160v/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-13-14-15-16-17-18-19-20-21-22-23)

orunç: “yaptırılmak istenen bir işte yasa dışı kolaylık ve çabukluk sağlanması için bir kimseye mal veya para olarak sağlanan çıkar, rüşvet” (< *urunç* ‘rüşvet’, EDPT, s. 234)

8-inçi, körärbiz emdigi vaḡtta, ki bardir aḡpaşlar, vartabedlär, k’ahanalar, bıylär, baş ketḡoyalar, ki yüz körüp, u orunč alıp, da biliksizliktän könü yaryunu egri etärlär. (7r/6-7-8-9-10-11)

ḡaytip esimä aldım, ki Biyimiz K’risdosniḡ yaryusuna barasimen, ol, ki yüz körmäs, ne orunč almas, anıḡ üçün tiyişlidir maḡa yazmaga ḡolum bilä Teḡriniḡ yaryusunun oḡşaşın. (10r/11-12-13-14-15-16)

tiyişlidir yaryučıya, ki orunč aluči bolmagay, zera yazgandır, ki orunč soḡraytır, nečä ki iti köz bolsa. (16r/10-11-12-13)

dayi da ne türlü ayrılıpbiz alardan ḡosdovanut’iunimiz bilä, dinimiz bilä, ol türlü tiyäsidir törämiz bilä keri bolmaga alardan, zera bizim törämiz tiyäsidir, ki könülük bilä, toyruluḡ bilä, orunčsuz bolḡay, düḡül yalyan tanıḡ bilä, ya aldovuču rečnik bilä, keçmişlärniḡ dḡanin zrgel etmāk bilä, ya ḡaranksizlärniḡ dḡanin ülüşsüz čḡarḡmaḡ bilä alarnıḡ dḡan ülüşündän. (35v/3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-13-14)

*xaqlari ermenilärniñ törälärini belgili etiyirlär yaryučılarga, buyuriyirlar anıñkibiklärgä da barça töräçilärgä, etüçilärgä könülükni, alay birinä, neçik birsinä: buyuriyirbiz, etkäylär könülük da yaryu könü barçasına-xoğzaga da miskingä, tullarga da öksüzlärgä, kermänlilärgä da *xonaxka*, da kelgänlärgä, başxış almamaş da **orunç**; da yaryučılar anı eslägäylär da közätkäylär, ki egri kişini yaryu bilä könülmägäylär.* (57v/15-16-17-18-19-20, 58r/1-2-3-4-5-6-7-8-9)

podizdreni: (< Leh.) “kendisinden şüphe edilen, kuşkulanılan, zanlı, şüpheli”

*bu türlü xiliş bilä etilgäy törä, özgä türlü düğül, da ni bir yaryuçi övrätmägä bolmastir, xaysin ki töräsin kendi etsär, ol kensi bolur edi **podizdreni** belgili.* (135r/7-8-9-10-11)

yaziçi: “ yazıcı, kâtip” (< yaz- ‘yazmak’+ -i, EDPT, s. 984 + -çi; yaz- ‘yazı yazmak’ + -ıcı, TSD, s. 762)

*yänä törädä olturgan vaıxtta voyt bilä, neçä ki törä uzaş olturuptur, da ne xadar ki aşıa yiyilsa şepşeniktän da zapislärdän, da kimesä, ki töräniñ alnına yañılğay, bu aşıçalarnı 3 ülüş etmaş keräk: bir ülüş voytka, bir ülüş töräçilärgä, bir ülüş **yaziçiga**.* (143r/17-18-19-20-21-22, 143v/1-2-3)

*egär kimesägä keräk bolsa minuta çıxarmaga diftärdän möhür tibinä, töräsi 12 aşıcadır: 6-si möhürdändir, da 6-si **yaziçiniñdir**.* (144v/18-19-20-21-22)

vergä: “belli yöntem, ilke veya yasalara göre kurulmuş olan durum, uyum, nizam, sistem, düzen” (< yer ‘dünya, toprak, yer’, EDPT, s. 954 + -gä)

*yäñi avadanlıx yapkan yerlär barça keliştän boş bolğay, barça **vergäsi** bilä tüg[äl]länginçä.* (47r/14-15-16)

*bu **vergä** berilgändir ermeni töräsinä beringänlärgä.* (90v/8-9)

2.2. Kamu Hukuku Söz Varlığı

Devletin şahıslarla, diğer devletlerle ve devletler arası kuruluşlarla ilişkilerini düzenleyen hukuk kurallarına kamu hukuku denir. Bu nedenle, kamu hukuku ilişkisinde taraflardan birini mutlaka devlettir (Anayurt, 2016, s. 139). Kamu hukuku, devletin egemenlik hakkına dayanarak düzenlenen ve devlet üstünlüğünün kabul edildiği hukuk sahasıdır (Andaç, 2008, s. 34).

Kamu hukukunun özel hukuktan farkı, taraflar arasında eşitsizliğin olmasıdır. Kamu gücünü elinde bulunduran tarafın, isteklerini zorla karşı tarafa kabul ettirme imkânı vardır. Kamu hukuku kuralları, emredici niteliktedir (Gözübüyük, 2003, ss. 29-30).

Kamu hukuku kendi içinde alt dallara ayrılır. Bu alt dallar şunlardır: anayasa hukuku, idare hukuku, ceza hukuku, vergi hukuku, devletler genel hukuku, yargılama hukuku, icra iflas hukuku.²

İncelediğimiz *Töre Bitigi*'nde tespit edebildiğimiz kamu hukuku dalları ise şunlardır: ceza hukuku, yargılama hukuk, icra iflas hukuku ve vergi hukukudur.

2.2.1. Ceza Hukuku Söz Varlığı

Ceza hukuku, suç sayılan hareketlerle bu hareketleri işleyenlere uygulanacak cezai yaptırımları düzenleyen hukuk dalıdır (Anayurt, 2016, s. 154).

Toplum düzenini bozucu nitelikteki davranışlar ve bu davranışlara verilecek cezalar kanunlarda belirtilmelidir. Kanunsuz suç ve ceza olmaz. (Gözübüyük, 2003, s. 32). Ceza hukukunun uygulayıcısı devlettir. Suçluların takibi (kovuşturulması) ve cezalandırılması hakkı toplum adına devlete aittir (Andaç, 2008, s. 53).

2.2.1.1. Suç İle İlgili Söz Varlığı

artixsiliχ: “yasalara aykırı davranış, cürüm, suç” (< art- ‘artmak, çoğalmak, fazlalaşmak’ + -(u)k, EDPT, s. 204 + -si + -liχ)

oyullari alarniχ, kimlär ki artixsiliχ etür korol'nuχ olturıuçuna χarşı da İši Barča Nemäniχ, da atasından χalğan tirlikni tas etärlär. (63v/16, 64r/1-2-3-4-5)

kimsä ki χilinsa ölümlü işni ya artixsiliχni, kensi berilmäχ keräktir ölümgä, budur, ki nemä oyurlasa, furka bilä ögütlänmäχ keräk, da asilğan tenni asilmaχ keräkmäs keča uzun furka üsnä, da anıñkibik ten tüşürgän bolgay da saχlama yerdä, Eski Törä bulay körgüziyir. (99v/8-9-10-11-12-13-14-15-16)

² https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/49441/mod_resource/content/1/HBYS%20hukuk%-20ba%C5%9Flang%C4%B1c%C4%B1%206.pdf

*a egär ki anıñkibik **artıxsılıxtan** xaytma klämäsälär, atası anıñkibik yaman oylunı, harsız, xorxusuz, beıam, kensindän da kensiniñ barça ig[i]likindän bolur keri etkäy. (73v/21, 74r/1-2-3-4-5)*

džurum: (I) (< Ar. curm) “yasalara aykırı davranış, cürüm, suç”

*egär alyışlı sargawak bolsa, 2 ančadır **džurumu**. (43r/17-18)*

*anlamaı keräktir bu boyruı da törä ermeni oylanlar üčün, yoısa ermeni oylan öldürgäy özgä **džınsnıñ**, **tüşür džurumga** yaryusuna körä öldürgän oylan üčün da ol yaryuda, xaysı ki öldürgän oylandır. (65r/12-13-14-15-16-17-18)*

*kimesä oyrunu kečä vaıtına kendiniñ övinä tapkı edi, egär anıñkibik oyrunı kečägi öldürgäy övinä, **džurumsuz xalıñ**. (80v/17-18-19-20)*

sudž: “yasalara aykırı davranış, cürüm, suç” (< *suç* ‘bir eylem veya ihmäl, suç, günah’, EDPT, s. 794)

*xulu kendi erki bilä barsa da ölsä, biyinin **sudžu** yoıtur. (45r/3-4-5)*

yañıl-: “yasaya, töreye aykırı bir davranışta veya harekette bulunmak, suç işlemek” (< *yañıl-* ‘hata yapmak’, EDPT, s. 951)

*a ol biyiniñ egär nemä ulu **yañılmağı bolmasa** xanga, bolmas anı çııarmaga ol imen’adan. (46v/19-20-21-22, 47r/1)*

*a egär ki oylan 15 yaşınga bolgay, ol kişi öldürücidir da törägä xarşı **yañılgay**, da bu statutka keräk tügäl tölöv etkäy başı üčün xardaşlarına öldürgän oylanniñ, neçik yoyarı yazılğandır. (65r/6-7-8-9-10-11)*

*yänä törädä olturgan vaıtta voyt bilä, nečä ki törä uzaı olturuptur, da ne xadar ki aıça yıyılса šepšeniktän da zapislärdän, da kimesä, ki töräniñ alnına **yañılgay**, bu aıçalarnı 3 ülüš etmaı keräk: bir ülüš voytka, bir ülüš töräçilärgä, bir ülüš yazıçığa. (143r/17-18-19-20-21-22, 143v/1-2-3)*

yañılğan: (I) “yasalara aykırı davranış, cürüm, suç” (< *yañıl-* ‘hata yapmak’, EDPT, s. 951 + -gan)

a barça yaryučiniñ küçiniñ küçi bardir ögütlämägä barça yañılğanlarnı yaryuda, ne türlü yañılğanına körä, budur olturpuzmağ bilä da dżurum bilä. (135v/12-13-14-15-16)

a ne ki dżurumgä tüssä, kimesä ermeni yañılğanına körä ağça bilä ögütlägäylär, andan voytka nemä ülüş yoxtur, ol da bizimdir. (143v/6-7-8-9)

2.2.1.1.1. Suç Türleri İle İlgili Söz Varlığı

2.2.1.1.1.1. Öldürmek İle İlgili Söz Varlığı

adam öldür-: (< Ar. + Tür.) “adam öldürmek, cinayet işlemek” (< Ar. *ādem* ‘insan’ + < Tür. *öldür-/öltür- < ölür- < öl-* ‘ölmek’, EDPT, s. 133; *öl-* ‘ölmek’ + *-tür-*, TSD, s. 499)

a egär ki kimsä tutulsa oyurluxta, ya itliktä, ya adam öldürmäxtä, ya xarağçılıxta, da aläni bolmagay ol yaman iş ya licası, da, kim tutup keltirdi, tanıxı bolmagay, tiyäsidir añar antnı bermägä, kim ki üstünä foldrovat etkäy, zera anıñkibik yamanlıx xilinganlar antnı nemägä tutmaslar. (31r/6-7-8-9-10-11-12-13-14-15)

97 Kapitula. *Adam öldürmäxniñ.* (52v/18)

kündüz bulay körüniyir bu nemä, ki adam öldürdi belgili erki bilä, kendi dä ölümlü bolmağ keräk. (81r/3-4-5-6)

ağiri törägä da könülökkä yatıptır, egär kimesä ermenini öldürsä, başı üçün tölämäğ keräk 365 flı, da bu munıñkibik säbäp üçün oğşatıptırlar esläri bilä, ne türlü ki adämidä 365 boyom bar, da alay oğ yılda 365 kündür, anıñ üçün munıñkibik iti boyruğ xoyupturlar törädä, ki adam öldürmäğ bolmagay, ki bolgay iti xorxu, tartınmağlıx anıñkibik iştän, ki här biri xorxusuz da emin tirilgäylär. (133r/5-6-7-8-9-10-11-12-13-14-15-16-17)

öldür-: “bir canlının hayatına son vermek, öldürmek” (< *öldür-/öltür- < ölür- < öl-* ‘ölmek’, EDPT, s. 133; *öl-* ‘ölmek’ + *-tür-*, TSD, s. 499)

a egär ki esirik kişi kimesäni öldürgäy, ol çağta törä bilä bağmağ keräk anıñki öldürmäğliñni dżäht bilä da sormağ keräk, budur anıñkibik öldürmäğliğ yaman sayış bilä sayış etip ya özgä säbäptän bolgay, budur, egär birgä biri biri üsnä uruşma

turdılar, ya kimdən boldi başlanmağ anıñkibik iştä, ol çağa sähäpinä körä, xilıñganına körä bolğay yaryusu. (67v/7-8-9-10-11-12-13-14-15-16-17)

kimesä ki erksiz xulun ya xuluğçisın öldürgäy ne türlü hal bilä ya ne türlü sayıt bilä, törä öldürgän xannıñ dżurumun izdämäğ keräk eyäsindän, egär ol erksiz xul k'risdän esä. (76r/18-19-20-21-22, 76v/1-2)

öldürmäxliğ: “adam öldürme, kıya, cinayet” (< öldür-/öltür- < ölür- < öl- ‘ölmek’, EDPT, s. 133; öl- ‘ölmek’ + -tür-, TSD, s. 499 + -mäğ + -liğ)

a egär ki esirik kişi kimesäni öldürgäy, ol çağa törä bilä bağmağ keräk anıñki öldürmäxliğni dżäht bilä da sormağ keräk, budur anıñkibik öldürmäxliğ yaman sayış bilä sayış etip ya özgä sähäptän bolğay, budur, egär birgä biri biri üsnä uruşma turdılar, ya kimdən boldi başlanmağ anıñkibik iştä, ol çağa sähäpinä körä, xilıñganına körä bolğay yaryusu. (67v/7-8-9-10-11-12-13-14-15-16-17)

muniñkibik sähäplär bilä ayılğan bolur öldürmäxliğ sayıştan kläp, alay, neçik xiliç bilä etilğan bolğay. (120r/13-14-15-16-17)

tas et-: “bir canlının hayatına son vermek, öldürmek” (< tas ‘kayıp, yok edilmiş’, EDPT, s. 554 + < ét- ‘etmek, yapmak’, EDPT: 36)

dayı da kimsä ki kermänni ya xalanı çixara bergäy xanlığnıñ, da bilgäylär dovodne, ol adamni tas etip, oylun u xizin xanlığka alğaylar, xatınin u ig[i]likin dā. (42v/10-11-12-13-14)

egär ki dinsiz öldürgäy k'risdänni erki bilä, anıñ ornuna kendin tas etkäylär. (42v/20-21-22)

ulu biylär ölümlülärni tas etmäğäylär xannıñ boyruğundan başğa, evet ki oyrularnıñ yaryusun etkäy ulu biy, da kiçi biylär ulu biylärniñ erkindän başğa oyrunun yaryusun etmäğäy. (44r/3-4-5-6-7-8)

2.2.1.1.1.2. İftira İle İlgili Söz Varlığı

büxtan: (< Ar. buhtān) “bir kimseye kasıtlı ve asılsız suç yükleme, kara çalma, bühtan, iftira”

2 ya 3 düğül ki köplärgä utrudur, körgüzür, ki neçä köp bolsa, ança igidir, egär ki bolmasa 2 ya 3, mundan eksik bolmagay, zera 1 adamga asanttır, ki büxtan aytkay

kimsənin üstünə, a 2, 3 adam bolmastır, zera biri kləsə, biri kləməs. (23v/18-19-20-21-22, 24r/1-2-3-4)

*a egər ki bu yaman xilinganlar törəninə alnina avaz bilə aytsalar, ki da biz bu işnin içinə düğülbiz, da yalyandır, bu iş bizim üstümüzə də **büxtandır**, da ne artımızga, da ne alnımızga bar, yaryuçılar, körüp alarniñ toyru sözlərini, ki ne artina, ne alnina, ne licası yoxtur, antni buyurgaylar alarga da xutxargaylar ölümdən. (31r/15-16-17-18-19, 31v/1-2-3-4-5-6)*

*salaçiniñ egirliki bolmasa, bolmagay, ki **büxtan** bilə algay biyi. (47r/11-12-13)*

yala: “bir kimseye kasıtlı ve asılsız suç yükleme, kara çalma, bühtan, iftira” (< yala ‘şüphe; suçlama; yanlış suçlama’, EDPT, s. 918)

*da egər kiməsə saxlama bermiyin inamlı xolga, da **yala yapkıy** edi kimesəni, neçik anar nemə bergiy edi saxlamaga, da anıñki yala yapuçi meñilik hörmətsiz atalmağ kerək, neçik hər biri yala yapuçi, xaysi ki belgili xalp işlərni kimesəgə xarşı etiyir. (83r/14-15-16-17-18-19-20, 83v/1-2-3)*

2.2.1.1.1.3. Hırsızlık İle İlgili Söz Varlığı

xaraxçılıx: “soygun yapma, çapul, soygunculuk” (< karak ‘eşkıya, haydut’ + -çı, EDPT, s. 656 + -liχ)

*a egər ki kimsə tutulsa oyurluxta, ya itliktə, ya adam öldürməxtə, ya **xaraxçılıxta**, da aləni bolmagay ol yaman iş ya licası, da, kim tutup keltirdi, tanixi bolmagay, tiyəsindir anar antni berməgə, kim ki üstünə foldrovat etkäy, zera anıñkibik yamanlıx xilinganlar antni neməgə tutmaslar. (31r/6-7-8-9-10-11-12-13-14-15)*

oyurla-: “başkasının malını gizlice almak, hırsızlık etmek, aşırmaq, çalmak” (< oğrı ‘hırsız’ + -la-, EDPT, s. 94)

*a kim ki xanlıx xaznanı **oyurlasa**, da askaylar kendin, egər xolga tüşsə, da xulun, u oylanların, u ig[i]likin xanlıxka algaylar. (42v/14-15-16-17-18)*

*kimsə Ovsep‘niñ da K‘risdosnuñ bahasın köñüsün sayışlamasın, Ovsep‘niñ 20-dir, da K‘risdosnuñ 30, zera Ovsep‘ni **oyurlap** sattılar da K‘risdosnu Juta sattı. (43r/7-8-9-10-11-12)*

*a egär ki ol satılğan kişi ne türlü bolsa keçkäy dünyâdan, ol satkan kişi borçludur ol aχçanı tügäl xaytarmaga eyäsinä, kimdän ki **oyurlap edi**, da oyrunuñ eki xolun kesmäx keräk da çayatına xızdırıp möhürni basmaχ keräk, nişan añar meñilik hörmätsizlikkä, anıñ üçün ki özgälär dä, anıñ üsnä baχıp, anıñkibik iş etmägäylär. (75r/5-6-7-8-9-10-11-12-13-14-15)*

*kimsä ki xılınsa ölümlü işni ya artıxsılıxni, kensi berilmäx keräktir ölümgä, budur, ki nemä **oyurlasa**, furka bilä ögütlänmäx keräk, da asılğan tenni asılmaχ keräkmäs keça uzun furka üsnä, da anıñkibik ten tüşürgän bolgay da saxlama yerdä, Eski Törä bulay körgüziyir. (99v/8-9-10-11-12-13-14-15-16)*

oyurlux: “çalma, arakçılık, hırsızlık” (< oğrı ‘hırsız’ + -lık, EDPT, s. 93)

*a egär ki kimsä tutulsa **oyurluxta**, ya itliktä, ya adam öldürmäxtä, ya xaraχçılıxta, da aläni bolmagay ol yaman iş ya licası, da, kim tutup keltirdi, tanıxı bolmagay, tiyäsidir añar antni bermägä, kim ki üstünä foldrovat etkäy, zera anıñkibik yamanlıx xilinganlar antni nemägä tutmaslar. (31r/6-7-8-9-10-11-12-13-14-15)*

*dayı da kim ki biyi bilä çerüvgä barsa da ölsä, biyiniñ yazıxı yoxtur, a egär ki **oyurluxka** yebersä da öldürsälär, biyi borçludur anıñ xanına. (44v/19-20, 45r/1-2-3)*

*da alay törädür oyruqlar üçün xoyulğan keçäniñ da kündüzniñ, egär ki kimesä keçä vaxtına övdä da kündüz oyrunu licası bilä belgili tutkiy edi, ol çaxta anıñkibik oyrunı nişanı bilä **oyurluxnuñ**, budur licası bilä, törä alnına keltirmä, ne türlü gile bilä ol oyruğa utru törä alnına, ol türlü tözgäy ol oyru törä ötläş, ne ki törä tapsa, anıñ bilä ögütlängäy. (81r/6-7-8-9-10-11-12-13-14-15-16)*

*egär kimesä kimesägä bersä altın, ya kümüş, ya özgä türlü barça nemä, çanaχ-ayax ya barça özgä türlü nemädän kendiniñ inamlı xolga saxlamaga, anıñkibik işlär ol inamlı ämanätkârga övindän anıñ **oyurlux** iş bilä oyurlangıy edi, egär oyrunı ol işlär bilä ol ämanätkâr belgili iş bilä **oyurluxni** xapkaylar, anıñkibik oyrunı furka bilä ögütlämäx keräk. (82r/20, 82v/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11)*

*egär ki peşäkâr ermeni, añar işni işlämä bergän **oyurlux** nemä bilä a[ş]-suv etkäy, kermänniñ töräsi bilä da Marimborknuñ törälänmäx kerak, a egär **oyurlux** iştä ermeni kermän töräsinä nemecki beriliptir. (126v/5-6-7-8-9-10-11)*

2.2.1.1.1.4. Yalan ve Yalancı Şahitlik İle İlgili Söz Varlığı

yalyan: “doğru olmayan, gerçeğe uymayan söz, kıştır, yalan” (krş. **yalyanliḫ**) (< *yalgān* ‘sahtekâr, yalan, yalancı’, EDPT, s. 926)

yarašmastir K‘risdosnuḡ ḡullarina, ki ävâldân sayiš etkäy yalyan sözlämägä, zera kim ki yalyan sözlär, šaytanniḡ oylu ündäilir. (19v/4-5-6-7)

a egär kimsä yalyanliḫ bilä ḡosdovanut‘iun antin içsä, buyurur, ki 7 yil ludz tartkay, da baḡkaylar töräçilär u bitikçilär ol tirlikni, ki ne üçün ant içti yalyan. (33r/10-11-12-13-14)

yalyanliḫ: “doğru olmayan, gerçeğe uymayan söz, kıştır, yalan” (krş. **yalyan**) (< *yalgān* ‘sahtekâr, yalan, yalancı’, EDPT, s. 926 + *-liḫ*)

da egär tapulur esä bu bitiktä, ki köplär, yalyanliḫ bilä birlänip, da yalyan tanixliḫ bilä yamanliḡni uçka çixarirlar, neçik Napëut‘nuḡ Eski Törädä, da surp Sdep‘annosniḡ Yäñidä, bu işlär yalyan tanixlarniḡ yamanliḡi bilä edi. (24r/11-12-13-14-15-16-17-18)

a egär kimsä yalyanliḫ bilä ḡosdovanut‘iun antin içsä, buyurur, ki 7 yil ludz tartkay, da baḡkaylar töräçilär u bitikçilär ol tirlikni, ki ne üçün ant içti yalyan. (33r/10-11-12-13-14)

yalyan tanixliḫ: “yalancı şahitlik” (< *yalgān* ‘sahtekâr, yalan, yalancı’, EDPT, s. 926 + < *tanuk* ‘tanık’ + *-luk*, EDPT, s. 519)

da egär tapulur esä bu bitiktä, ki köplär, yalyanliḫ bilä birlänip, da yalyan tanixliḫ bilä yamanliḡni uçka çixarirlar, neçik Napëut‘nuḡ Eski Törädä, da surp Sdep‘annosniḡ Yäñidä, bu işlär yalyan tanixlarniḡ yamanliḡi bilä edi. (24r/11-12-13-14-15-16-17-18)

2.2.1.1.1.5. Cinsel Saldırı İle İlgili Söz Varlığı

2.2.1.1.1.5.1. Basit Cinsel Saldırı İle İlgili Söz Varlığı

ayirliḫ: “tedirgin etme, rahatsız etme, taciz” (< *aḡır* + ‘2. kederli, acı verici’ + *-lık*, EDPT, s. 93)

törä bilä könüsün aytkandır, egär kimesägä törädä dävininḡ arasına yoluxkiy edi, ki sayiḡiḡy edi töräçiniḡ aytkanından, voyttan ya ermeniniḡ ḡartlarından yaryusuna

ermeninin, xatına artikulların da yoluxkan işlərdə sayıngay, ki egirlik ettilər ya **ayırlıx etiyirlər**, da ol sayınmaytan algay xanga, anı etməyə bolur, ki algay xanga, yoxsa özgə yergə dügül. (133v/8-9-10-11-12-13-14-15-16-17-18)

2.2.1.1.1.5.2. Nitelikli Cinsel Saldırı İle İlgili Söz Varlığı

küç: “namusuna saldıрма, sarkıntılık, tecavüz” (< *küç* (*güc*) ‘güç’, EDPT, s. 693)

62 kapitula. Kimesä ki **küč etküy** xatun kişigä ya xizoylanga (100v/18-19-20)

egär kimesä kimesäniñ xatununa yol üsnä xapsa ya xizni, da anıñki xiz xizoylan bolgay, da añar **küč etküy**, anıñki küč etüci ölümlüdür. (100v/21, 101r/1-2-3-4)

2.2.1.1.1.6. Diğer Başlıklara Girmeyen Söz Varlığı

alda-: “beklenmedik bir davranışla yanıltmak, aldatmak” (< *alda-* ‘aldatmak, kandırmak’, EDPT, s. 133)

12-inçi, kimlər ki töräniñ alnına kelirlär, xorxu keçirgäylär, anıñ üçün ki xaçan adämilär alnına bolmaslar egrini könü etməyə, hälbät, köp türlü söz bilä **džâht** etärlär yarıuçunu **aldamaga**, ne türlü bolsarlar köktägi yarıuçunuñ alnına turmaga, ki barça yapuxlarnı körär, ki anıñ alnına kimsä **aldamaş** bilä bolmas könü bolmaga, yoxsa könülük bilä tergöv bolsar? (8r/13-14-15-16-17-18-19-20-21-22, 8v/1-2-3)

egär ki xaysi xatun ki törägä ündälgän bolsa, xodžası ya yovux xardaşları töräniñ alnına zastupit etməyə bolur, da anıñ işlərin keçirmägä, utmaga ya tas etməyə işlərin, ki bolgay yaxşı da yollu xuvatı, xaysi ki inamına beringiy edi bekliki törä alnına, a anıñkibik işlərdə ustatlıx da hillä bolmagay, töräçilər keräk körgäylär, ki kimlər yovux bolma kliyirlär, da klägiy edi xatunnuñ işinä turmaga, da anıñ işin utmaga ya utturmaga, ol kişi yüz-dä-yüz xatun bilä keräk yetkiryäy yovuxluxun, ki bilikli bolgay törä alnına, ki ol anıñ yovuxudur, a egär anıñkibik işni yetkiryän bolsa **aldamaş** bilä, xaysi xatun tüşkiy edi kensi işinä, anıñkibik **aldamaş** aytilgan istä dä egri bolmagay, añar ziyan etməs. (137r/13-14-15-16-17-18, 137v/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-13-14-15-16)

ayb ber-: (< Ar. + Tür.) “bir şeyi veya bir kimseyi aşağılık ve değersiz gösterecek biçimde davranmak, hakaret etmek” (< Ar. ‘ayb ‘toplumun ahlak kurallarına aykırı olan, utanılacak durum veya davranış’ + < Tür. *bër-* ‘vermek’, EDPT, s. 354)

yîyi yoluḫur adāmilār arasna, ki adam oylun yüräkkä çîḫargan eski duşmandir, ki biri birinä söz artından talaş etip tā yaman sözlär aytirlar, da ayblar berirlar, hörmätinä tiyip, ki sen yaman kişisen, ya oḫurusen, ya ḫaraḫčisen, ya tararursen, ya ḫalpsen, ya ḫaçḫinčisen, ya orospī oylusen, anda kensi ya orospī erisen, ya itsen, ya it oylusen, nečik talaş arasna da içki felindän, ne türlü dä ki bu aḫılğan işlär yoluḫsa, ya köp kez yoluḫur, ki ḫaysi ḫatunlarga da ayblar berirlär, zvada arasına aytir, ki yaman ḫatun, ya orospī, ya ne türlü dä ayb bersä, da iş tartilgi[y] edi yaryuga, da ol ayblagan, kim dä esä, kendi yüräkindän, egär er, egär ḫatun, da kelgäy törägä, da aytḫay säbäpin talaşiniḫ, söz artından söz aytildi, yoḫsa men anıḫ üsnä nemä yaman bilmän, da povodniy yan klägäy tanıḫlar bilä yetkirmägä, yaḫşı kişilär bilä, da anı klägäy hörmätindän tüşürmägä, da ündälgän yan, kim ki esä, da turup törä alnına, aytḫay, biy yaryuçi, men bu yaḫşı kişi üstünä nemä bilmän, tek barča yaḫşı, bir dä, eki dä, üç dä aytḫay bu söznü, na törä bu[y]urgay aḫar, kim ki bilinmästir, ant içḫay kensiniḫ dḫanı üsnä, nečik aytmadı, ya nečik bilmästir üsnä nemä yaman, na bolur andan könü da boş, da törä ḫaldırır anı kendi hörmätinä. (156v/19-20-21-22-23-24-25-26, 157r/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-13-14-15-16-17-18-19-20-21-22-23-24-25-26-27-28-29, 157v/1-2-3)

yänä yoluḫḫay bir kimesägä hörmät üçün, ki talaşıp biri birinä da ayb bergäy, da voytka ündägäy, na anıḫ yaryusun, yarimkündän burun esä, ol kün bolmaḫ keräk hörmät üçün, a egär yarimkündän soḫra esä, na ertäsi bolgay; da yük izdäsä povod otporniḫ yandan, egär ki yaḫşı osedlosti dä bolsa, hörmät üçün povinendir bermägä yaryuga dinčä aḫar yük. (163r/6-7-8-9-10-11-12-13-14-15-16)

ḫanlı iş: “geçmişte iki aile arasında cinayetten, kan akmış olmaktan veya başka bir nedenden oluşmuş düşmanlık, kan davası” (< *kan* ‘kan’, + *-līg*, EDPT, s. 638 + < *iş* ‘iş, emek’, EDPT, s. 254)

bar edilär k’ahanalar u ḫartlar yaryular eskidä, ne türlü aytir bitiklär dä, k’ahanalar bolgaylar ḫanlı işniḫ üsnä yaryuçilar. (13r/18-19-20-21, 13v/1)

itlik: “aralarında evlilik bağı olmayan kişiler arasındaki cinsel ilişki, zina” (< *it* + *-lik* ‘4. Edepsizce davranma, terbiyesizlik etme’, ÖTS-II, s. 2270)

*a egär ki kimsä tutulsa oyurluxta, ya **itliktä**, ya adam öldürmäxtä, ya xaraççilixta, da aläni bolmagay ol yaman iş ya licası, da, kim tutup keltirdi, tanixi bolmagay, tiyasidir añar antni bermägä, kim ki üstünä foldrovat etkäy, zera anıñkibik yamanlıx xilinganlar antni nemägä tutmaslar.* (31r/6-7-8-9-10-11-12-13-14-15)

*äväldän könülük köründi bizgä Eski Törädän almaga, xaysin ki tutar edilär nahabedlär, Apraham u dayin özgälär, bulardan soñra dinsizlär da bu töräni tutarlar edi dä törä etärlär edi **itlik etkänlärgä**, oyurlarga da adamni öldürgänlärä.* (36v/10-11-12-13-14-15-16-17)

obvinit: (< Leh. ~ Ukr.) “suçlamak işi, itham, suçlama”

*alay ox ölü kişidän soñra, egär ki kimesä kimsäni **obvinit etkäy**, ol kişi, kimni ki **obvinit ettilär**, ol xilix bilä yoyari aytilgän antin kendi etkäy, barça tanixlardan başxa könülür.* (138r/16-17-18, 138v/1-2-3-4-5)

vinovat: (< Ukr.) “suçlamak işi, itham, suçlama”

*bir kimesäniñ şulprixti bolgay borç üçün bir kimesädä, da kelgäy yaryu alnına, da tanmagay bitikin, da aytkay, bilirmen, ki bitik benimdir, yoñsa töläpmen añar barçasın, da añar nemä dä borçlu xalmiyirmen, tek bitikimni zaderžat etiptir; xayda ki eki yartın tiri tanixları bolmagay, na keräk, ki ol kişi antin kendi etkäy, kimni ki **vinovat ettilär**, da andan könülgäy törä bilä; a tanixlıxi bolsa yaxşı kişilär, tutulgay.* (161v/27-28-29, 162r/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11)

yaman ayt-: “onur kırıcı, çoğu basmakalıp kaba sözler söylemek, küfretmek” (< yaman ‘kötü’, EDPT, s. 937 + < ayıt- < ay-, ‘söylemek, demek’ EDPT, s. 268)

*anıñ üçün dinsizläniñ doktorları toxtatıp törä xoydular, ki kim ki bolvanlarga **yaman aytsa**, ölümlü bolgay, da kim ki atasına xol uzatıp urgay, xolun kesgäylär.* (2v/11-12-13-14-15-16)

*xaytip Movşes kendi töräsinä arttırdı bu işniñ töräsinä, alıp ävəlgi törädän: kim ki atasına u anasına **yaman aytsa** ölümlü bolgay.* (2v/16-17-18-19-20, 3r/1)

*tanixlıx beriyir muñar ari bitiklär, kimäsä kendiniñ k’ahanasın pambas etmäsin, anıñ üçün ki arak’ellärniñ boyruğudur, ki anıñkibik kişini ayır ögütnüñ tibinä tartkay, kim ki k’ahanasına **yaman aytkay**, ol **yaman aytxalıx** bulaydır, neçik Tenrigä **yaman***

aytkay, *anij üçün ki surp Awedaran buyurur, kim ki sizgä yaman aytsa, Maņa aytiyir.* (70r/14-15-16-17-18-19-20-21-22, 70v/1-2-3)

yaman söz: “köti söz” (< *yaman* ‘köti’, EDPT: 937 + < *söz* ‘kelime, konuşma, ifade’, EDPT, s. 860)

surp arak‘ellärniñ boyruğudur, boyruğ etiyir bu işni, ki kimäsä kendiniñ k‘ahanaların yaman sözlär bilä da hörmätsizlik bilä uyaltmagay; aniñkibik kişi, ki kendiniñ din atasın hörmätlämägäy, ol yañilır Teñrigä utru, anij üçün ki k‘ahana xoltxaçidir Teñridän, da yaryusuna Teñriniñ bariştiruçidirlar, da džuvap berüçidirlär žoyovurt üçün. (70r/4-5-6-7-8-9-10-11-12-13-14)

yïyi yoluğur adämilär arasna, ki adam oylun yüräkkä çixargan eski duşmandır, ki biri birinä söz artından talaş etip tä yaman sözlär aytirlar, ... (156v/19-20-21-22-23-24-25-26, 157r/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-13-14-15-16-17-18-19-20-21-22-23-24-25-26-27-28-29, 157v/1-2-3)

2.2.1.1.1.7. Suçsuz İle İlgili Söz Varlığı

anmey: (< Erm.) “suçu olmayan, suç işlememiş olan, masum”

da ne türlü ganonk‘nu biliçilər tüzüptürlär, ol türlü töräni dä; da ne türlü yañilganlarga ganonk‘ta pokuta u xorğu bar, ol türlü törädä bar; da ne türlü törädä zindan u baylamaq bar egrilärgä, ol türlü ganonk‘ta zindan u baylamaq xaryamaqtır; da ne türlü yazıxsız adämilär üsnä ganonk‘ nemä bay xoymastır, ol türlü törä dä aniñkibiklärniñ üsnä, kimlär ki toyrudurlar dünyâda; da ne türlü ari kişi xorxmastır köktägi yaryuçidan, ol türlü anmey adam xorxmastır dünyâ yaryuçusundan. (11r/13-14-15-16-17-18-19-20-21-22, 11v/1-2-3-4-5-6-7)

2.2.1.1.2. Suçlu İle İlgili Söz Varlığı

borçlu: (I) (< Soğ.) “suç işlemiş, suçu olan (kimse), kabahatli, mücrim, suçlu” (< Soğ. *pwrč* ‘borç’, TDES, s. 58 + Tür. -lu)

a kim ki erki bilä egri etär yaryunu, kendi borçlu xalır köktägi yaryuçuga. (19r/6-7-8)

egri: “suç işlemiş, suçu olan (kimse), kabahatli, mücrim, suçlu” (< *egir*-‘çevrelemek, kuşatmak, bükme, döndürmek’+ -i, EDPT, s. 112)

da ne türlü ganonk'nu biliçilər tüzüptürlər, ol türlü törəni də; da ne türlü yañılğanlarga ganonk'ta pokuta u xorxu bar, ol türlü törədə bar; da ne türlü törədə zindan u baylamaq bar **egrilərgä**, ol türlü ganonk'ta zindan u baylamaq xaryamaqtır; da ne türlü yazıxsız adämilär üsnä ganonk' nemä bay xoymastır, ol türlü törä dä anıñkibiklärnin üsnä, kimlər ki toyrudurlar dünyâda; da ne türlü ari kişi xorxmastır köktägi yaryuçıdan, ol türlü anmey adam xorxmastır dünyâ yaryuçusundan. (11r/13-14-15-16-17-18-19-20-21-22, 11v/1-2-3-4-5-6-7)

tiyişlidir yaryuçunun ki zindanı bolgay, kim ki **egri bolsa** zindanga salgay, ki ögütlängäylär, ne türlü K'risdos buyurur Awedaranda, ki deckiy salır zindanga, angınça, ki tölov etkäy. (19r/13-14-15-16-17-18)

ğanları ermenilärnin törälärini belgili etiyirlär yaryuçılarga, buyıriyirlär anıñkibiklärgä da barça töräçilärgä, etüçilärgä könülükni, alay birinä, neçik birsinä: buyıriyirbiz, etkäylär könülük da yaryu könü barçasına-xodžaga da misingä, tullarga da öksüzlärgä, kermänlilärgä da xonaxka, da kelgänlärä, başxiş almamaş da orunç; da yaryuçılar anı eslägäylär da közätkäylär, ki **egri** kişini yaryu bile könültmägäylär. (57v/15-16-17-18-19-20, 58r/1-2-3-4-5-6-7-8-9)

egär xasta kişi klämäsä kendinij hakim[in] işitmä sözün da anıñkibik xasta ölgäy, hakim anda **egri** tigül. (121r/15-16-17-18)

a egär ermeni ündälgän bolgay ya **egri bolgiy** edi, töräləri yanına ayılğan ermenilärnin voyttan ötläş kermännin Ilóvnuñ xartları bilä ermenilärnin törəsi bolmaş keräk, 4 artikuldan başxa özgä bizim bitiklärimizdə yazılğan, xaysında ki ermenilər bu Ilóvnuñ da ündälgändirlär töräsinä kermännin Marimborknuñ, beriyirbiz da beriniyirbiz. (139r/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12)

yañılğan: (II) “suç işlemiş, suçu olan (kimse), kabahatli, mücrim, suçlu” (< yañıl- ‘hata yapmak’, EDPT, s. 951 + -gan)

da ne türlü ganonk'nu biliçilər tüzüptürlər, ol türlü törəni də; da ne türlü **yañılğanlarga** ganonk'ta pokuta u xorxu bar, ol türlü törədə bar; da ne türlü törədə zindan u baylamaq bar **egrilərgä**, ol türlü ganonk'ta zindan u baylamaq xaryamaqtır; da ne türlü yazıxsız adämilär üsnä ganonk' nemä bay xoymastır, ol türlü törä dä anıñkibiklärnin üsnä, kimlər ki toyrudurlar dünyâda; da ne türlü ari kişi xorxmastır

köktägi yarıuçıdan, ol türlü anmey adam xorxmastir dünyâ yarıuçusundan. (11r/13-14-15-16-17-18-19-20-21-22, 11v/1-2-3-4-5-6-7)

*1 Kapitula. Ävəlgi, **yañılğanlar** xanlıx olturçučka da biylärinä xarşı. (49r/6-7-8)*

*a barça yarıuçiniñ küçiniñ küci bardır ögütlämägä barça **yañılğanlarnı** yaryuda, ne türlü yañılğanına körä budur olturçuzmağ bilä da džurum bilä. (135v/12-13-14-15-16)*

*egär ki kimesä yaşırın ağça ya flî xaxkay da anı sezgäylär, anıñkibik xaxuçi ağça ya flî keräk eki xolun keskäylär **yanılğannıy**. (124r/18-19-20, 124v/1-2)*

*egär ki kimesä töräni hörmätlämäsä sayıt bilä ya söz bilä ermeniniñ, ol çağa anıñkibikni ögütlämäğ keräk törä bilä, **yañılğanına** körä, anıñ üçün ki bilmäğ keräktirlär, törägä anıñ üçün kesmästirlär, ki xalaba etkäylär, yoğsa här biri keräk izdägäy sekinlik bilä da hörmät bilä könülükün kendiniñ. (135r/14-15-16-17-18-19-20, 135v/1-2-3-4)*

2.2.1.1.2.1. Suçlu Türleri İle İlgili Söz Varlığı

2.2.1.1.2.1.1. Katil İle İlgili Söz Varlığı

adam öldürməklik: (Ar. + Tür.) “insan öldüren kimse, canı, katil” (< Ar. *ādem* ‘insan’ + < Tür. *öldür-/öltür-* < *ölür-* < *öl-* ‘ölmek’, EDPT, s. 133; *öl-* ‘ölmek’ + *-tür-*, TSD, s. 499 + *-mək* + *-lik*)

*egär ki yoluğsa **adam öldürməklik**, mağa bulay körünür, ki törädır, ki adamnıñ xanı bahası 365 altın bolgay, neçä ki adäminiñ boyomudur da neçä yılda kündür. (43r/12-13-14-15-16-17-18)*

adamnı öldürgän: (Ar. + Tür.) “insan öldüren kimse, canı, katil” (< Ar. *ādem* ‘insan’ + *-nı* + < Tür. *öldür-/öltür-* < *ölür-* < *öl-* ‘ölmek’, EDPT, s. 133; *öl-* ‘ölmek’ + *-tür-*, TSD, s. 499 + *-gän*)

*äväldän könülük köründi bizgä Eski Törädän almaga, xaysin ki tutar edilär nahabedlär, Apraham u dayın özgälär, bulardan soñra dinsizlär dä bu töräni tutarlar edi da törä etärlär edi itlik etkänlärgä, oyrularga da **adamnı öldürgänlärä**. (36v/10-11-12-13-14-15-16-17)*

baş yevüçü: “insan öldüren kimse, canı, katil” (< *baş* ‘kafa’, EDPT, s. 375 + < *yê-* ‘yemek’, EDPT, s. 869 + -*vüçü*)

a kimlär ki oyruður, ya xarağçidir, ya baş yevüçüdür, alarniñ işi tas bolmaqtir. (14r/10-11-12)

kişi öldürüçi: “insan öldüren kimse, canı, katil” (krş. **öldürüçi, öldürüçi kişi**) (< *kişi* ‘kişi, insan’, EDPT, s. 752 + < *öldür-/öltür-* < *ölür-* < *öl-* ‘ölmek’, EDPT, s. 133; *öl-* ‘ölmek’ + -*tür-*, TSD, s. 499 + -*üçi*)

a egär ki oylan 15 yaşınga bolgay, ol kişi öldürüçidir da törägä xarşı yañılğay, da bu statutka keräk tügäl tölöv etkäy başi üçün xardaşlarına öldürgän oylannıñ, neçik yoyarı yazılğandır. (65r/6-7-8-9-10-11)

barir egäç çerövgä da öldürgäy anda kişi, anıñkibik kişi öldürüçi ari atalarnıñ boyruqlarından yazıx ornuna sayışlanmagay, xaysin ki biz dä alay saxlama klärbiz. (108v/4-5-6-7-8)

öldürüçi: “insan öldüren kimse, canı, katil” (krş. **kişi öldürüçi, öldürüçi kişi**) (< *öldür-/öltür-* < *ölür-* < *öl-* ‘ölmek’, EDPT, s. 133; *öl-* ‘ölmek’ + -*tür-*, TSD, s. 499 + -*üçi*)

äybät, anıñkibik öldürüçi bolur borçlu xosdovanel bolgay da lüz tartkay oxşaşlı, törä alay buyuriyir. (108v/8-9-10-11)

bulay Yäñi Törä könültiyir ol öldürüçi oyruni. (80v/23, 81r/1-2-3)

öldürüçi kişi: “insan öldüren kimse, canı, katil” (krş. **kişi öldürüçi, öldürüçi**) < *öldür-/öltür-* < *ölür-* < *öl-* ‘ölmek’, EDPT, s. 133; *öl-* ‘ölmek’ + -*tür-*, TSD, s. 499 + -*üçi* + < *kişi* ‘kişi, insan’, EDPT, s. 752)

egär öldürüçi kişini tapmasalar, xaysi ki öldürdü ol kişini, na ol çaхта öldürgän kişiniñ başın kimsä borçlu dügül tölämä, ale ol öldürgänniñ xardaşları da yuvuxları izdämäk keräk egrini, öldürgän kişini. (98v/18-19-20-21, 99r/1-2-3-4)

2.2.1.1.2.1.2. Yalancı ve Yalancı Şahit İle İlgili Söz Varlığı

yalyan tanıx: “yalancı şahit” (< *yalğan* ‘sahtekâr, yalan, yalancı’, EDPT, s. 926 + < *tanu-* ‘tanımak’ + -*k*, EDPT, s. 518)

*da egär tapulur esä bu bitiktä, ki köplär, yalyanlıx bilä birlänip, da yalyan tanıxlıx bilä yamanlıxnı uçka çıxarırlar, neçik Napəut‘nuñ Eski Törädä, da surp Sdep‘annosnıñ Yänidä, bu işlär **yalyan tanıxlarnıñ** yamanlıxı bilä edi. (24r/11-12-13-14-15-16-17-18)*

*egär ki äväldän töräni aldılar esä Movşestän, da emdi köp türlü yaman işlär bilä xilinirlar kendiläriniñ erkläri bilä, **yalyan tanıxlar** bilä, egri yarıuçılar bilä, aldovuçu rečniklär bilä, xorxusuz antlar bilä. (34v/3-4-5-6-7-8-9-10)*

*dayi da ne türlü ayrılıpbiz alardan xosdovanut‘iunimiz bilä, dinimiz bilä, ol türlü tiyäsidir törämiz bilä keri bolmaga alardan, zera bizim törämiz tiyäsidir, ki könülük bilä, toyruluq bilä, orunçsuz bolgay, dügül **yalyan tanıx** bilä, ya aldovuçu rečnik bilä, keçmişlärniñ **džanin** zrgel etmək bilä, ya žaranksızlarnıñ **džanin** ülüşsüz çıxarmax bilä alarnıñ **džan** ülüşündän. (35v/3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-13-14)*

yalyançı: “yalan söylemeyi huy edinmiş kimse, yalancı” (< yalğan ‘sahtekâr, yalan, yalancı’, EDPT, s. 926 + -çi)

*kimsä turıyuzmasın yalyan tanıxlar, kläp sığariniñ tirlikin egirlik bilä almaga, zera heçtir Teğriniñ alnına **yalyançı**. (20r/6-7-8-9)*

2.2.1.1.2.1.3. Hırsız, Soyguncu, Yağmacı İle İlgili Söz Varlığı

2.2.1.1.2.1.3.1. Hırsız İle İlgili Söz Varlığı

oyru: “başkasının malını çalan kimse, uğru, hırsız” (krş. **oyuru**) (< oğrı ‘hırsız’, EDPT, s. 90)

*a kimlär ki **oyrudur**, ya xaraççidır, ya baş yevüçüdür, alarnıñ işi tas bolmaqtır. (14r/10-11-12)*

*äväldän könülük köründi bizgä Eski Törädän almaga, xaysin ki tutar edilär nahabedlär, Apraham u dayin özgälär, bulardan soñra dinsizlär dä bu töräni tutarlar edi da törä etärlär edi itlik etkänlärgä, **oyrularga** da adamni öldürgänlärä. (36v/10-11-12-13-14-15-16-17)*

*ulu biylär ölümlülärni tas etmägäylär xannin boyruğundan başxa, evät ki **oyrularnıñ** yaryusun etkäy ulu biy, da kiçi biylär ulu biylärniñ erkindän başxa **oyrunuñ** yaryusun etmägäy. (44r/3-4-5-6-7-8)*

34 Kapitula. Ki kimäsä kečä **oyruni** övindä tapkay. (50v/3-4)

*a egär ki ol satılğan kişi ne türlü bolsa kečkäy dünyâdan, ol satkan kişi borçludur ol aχčanı tügäl xaytarmaga eyäsinä, kimdän ki oyurlap edi, da **oyrunu** eki xolun kesmäx keräk da çayätinä xizdirip möhürni basmaχ keräk, nişan aņar meñilik hörmätsizlikkä, anıñ üčün ki özgälär dä, anıñ üsnä baχıp, anıñkibik iş etmägäylär.* (75r/5-6-7-8-9-10-11-12-13-14-15)

*egär ki xayısı peşäkâr ol iştän, **oyru** kibik, nemäni alıp esä, birinä dört tölämäx keräk.* (126r/3-4-5-6)

oyuru: “başkasının malını çalan kimse, uğru, hırsız” (krş. **oyru**) (< oğrı ‘hırsız’, EDPT, s. 90)

*yıyı yoluχur adämilär arasna, ki adam oylun yüräkkä çixargan eski duşmandır, ki biri birinä söz artından talaş etip tä yaman sözlär aytırlar, da ayblar berirlar, hörmätinä tiyip, ki sen yaman kişisen, ya **oyurusen**, ya xaraχçisen, ...* (156v/19-20-21-22-23-24-25-26, 157r/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-13-14-15-16-17-18-19-20-21-22-23-24-25-26-27-28-29, 157v/1-2-3)

2.2.1.1.2.1.3.2. Soyguncu İle İlgili Söz Varlığı

soyuçi: “soygun yapan kimse, soyguncu” (< soy- ‘soymak’, EDPT, s. 858 + uçi)

*a kläp öldürmäx könüsün bu türlüdür, ki yügürgäy biri biriniñ artından, ki anı kläp öldürgäy, da ol, anı xuvıyır, xaytıp, ol anı öldürgäy, ol, ki anı xuvıyır edi, yänäçi xaraχçılar da **soyuçılar**, ki klägäylär öldürmägä yolçu[n]ni da yürügän kişini emin, da alar, ayap tamaχlarin, xayısın ki xaraχçılar öldürmä klädi, xaytıp, alar ol xaraχçılarnı öldürgäylär, ya bir kimesä çerüvdä bolgay, kendiniñ duşmanin övdägi anda tapup, öldürgäy köñlü bilä, ya bir kimesä kečä kläp bir kimesäniñ yolun algay, klägäy anı öldürmäx üčün, ya yaman xatun kläp kendiniñ xodžasın otalagay, ya kimsä kimsäni paçilliktän otalagay da öldürgäy.* (119v/13-14-15-16-17-18-19, 120r/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-13)

taratur: “soygun yapan kimse, soyguncu” (“ET tar- “dağıtmak, parçalamak” fiilinden türeyen sözcük ilk olarak EHKT metinlerinde tanıklanmıştır.” Tuğuz, 2019, s. 429)

*egär ol **taratur** yaman köñüldän etti esä, tamañi bilä ögütlänmäx keräk. (88v/10-11-12)*

*yïyi yoluñur adämilär arasna, ki adam oylun yüräkkä çïxargan eski duşmandır, ki biri birinä söz artından talaş etip tä yaman sözlär aytırlar, da ayblar berirlar, hörmätinä tiyip, ki sen yaman kişisen, ya oyurusen, ya xarañçïsen, ya **tararursen**, ya xalpsen, ... (156v/19-20-21-22-23-24-25-26, 157r/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-13-14-15-16-17-18-19-20-21-22-23-24-25-26-27-28-29, 157v/1-2-3)*

2.2.1.1.2.1.3.3. Yağmacı İle İlgili Söz Varlığı

xarañçï: “yağma eden kimse veya ordu, yağmacı” (< karak ‘eşkıya, haydut’ + -çı, EDPT, s. 656)

*a kimlär ki oyru dur, ya **xarañçïdır**, ya baş yevüçüdür, alarniñ işi tas bolmaqtır. (14r/10-11-12)*

*egär oyru esä, asılmañ keräk, egär **xarañçï** edi esä ya küç etüçi, eminlik üçün barçasiniñ başın kesmañ keräk anıñkibik kişiniñ. (100r/2-3-4-5-6)*

*yol bilä barır egäç, kimesä kimesägä nemä etmäğäy, da ni duşmanı da bolmagay, da anıñ üsnä kes-kenetäläy **xarañçılar** sekirğäy, da ol, saylıñın saqlama klöp kendiniñ, da öldürğäy alardan xaysın, törä bilä anıñkibik kişi öldürmäx, surp yïxöv anı yazıñ tutmastır. (106v/10-11-12-13-14-15-16-17-18)*

*yoxesä yoluñur adämilärgä köp kez orozsuzluñtan, ki tejizgä batkay, ya **xarañçï** algay, ya ot köydürğäy, ya bezirgänlik artından keçikmäklik bolgay, prihoda ne türlü dä bolsa adämilärgä, na nuñar körä törä keräk podobniy künlär zamirit etkäy anıñ saylıñ bilä kelğaninä dirä, ki anıñ yuvuñları, atası, ya anası, ya xatunu, ya oylanları, ya xardaşları, ki nemä upadga kelmäğäylär kendiläriniñ yuvuñunun etkän borçu üçün. (154v/13-14-15-16-17-18-19-20-21-22-23-24-25)*

*yïyi yoluñur adämilär arasna, ki adam oylun yüräkkä çïxargan eski duşmandır, ki biri birinä söz artından talaş etip tä yaman sözlär aytırlar, da ayblar berirlar, hörmätinä tiyip, ki sen yaman kişisen, ya oyurusen, ya **xarañçïsen**, ya tararursen, ... (156v/19-20-21-22-23-24-25-26, 157r/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-13-14-15-16-17-18-19-20-21-22-23-24-25-26-27-28-29, 157v/1-2-3)*

talovuçi: “yağma eden kimse veya ordu, yağmacı” (< *tala-* ‘zarar vermek, yağmalamak’, EDPT, s. 492 + *vuçi*)

kim də ki ölüni kerezmandan çıxarsa da anı yalañaçlasa, da egär isi tutulgan bolsa anıñkibik išta, anıñkibik talovuçi ölümlü bolmağ keräk anıñkibik etkäni üçün. (106r/13-14-15-16-17-18)

2.2.1.1.2.1.4. Firari İle İlgili Söz Varlığı

xaçxınçi: “kaçak, kaçkın, kaçmış olan (kimse), firari” (< *kaç-* ‘kaçmak’+ *-ğın*, EDPT, s. 589 + *çi*)

yïyi yoluxur adämilär arasna, ki adam oylun yüräkkä çıxargan eski duşmandır, ki biri birinä söz artından talaş etip tä yaman sözlär aytırlar, da ayblar berirlar, hörmätinä tiyip, ki sen yaman kişisen, ya oyurusen, ya xarağçisen, ya tararursen, ya xalpsen, ya xaçxınçisen, ya orospï oylusen, ... (156v/19-20-21-22-23-24-25-26, 157r/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-13-14-15-16-17-18-19-20-21-22-23-24-25-26-27-28-29, 157v/1-2-3)

2.2.1.1.2.1.5. Dolandırıcı İle İlgili Söz Varlığı

çalp: “birini aldatarak mal veya parasını alan kimse, ayyar, tokatçı, dolandırıcı” (< *çalp* < *çalp* ‘hilekâr, dolandırıcı’, Korkmaz, 2014, s. 45)

yïyi yoluxur adämilär arasna, ki adam oylun yüräkkä çıxargan eski duşmandır, ki biri birinä söz artından talaş etip tä yaman sözlär aytırlar, da ayblar berirlar, hörmätinä tiyip, ki sen yaman kişisen, ya oyurusen, ya xarağçisen, ya tararursen, ya xalpsen, ya xaçxınçisen, ... (156v/19-20-21-22-23-24-25-26, 157r/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-13-14-15-16-17-18-19-20-21-22-23-24-25-26-27-28-29, 157v/1-2-3)

küç etüçi: “saldırgan, saldırıcı, tecavüzkâr” (< *küç* (*güc*) ‘güç’, EDPT, s. 693 + < *ët-* ‘etmek, yapmak’, EDPT, s. 36 + *-üçi*)

egär oyru esä, asılmağ keräk, egär xarağçi edi esä ya küç etüçi, eminlik üçün barçasınıñ başın kesmağ keräk anıñkibik kişiniñ. (100r/2-3-4-5-6)

egär kimesä kimesäniñ xatununa yol üsnä xapsa ya xizni, da anıñki xiz xizoylan bolgay, da anar küç etkäy, anıñki küç etüçi ölümlüdür. (100v/21, 101r/1-2-3-4)

yala yapuči: “karalamacı, iftiracı” (< yala ‘şüphe; suçlama; yanlış suçlama’, EDPT, s. 918 + < yap- ‘yapmak, inşa etmek’, EDPT, s. 870 + -uči)

da egär kimäsä saxlama bermiyin inamlı xolga, da yala yapkiy edi kimesäni, neçik anar nemä bergiy edi saxlamaga, da anıñki yala yapuči meñilik hörmätsiz atalmağ keräk, neçik här biri yala yapuči, xaysi ki belgili xalp işlärni kimesägä xarşı etiyir. (83r/14-15-16-17-18-19-20, 83v/1-2-3)

2.2.1.2. Ceza İle İlgili Söz Varlığı

džäza: (< Ar. cezā’) “suç işleyen bir kimsenin yaşantısına, özgürlüğüne, mallarına, onuruna karşı yasaların öngördüğü yaptırım, ceza”

90 Kapitula. Ayblagan oyrunu, ya anıñ džäzası nedir. (52v/4-5)

egär ata ya oyul xaysi yañılmağka körä ölümlü albo yazıxlı yañılğan tapulğan bolğay, atası oyulun yañılğanı üçün džäzasın tartma bolmas, alay ox oyul atasınñ yañılğanı üçün ne bir ögüt bilä borçlu tigüldir, här biri yañılğanına körä tartmağ keräk. (74r/15-16-17-18-19-20-21-22)

yoğsa Yäñi Törä bulay körgüziyir: egär kimsä yaman iş xilinsa da tanıxlıx bilä yetkirsälär üsnä yaxşı kişilär bilä, 3 kişi bilä belgili, emin, anıñkibik džäzasın tartmağ keräk xilinganına körä. (99v/16-17-18-19-20-21, 100r//1-2)

ludž ber-: (< Erm. + Tür.) “ceza vermek” (< Erm. ludž ‘kefaret’ + < Tür. bër- ‘vermek’, EDPT, s. 354)

egär tutulmagan bolsa anıñkibik isi istä, soñra xaytkay da babasnñ alnına xosdovanel bolğay, da anıñ din atası anar ludž bermäğ keräk anın ol artıxşı işi üçün yazıxlı, ölümünä diyin kristânliktän keri bolmağ keräk anıñkibik yazıx etüçi, neçik kişi öldürgäy, törä alay körgüziyir. (106r/18-19-20-21, 106v/1-2-3-4-5-6)

ludž tart-: (< Erm. + Tür.) “ceza çekmek” (< Erm. ludž ‘kefaret’ + < Tür. tart- ‘çekmek, sürüklemek, tartmak’, EDPT, s. 534)

a egär kimsä yalyanlıx bilä xosdovanut‘iun antin içsä, buyurur, ki 7 yıl ludž tartkay, da bağkaylar töräcilär u bitikcilär ol tirlikni, ki ne üçün ant içti yalyan. (33r/10-11-12-13-14)

*ale Yäñi Törädä k'risdânlarniñ bu türlü körgüziyir: anıñki etkän oñul-çiz ölginçä **lud̥z tartkay**. (73v/9-10-11-12)*

*a Yäñi Törädä k'risdânlarniñ bulay çoyulgandır, egär ki kristân k'risdânni oñurlap satsa özgä uluska da bu türlü yaman çilinmaç anıñ üsnä sezilgäy, Yäñi Törä buyurmastır añar tas bolmaga, **lud̥z tartmaç keräk**, da tutulmaç keräk, da zindan bilä ögütlänmäç keräk, yük tibinä dä ol satuçi alğan aχçanı çaytarmaç keräktir ol kişi üçün, da ol satılğan kişini keltirmäç keräk eyäsinä, kimdän ki anı oñurlap edi, çaytarmaga anı borçludur. (74v/11-12-13-14-15-16-17-18-19-20, 75r/1-2-3-4-5)*

*bulay Eski Törä körgüziyir, evet ki Yäñi Törädä görgüziyir anıñkibik p'orcut 'iunnä aχça d̥zurumu bilä da **lud̥z tartmaç keräk**. (77r/11-12-13-14-15)*

*äybät, anıñkibik öldürüçi bolur borçlu çosdovanel bolgay da **lud̥z tartkay** oχšašli, törä alay buyuriyir. (108v/8-9-10-11)*

ögüt: “Suç işleyen bir kimsenin yaşantısına, özgürlüğüne, mallarına, onuruna karşı yasaların öngördüğü yaptırım, ceza” (< ö- ‘düşünmek, anlamak’ + -güt, EDPT, s. 102)

*egär ki çäysä yerdän dä ot ya poçar çixsa da humnalarni küydürgäy ya tüzdä bitišni, çäysä ki tüzdä turgan bolgay, da ol, kimdän ki anıñkibik ot çixti, **ögüt** bilä oχšašli ögütlämäç keräk. (81v/10-11-12-13-14-15)*

ögütlä-: “bir kimseye veya varlığa ceza vermek, cezalandırmak” (< ögüt ‘nasihat, ögüt’, + -le-, EDPT, s. 104)

*egär yarığa kelgänlär talaş etsälär, çoymagaylar biri birinä tüsmägä, öçäşıp **ögütlägäylär**, ki törä alnına çalaba bolmagay da yarı çapanel bolmagay. (18r/17-18-19-20, 18v/1-2-3)*

61 Kapitula. **Ögütlämägä** oyrunu. (51v/5)

*d̥žaht bilä baχip alarni da **ögütlägäylär**, neçik yarı görgüzsä. (68r/4-5)*

*egär ki çäysä yerdän dä ot ya poçar çixsa da humnalarni küydürgäy ya tüzdä bitišni, çäysä ki tüzdä turgan bolgay, da ol, kimdän ki anıñkibik ot çixti, ögüt bilä oχšašli **ögütlämäç** keräk. (81v/10-11-12-13-14-15)*

*egär kimesä kimesägä bersä altin, ya kümüš, ya özgä türlü barça nemä, čanaç-ayax ya barça özgä türlü nemädän kendiniñ inamlı xolga saxlamaga, anıñkibik işlär ol inamlı ämanätkârga övindän anıñ oyurlux iş bilä oyurlangıy edi, egär oyrunı ol işlär bilä ol ämanätkâr belgili iş bilä oyurluxni çapkaylar, anıñkibik oyrunı furka bilä **ögütlämäx** keräk. (82r/20, 82v/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11)*

ögütlän-: “cezaya çarptırılmaq, ceza verilmek, tecziye edilmek, cezalandırılmaq” (< ögüt ‘nasihat, ögüt’, + -le-, EDPT, s. 104 + -n-)

*tiyişlidir yarıuçunun ki zindanı bolgay, kim ki egri bolsa zindanga salgay, ki **ögütlängäylär**, ne türlü K’risdos buyurur Awedaranda, ki deckiy salır zindanga, angınça, ki tölov etkäy. (19r/13-14-15-16-17-18)*

*da alay törädir oyruqlar üçün xoyulgan kečäniñ da kündüzniñ, egär ki kimesä kečä vaxtına övdä da kündüz oyrunu lıcası bilä belgili tutkiy edi, ol çaxta anıñkibik oyrunı nişanı bilä oyurluxnuñ, budur lıcası bilä, törä alnına keltirmä, ne türlü gile bilä ol oyruğa utru törä alnına, ol türlü tözgäy ol oyru törä ötläş, ne ki törä tapsa, anıñ bilä **ögütlängäy**. (81r/6-7-8-9-10-11-12-13-14-15-16)*

*kimsä ki xılınsa ölümlü işni ya artıxsılıxni, kensi berilmäx keräktir ölümgä, budur, ki nemä oyurlasa, furka bilä **ögütlänmäx** keräk, da asılğan tenni asılmaq keräkmäs keça uzun furka üsnä, da anıñkibik ten tüşürgän bolgay da saxlama yerdä, Eski Törä bulay körgüziyir. (99v/8-9-10-11-12-13-14-15-16)*

*egär ki özgä džins ermenini öldürsä ya ermeni özgä džinsni öldürsä, ol çaxta kermänniñ töräsi bilä pospolitıy, xaysında ki olturuptur, ya xanlıx törä bilä **ögütlängäylär**. (133r/19-20, 133v/1-2-3-4-5)*

2.2.1.2.1. Ceza Türleri İle İlgili Söz Varlığı

2.2.1.2.1.1. İdam Cezası İle İlgili Söz Varlığı

as-: “bir kimseyi boğazından ip vb. geçirip sallandırarak öldürmek, idam etmek, asmak” (< as- ‘asmak’, EDPT, s. 240)

*a kim ki xanlıx xaznanı oyurlasa, da **askaylar** kendin, egär xolga tüşsä, da xulun, u oylanların, u ig[i]likin xanlıxka algaylar. (42v/14-15-16-17-18)*

asıl-: “boynuna ip geçirip sallandırılarak öldürülmek, idam edilmek, asılmak” (< as- ‘asmak’ + -(i)l-, EDPT, s. 247)

egär oyru esä, asılmaḫ keräk, egär ḫaraḫčï edi esä ya küč etüci, eminlik üçün barçasiniḫ başın kesmaḫ keräk anıñkibik kişiniḫ. (100r/2-3-4-5-6)

başın kes-: “bir kimseyi başını keserek öldürmek” (< baş ‘kafa’, EDPT, s. 375 + -i- + -n + < kes- ‘kesmek’, EDPT, s. 748)

egär oyru esä, asılmaḫ keräk, egär ḫaraḫčï edi esä ya küč etüci, eminlik üçün barçasiniḫ başın kesmaḫ keräk anıñkibik kişiniḫ. (100r/2-3-4-5-6)

ölümgä beril-: “bir kimseyi başını keserek öldürmek” (< öl- ‘ölmek’ + -(ü)m, EDPT, s. 146 + -gä + < bër- ‘vermek’ + -(i)l-, EDPT, s. 365)

kimsä ki ḫilinsa ölümlü işni ya artıḫsiliḫni, kensi berilmäḫ keräktir ölümgä, budur, ki nemä oyurlasa, furka bilä ögütlänmäḫ keräk, da asılğan tenni asılmaḫ keräkmäs keça uzun furka üsnä, da anıñkibik ten tüşürgän bolgay da saḫlama yerdä, Eski Törä bulay körgüziyir. (99v/8-9-10-11-12-13-14-15-16)

tamaḫi bilä ögütlän-: “boynuna ip geçirip sallandırılarak öldürülmek, idam edilmek, asılmak” (< tam- ‘damlamak’ + -gak, EDPT, s. 505 + -i + < bir + le + < ögüt ‘nasihat, ögüt’, + -le-, EDPT, s. 104 + -n-)

egär ol taratur yaman köñüldän etti esä, tamaḫi bilä ögütlänmäḫ keräk. (88v/10-11-12)

tamaḫin ḫal-: “boynuna ip geçirip sallandırılarak öldürülmek, idam edilmek, asılmak” (< tam- ‘damlamak’ + -gak, EDPT, s. 505 + -(i)n + < kal- ‘kalmak’, EDPT, s. 615)

korol’nuḫ olturıuçıuna utru yañılğan da kendiniḫ biyinä, anıñkibik ḫalir tamaḫin. (63v/4-5-6)

2.2.1.2.1.2. Diyet Cezası İle İlgili Söz Varlığı

başın tölä-: “kan parasını ödemek, diyetini ödemek” (< baş ‘kafa’, EDPT, s. 375 + -i- + -n + < töle- ‘ödemek, geri ödemek’, EDPT, s. 492)

*egär ki oylanlar aralarına uruş etsälär, da bir oylan birsin öldürsä, da ol öldürgän oylan 12 yaşından artıx bolgay, keräk **başın tölägäylär**, neçik tügäl bütün kişiniñ. (64v/15-16-17-18-19)*

*a egär ki ol öldürgän oylanniñ yaşı 12-dän eksik bolsa, bolgay 10 ya 11, ol çaхта anıñ **başınıñ yarimı tölänmäx** keräk. (64v/19-20, 65r/1-2-3)*

*egär ki anıñkibik iş yoluşa oylanlar arasına, ki xaysi oylanlardan biyik yerdän sekirsä öç bilä da ol sekirmäxtän naıxıs bolgay ya ölümgä bargay, kim säbäp bolsa bu işkä, geş **başın tölämüx** keräk. (66v/6-7-8-9-10-11)*

*xaçan kimesäniñ ögüzü kimesäni ursa da ol urmaıxtan kişi ölsä, Eski Törä buyurur edi, ki anıñkibik ögüzni öldürgäylär, da etin satkaylar, da ol aıxçanı yarlılarga üläşkäylär, da eyäsi ögüzniñ ol kişiniñ **başın tölämüx** keräk. (77r/21-22, 77v/1-2-3-4-5-6)*

ıan bahası: (Tür. + Far.) “öldürme ve yaralamalarda suçlunun ödemek zorunda olduğı para veya mal, kan pahası, kan parası, kefareti, diyet” (< Tür. *kan* ‘kan’, EDPT, s. 629 + < Far. *bahā* ‘değer, fiyat, eder’ + Tür. *-sı*)

*a egär ki erksiz öldürdü esä, xolun keskäylär, da **ıan bahasın** tölägäy. (42v/21, 43r/1-2-3)*

*egär ki yoluşa adam öldürmeklik, maıa bulay körünür, ki törädir, ki adamnıñ **ıanı bahası** 365 altın bolgay, neçä ki adäminiñ boyomudur da neçä yılda kündür. (43r/12-13-14-15-16-17-18)*

*a egär kücü yetmäsä tölämägä **ıan bahasın**, satkaylar kendin da tölov etkäylär, da övün talagaylar ıanlııka. (43v/5-6-7-8)*

*egär er ya ıatun çuyurga ki tüşkäy ya ıuyuga da anda ölgäy, xaysisi egär ki kündüz tüssä, yarim *dıurum* bergäy **ıan bahası** üçün, kimnin çuyur ya ıuyu, a egär ki keçä tüşti esä çuyurga, ol çaхта keräk tügäl tügäl anıñ üçün tölägäy, kimniñ çuyur edi, xaysin ki Törä bitik körgüziyir alay ıatunga, neçik ergä, tüşkänlär çuyurga ya ıuyuga, alay oı erksiz ıullar da. (79r/6-7-8-9-10-11-12-13-14-15-16)*

***ıan bahası** töländi Qvsep‘niñ, a soıra Biyimizniñ Jisus K‘risdosnuñ, barça dünyäni yaratkannıñ, oısaş da könü anı sayınma, ki ıardaşları Qvsep‘ni sattılar 20*

pinâzga, da Biyimiz K'risdosnî Uta sattî dżuvutlarga 30 pinâzga, anîñ üçün bu tölövlär arzani tigül edilär, yaman da yaramas. (132v/14-15-16-17-18-19-20, 133r/1-2-3-4)

şan dżurumu: (Tür. + Ar.)“öldürme ve yaralamalarda suçlunun ödemek zorunda olduğu para veya mal, kan pahası, kan parası, kefare, diyet” (< Tür. *kan* ‘kan’, EDPT, s. 629 + < Ar. *curm* ‘suç’ + Tür. -u)

kimesä ki erksiz şulun ya şuluşçisîn öldürgäy ne türlü hal bilä ya ne türlü sayit bilä, törä öldürgän şannîñ dżurumun izdämäş keräk eyäsindän, egär ol erksiz şul k'risdän esä. (76r/18-19-20-21-22, 76v/1-2)

pokuta: (< Leh. ~ Ukr.) “öldürme ve yaralamalarda suçlunun ödemek zorunda olduğu para veya mal, kan pahası, kan parası, kefare, diyet”

da ne türlü ganonk'nu biličilär tüzüptürlär, ol türlü töräni dä; da ne türlü yañılğanlarga ganonk'ta pokuta u şorşu bar, ol türlü törädä bar; da ne türlü törädä zindan u baylamaş bar egrilärgä, ol türlü ganonk'ta zindan u baylamaş şaryamaş; da ne türlü yazışsöz adämilär üsnä ganonk' nemä bay şoymastir, ol türlü törä dä anıñkibiklärnîñ üsnä, kimlä ki toşrudurlar dünyäda; da ne türlü ari kişi şorşmastir köktägi yarıuçıdan, ol türlü anmey adam şorşmastir dünyä yarıuçusundan. (11r/13-14-15-16-17-18-19-20-21-22, 11v/1-2-3-4-5-6-7)

2.2.1.2.1.3. Tutuklamak/Tutuklanmak/Tutuklu İle İlgili Söz Varlığı

tıyovlu: “kanun yoluyla hürriyetlerinden alıkonularak bir yere kapatılan (kimse), tutuk, mevkuf, tutuklu” (< *tıd-* ‘engellemek, kısıtlamak’ + -(ı)ğ, EDPT, s. 452)

yänä yoluşkay edi bir kimesägä, ki kensiniñ borçun tölämä bolmagay belgili etkän küninä, da bergän kişi izdägäy kensiniñ borçun, ya sezgäy borç e[y]äsiniñ, şayda nesi bar esä, ya bezirgän arasına aşçası mı, şumaşı mı, ya mülkläri mi, nemä bar esä, da klägäy da izdägäy törädän şparunk anıñkibik adämigä utru, ki övdä bolmagay, ya yat ulusta bezirgänliyin bargay, ya teniz keşkäy, ya yat ulusta tıyovlu bolgay, ya yat yerdä şasta bolgay, ya ölgäy, na anıñkibik borčka bergän aşça mı, şumaş mı, ki belgili etkän küninä tölämägä bolmadı, bolur şparovat etmägä, şayda nesiñ tuysa, ki vilasniy anıñ bolgay, anı oderşat etmägä bolur törädä, zera aşar törä anı ayamastir. (154r/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-13-14-15-16-17-18-19-20-21)

tutul-: “tutuklama işine konu olmak, tutuklanmak” (< tut- ‘tutmak, ele geçirmek’ + -(u)l-, EDPT, s. 456)

*ol, ki munda aytiliyyir, ki yixküngi kün töräsi bolmagay da **tutulmagay**, anlanıyyir, xanlıx işlärdän başxa xilinmaxi bilä isi yaman yañılmaqlix da borçlu üçün, ki emin bolmagay, kimniñ imenâsi bolmasa.* (57r/9-10-11-12-13-14-15)

*a Yäñi Törädä k’risdânlarnıñ bulay xoyulgandır, egär ki kristân k’risdânni oyurlap satsa özgä uluska da bu türlü yaman xilinmañ anıñ üsnä sezilgäy, Yäñi Törä buyurmastır añar tas bolmaga, ludz tartmañ keräk, da **tutulmañ** keräk, da zindan bilä ögütlänmäñ keräk, yük tibinä dä ol satuçi alğan aχçanı xaytarmañ keräktir ol kişi üçün, da ol satılğan kişini keltirmäñ keräk eyäsinä, kimdän ki anı oyurlap edi, xaytarmaga anı borçludur.* (74v/11-12-13-14-15-16-17-18-19-20, 75r/1-2-3-4-5)

*egär anıñki oyru **tutulmagay**, ol çahta ol, kim ki xoyuptur âriberini inamlı xolga, andan izdämäñ keräk, kim ki berip edi saqlamaga, belgili tanıxliñ bilä.* (82v/11-12-13-14-15)

zapovid: (< Leh. ~ Ukr.) “kanun yoluyla hürriyetlerinden alıkonularak bir yere kapatılan (kimse), tutuk, mevkuf, tutuklu”

*alay oñ här **zapoviddän** keliñ 8-är aχça, neçä ki dä kimgä keräk bolsa, adäti bu[y]urur.* (160r/30-31-32)

zapovidat: (< Leh. ~ Ukr.) “kanun yoluyla hürriyeti kısıtlayarak bir yere kapatma, tevkif etme, tutuklama”

*yänä yoluxkay edi, ki bir kimesäni borçu üçün voytka ündägäylär, da kermändä mülkü bolmagay ya yükü, da anı olturuzgaylar, da özgä inanıp borçka bergän kişi klägäy anıñkibik borç e[y]äsin zindanda **zapovidat etmägä**, anı etmägä bolmastır, tek anı yänä yäñi baştan pozivat etmägä keräk anıñ erkli yürügän vaçtta.* (150v/11-12-13-14-15-16-17-18-19-20)

2.2.1.2.1.4. Hapis Cezası İle İlgili Söz Varlığı

oltur-: hükümlü olduğu süreyi hapisshane de geçirmek, hapis yatmak” (< oltur- < olur- ‘oturmak’, EDPT, s. 150)

nemägä tutmiyîn, da turmagay alnina, burungidä xalir voytka 6 axça, ekinçidä turmasa, 12 axça tüşär voytka, üçünci dä ündämäxtä turmasa, 12 axça dżurum xalir da olturmaxta. (136r/4-5-6-7-8-9-10)

alay keräk uzaq zındanda olturgay, ki yükkä algaylar yaxşı kişilər, ki dostoyat etkäy törägä da törä etkän işlärägä, da ol yükçigä ol kişi bilä birgä, kim üçün ki yük kırıptır, kerek alarga kün berilgäy törägä dirä [=körä] üç haftaha dirä, ki turıuzgay ermeni töräsiniñ alnina könülmä da dżuvap bermä, ne iş üçün dä anı egri tutsalar. (136r/10-11-12-13-14-15-16-17-18, 136v/1-2-3)

dayi da kimesäniñ borçu üçün bir kimesäni olturıuzgaylar, keräk añar bergäy kündä bir axça xardżga, neçä ki uzaq kün oltursa zındanda. (143v/10-11-12-13-14)

dayin artıx kün almaga bolmas kendinä törädän, bu 3-ünçi törädä tölämäx keräk, ya zındanda olturmax keräk, kiminiñ ki nemä imenâsi bolmasa, ya nemä xumaşı, ne türlü dä bolsa tölövgä kensiniñ borçlusuna utru. (146v/11-12-13-14-15-16-17-18)

a egär ki yolıxkay dävi arasna, ki törä tapkay, ki xaysi strona zindan tartkaky, na bolur er xatun üçün olturmaga, da xatun er üçün, ya xardaş xardaş üçün yük tapkinçä, anı törä priymit etmäx keräk anıñkibik prihodada, kimgä da yolıxsa, orozsuzlıxuna körä. (156v/11-12-13-14-15-16-17-18)

olturıuz-: “hapis yatırmak (< oltur- < olur- ‘oturmak’, EDPT, s. 150 + -ıuz-)

a barça yarıuçiniñ küçiniñ küçi bardir ögütlämägä barça yañılğanlarnı yarıyuda, ne türlü yañılğanına körä budur olturıuzmax bilä da dżurum bilä. (135v/12-13-14-15-16)

dayi da kimesäniñ borçu üçün bir kimesäni olturıuzgaylar, keräk añar bergäy kündä bir axça xardżga, neçä ki uzaq kün oltursa zındanda. (143v/10-11-12-13-14)

yänä yolıxkay edi, ki bir kimesäni borçu üçün voytka ündägäylär, da kermändä mülkü bolmagay ya yükü, da anı olturıuzgaylar, da özgä inanıp borçka bergän kişi klägäy anıñkibik borç e[y]äsin zındanda zapovidat etmägä, anı etmägä bolmastır, tek anı yänä yäñi baştan pozıvat etmägä keräk anıñ erkli yürügän vaıxtta. (150v/11-12-13-14-15-16-17-18-19-20)

*a egär ki Teñridän xorǵkan adam bolsa da klämägäy yalyan ant bilä kendiniñ dżanin obražit etmägä, da aytqay, ki aytım benim ulu açıymnıñ da žalostumnıñ artından ol sözlärni añar, yoǵsa, dalibuh, nemä yaman bilmän bu kişi üstünä, tek barça yaǵşı, na anıñkibik kişini ögütlämäx keräk **olturıuzmaǵ** bilä, na ǵalır törä anıñ alnına ol parsunaga utru ǵoyмага 48 aǵça. (157v/20-21-22-23-24-25, 158r/1-2-3-4-5-6-7)*

2.2.1.2.1.5. Para Cezası İle İlgili Söz Varlığı

aǵça dżurum: (Tür. + Ar.) “para cezası” (< Tür. *akça* < aǵı-ça < aǵı ‘servet, mal’, ÖTS-1, s. 166 + < Ar. *curm* ‘suç’)

*egär vaǵtına sahatına tutulmasa, etkänindän soñra tutulsa, anıñkibik ögütlänmäx keräk zıندان bilä, da **aǵça dżurumu** bilä, da tölämä barça ziyanlarnı, ǵaysı ki ot anıñ säbäpindän boldı. (88v/4-5-6-7-8-9)*

*nemägä tutmıyın, da turmagay alnına, burungidä ǵalır voytka 6 aǵça, ekinçidä turmasa, 12 aǵça tüşär voytka, üçünçi dä ündämäxtä turmasa, 12 **aǵça dżurum** ǵalır da olturmaǵta. (136r/4-5-6-7-8-9-10)*

dżurum: (II) (< Ar. *curm*) “işlenen bir suçun para karşılığının devlete ödenmesini öngören ceza, para cezası”

*ǵačan eki kişi uruśsa sayıtlar bilä, da biri birsin yaralasa, da yaralı ol yaralardan ölmäsä, ǵastalıǵına yaralarnıñ yatkay, da ǵuvatlanıp, yürügäy tayaǵ bilä, aytiliyir törä bilä, ol, ki ǵaysı yaraladı, borçludur ol yaralıga ziyanın, hakim bahasın tölämägä, ol ǵadar da **dżurum** törägä bergäy. (76r/7-8-9-10-11-12-13-14-15)*

*egär ki övdägi kişilər ya ǵonşuluǵ aytqaylar, kimniñ anıñkibik atı bar, ki saǵlamagay, da ol anıñki atnı ketärmägäy, da ol at kimesäni naǵıs etkäy abo öldürgäy, ol čaǵta duǵovniy törä baǵkay anı, ǵoymaǵ keräktir ludz da **dżurum**. (80r/15-16, 80v/1-2-3-4)*

*a egär etkän işin anıñ üsnä tüğällämäsä, äybät, egridir da ögütlänmäx keräk töräcidän ötläş zıندان bilä da **dżurum** bilä ol hörmätsizlik üçün. (101r/4-5-6-7-8)*

*a barça yarıuçiniñ küçiniñ küçi bardır ögütlämägä barça yañılğanlarnı yarıyuda, ne türlü yañılğanına körä, budur olturıuzmaǵ bilä da **dżurum** bilä. (135v/12-13-14-15-16)*

a ne ki **džurumgä tüšsə**, kimesə ermeni yañılğanına körä aχça bilä ögütlägäylär, andan voytka nemä ülüš yoxtur, ol da bizimdir. (143v/6-7-8-9)

2.2.1.2.1.6. Diğər Başlıklara Girmeyen Söz Varlığı

baylamaq: “ağır cezalılarnı ayaklarına takılan kalın zincir, pranga” (< *ba-* ‘bağlamak’ + -ğ, EDPT, s. 310 + -la- + -maq)

da ne türlü ganonk‘nu biliçilər tüzüptürlär, ol türlü töräni dä; da ne türlü yañılğanlarga ganonk‘ta pokuta u xorxu bar, ol türlü törädä bar; da ne türlü törädä zından u **baylamaq** bar egrilärgä, ol türlü ganonk‘ta zından u **baylamaq** xarıyamaqtır; da ne türlü yazıxsız adämilär üsnä ganonk‘ nemä bay xoymastır, ol türlü törä dä anıñkibiklärnin üsnä, kimlä ki toyrudurlar dünyâda; da ne türlü ari kişi xorxmastır köktägi yarıuçıdan, ol türlü anmey adam xorxmastır dünyâ yarıuçusundan. (11r/13-14-15-16-17-18-19-20-21-22, 11v/1-2-3-4-5-6-7)

furka: (< Lat. ~ Leh. ~ Ukr.) “suçlunun öldürülmek amacıyla çivilendiği haç biçimindeki darağacı, çarmıh”

egär kimesä kimesägä bersä altın, ya kümüş, ya özgä türlü barça nemä, čanaχ-ayaχ ya barça özgä türlü nemädän kendinin inamlı xolga saxlamaga, anıñkibik işlər ol inamlı ämanätkärgä övindän anın oyurlux iş bilä oyurlangıy edi, egär oyrunı ol işlər bilä ol ämanätkâr belgili iş bilä oyurluxni xapkaylar, anıñkibik oyrunı **furka** bilä ögütlämäx keräk. (82r/20, 82v/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11)

hakim bahasın tölä-: (Ar. + Far. + Tür.) “muayene ücretini ödemek” (< Ar. *hakīm* ‘doktor’ + < Far. *bahā* ‘değer, fiyat, eder’ + Tür. -sī- + -n + < Tür. *töle-* ‘ödemek, geri ödemek’, EDPT, s. 492)

xačan eki kişi uruşsa sayıtlar bilä, da biri birsin yaralasa, da yaralı ol yaralardan ölmäsä, xəstaliχına yaralarnın yatkay, da xuvatlanıp, yürügäy tayaχ bilä, aytiliyir törä bilä, ol, ki xaysi yaraladı, borçludur ol yaralığa ziyanın, **hakim bahasın tölümügä**, ol xadar da **džurum** törägä bergäy. (76r/7-8-9-10-11-12-13-14-15)

χolun kes-: “elini kesmek” (< *kol* ‘kol, el’, EDPT, s. 614 + -u- + -n + < *kes-* ‘kesmek’, EDPT, s. 748)

*aniñ üçün dinsizläniñ doktorlari toxtatip törä xoydular, ki kim ki bolvanlarga yaman aytsa, ölümlü bolgay, da kim ki atasına xol uzatip urgay, **xolun kesgäylär**. (2v/11-12-13-14-15-16)*

*a egär ki erksiz öldürdü esä, **xolun keskäylär**, da xan bahasın tölägäy. (42v/21, 43r/1-2-3)*

*egär ki kimesä yaşırin aχça ya flı xaxkay da anı sezgäylär, anıñkibik xaxuçi aχça ya flı keräk eki **xolun keskäylär** yanılğannıñ. (124r/18-19-20, 124v/1-2)*

2.2.1.2.2. Cezalandırılma Yeri İle İlgili Söz Varlığı

zindan: (< Far. zindān) “tutuklu veya hükümlülerin içine konulduğu kapalı yer, zindan”

*da ne türlü ganonk‘nu biliçilär tüzüptürlär, ol türlü töräni dä; da ne türlü yañılğanlarga ganonk‘ta pokuta u xorxu bar, ol türlü törädä bar; da ne türlü törädä **zindan** u baylamaq bar egrilärgä, ol türlü ganonk‘ta **zindan** u baylamaq xarxamaqtır; da ne türlü yazıxsız adämilär üsnä ganonk‘ nemä bay xoymastır, ol türlü törä dä anıñkibiklärnıñ üsnä, kimlä ki toyrudurlar dünyâda; da ne türlü ari kişi xorxmastır köktägi yarxuçidan, ol türlü anmey adam xorxmastır dünyâ yarxuçusundan. (11r/13-14-15-16-17-18-19-20-21-22, 11v/1-2-3-4-5-6-7)*

*tiyişlidir yarxuçunuñ ki **zindanı** bolgay, kim ki egri bolsa **zindanga** salgay, ki ögütlängäylär, ne türlü K‘risdos buyurur Awedaranda, ki deckiy salır **zindanga**, angınça, ki tölöv etkäy. (19r/13-14-15-16-17-18)*

*egär vaxtına sahatına tutulmasa, etkänindän soñra tutulsa, anıñkibik ögütlänmäx keräk **zindan** bilä, da aχça dzurumu bilä, da tölämä barça ziyanlarnı, xaysi ki ot aniñ säbäpindän boldi. (88v/4-5-6-7-8-9)*

*a egär etkän işin aniñ üsnä tügällämäsä, äybät, egridir da ögütlänmäx keräk töräçidän ötläş **zindan** bilä da dzurum bilä ol hörmätsizlik üçün. (101r/4-5-6-7-8)*

*dayi da kimesäniñ borçu üçün bir kimesäni olturyuzgaylar, keräk anar bergäy kündä bir aχça xardzga, neçä ki uzaç kün oltursa **zindanda**. (143v/10-11-12-13-14)*

2.2.2. Yargılama Hukuku Söz Varlığı

Yargılama hukuku, yargı yetkisini elinde bulunduran mahkemelerin izleyecekleri usul ve esasları belirleyen hukuk kurallarıdır. Mahkemelerin, yargılama sırasında izleyeceği yöntem ve usulleri belirlemektedir. Yargılama hukukuna “yargılama usul hukuku” da denir. Yargılama hukukunun konusu; yargılamanın yürütülmesiyle ilgili olarak hangi mahkemenin görevlendirileceğinin tespiti, gerçek hukuki durumun tespiti, dava koşullarının belirlenmesi, mahkemenin ve tarafların yapacağı işlemlerin sıkı şekil şartlarına tabi kılınmak suretiyle keyfililiğin önlenmesi, biçiminde özetlenebilir (Andaç, 2008, s. 58).

2.2.2.1. Yargı/Yargılama/Yargılanmak İle İlgili Söz Varlığı

törä: (II) “yasalara göre mahkemece bir olay veya olgunun doğuşuna etken olan sebeplerin de göz önünde bulundurularak değerlendirilmesi sonucu verilen karar, kaza, yargı” (< törü (törö) ‘gelenek, âdet, yazısız kural’, EDPT, s. 531)

ošta eki türlü bardir sizdä säbäp: adämilik tarbiyatından da törädän, mani, ne üçün suxlanč bolursiz özgälärniñ töräsinä? (4r/8-9-10-11-12)

ol türlü yaryuçi da törä etkän vaxtında, könüsün sorov etip, işitkây tanıxlardan, ki nemä zavada bolmagay yaryu arasına. (26v/4-5-6-7)

törädän başxa dżurumlamasın biy salačisın. (46v/11-12)

da anıñkibik iş üçün törä bolmağ keräk; toyrı, budur dżurum, ziyan, hakimlik, xardž nağis bolganga tölämäğ keräk. (67v/4-5-6-7)

törälän-: “yargılama işi yapılmak, yargılanmak” (< törü (törö) ‘gelenek, âdet, yazısız kural’, EDPT, s. 531 + -lä- + -n-)

küydürüçi barča xanlıxniñ töräsi bilä törälänmäğ keräk da ögütlänmäğ keräk. (88v/13-14-15)

egär ki peşäkâr ermeni, anar işni işlämä bergän oyurluğ nemä bilä a[š]-suv etkây, kermänniñ töräsi bilä da Marimborknuñ törälänmäğ keräk, a egär oyurluğ iştä ermeni kermän töräsinä nemeckiy beriliptir. (126v/5-6-7-8-9-10-11)

*a ne ki könüsün bu dört artikuldan yoyarē töräsi bilä kendiläriniñ ermenilärniñ **törälängäylär**, çaysi alarni alay çaldiriyirbiz da saçlama klärbiz, neçik bu vaçkta dirä tutarlar edi da tirilirlär edi bu töräni. (139r/12-13-14-15-16-17-18)*

töräläşmä: “birbirine karşı olan iki tarafı dinleyerek bir yargıya varma, muhakeme, yargılama” (< *törü (törö)* ‘gelenek, âdet, yazısız kural’, EDPT, s. 531 + -lä- + -ş- + -mä)

*yänä, ki bizim yerli ermenini yarmarkta özgä şähärdä törägä ündägäylär, da iş kelgäy antka, keräk antini anda tügällägäy, çaysi ki törädä başladı **töräläşmä**, ol şähärdä. (151v/6-7-8-9-10-11)*

yaryu: (< *yar-* ‘yarmak, ikiye bölmek’ + *-gu*, EDPT, s. 963)

(I) “yasalara göre mahkemece bir olay veya olgunun doğuşuna etken olan sebeplerin de göz önünde bulundurularak değerlendirilmesi sonucu verilen karar, kaza, yargı”

*munar oçşaş barça **yaryu** işlərini eslämäk keräk. (3v/10-11)*

*tek çonaçka utru tügällämägä ne bir kün artıç uzatmaçı yoçtur, kimgä dä yoluxsa, na bilgäysiz, ki **yaryusu** budur. (160r/16-17-18-19-20)*

(II) “yargıç, bir karara varmak için davalı ile davacıyı dinleyerek sonuca varma, yargılama”

*ne türlü Soyomon 2 çatunnin es bilä tergäp tapti **yaryusun**, ol türlü Taniel markare es bilä açti Şuşannin 2 çartnıñ **yaryusun**. (14r/14-15-16-17-18)*

*dayi da arak‘äl aytir, övrätip bizni, ki tiymästir biz k‘risdânlarga dinsizlärniñ töräsi alnina barmaga, zera dinsizlär kendiläriniñ töräsi bilä **etär yaryunu**. (34r/20-21-22, 34v/1-2-3)*

*ulu biylär ölümlülärni tas etmägäylär çannin boyruçundan başça, evet ki oyrularnıñ **yaryusun etkäy** ulu biy, da kiçi biylär ulu biylärniñ erkindän başça oyrunun **yaryusun etmägäy**. (44r/3-4-5-6-7-8)*

*här bir töräçisi ermeniniñ, iş[it]ip gileyin bir yandan, keräkmäs ol işniñ **yaryusun etmägü**, tek eki yartın kelgäylar yaryunun alnina. (134v/3-4-5-6-7)*

*çayda ki eki yart[i]n tanıçlıç bolmasa, munuñ **yaryusu** budur. (158v/3-4-5)*

2.2.2.2. Mahkeme ve Mahkeme Türleri İle İlgili Söz Varlığı

2.2.2.2.1. Mahkeme İle İlgili Söz Varlığı

törä: (III) “bir yargıçtan veya bazen savcı ve yargıçlardan oluşan bir kurulun, yargı görevini yerine getirdikleri yer, yargı yeri, yargıevi, mahkeme kapısı, mahkeme” (< *törü* (*törö*) ‘gelenek, âdet, yazısız kural’, EDPT, s. 531)

toyuzunçu, ki tiymästir k'risdânlarga dinsizlär alnına barmaga törügü. (1v/21-22-23)

bu türlü K'risdos buyurur, Awedaranda şafarnin manisini, egär anıñ egirlikini taptı esä äväldän, soñra mañtadı anıñ usunu, ki yarlıyap etti ol egirlikni kendiniñ eyäsinä, çaysi bilä ki kirmädi töräniñ alnıña sayış bermägä. (3v/11-12-13-14-15-16-17-18)

oyullar bildirsälär törügä dä oñşaşı bilä yaman iştä atasiniñ-anasiniñ yañılğanin çanga utru da barça etilgän işlär, anıñkibik iştä ermeniniñ oylanları anıñkibik işni borçlu tigüllär kötürmägä. (75v/20-21-22, 76r/1-2-3-4)

da alay törädir oyruklar üçün çoyulgan keçäniñ da kündüzniñ, egär ki kimesä keçä vañtıña övdä da kündüz oyrunu licası bilä belgili tutkiy edi, ol çayta anıñkibik oyrunı nişanı bilä oyurluñnuñ, budur licası bilä, törä alnına keltirmä, ne türlü gile bilä ol oyruğa utru törä alnına, ol türlü tözgäy ol oyru törä ötläş, ne ki törä tapsa, anıñ bilä ögütlängäy. (81r/6-7-8-9-10-11-12-13-14-15-16)

könülük bu türlü körgüziyir da belgili törä yanına barçasına bolmaç keräk, ki kendi yaryuçi ni bir dävinin yaryusun etmä bolmastır, bolup kendi yahız, ale kendiniñ töräsinä ermeniniñ bolgay 12 tañlangan igi çartlar, ki ermeni töräsin igi bilgäylär. (134v/17-18-19-20, 135r/1-2-3-4)

urâd: (< Leh. ~ Ukr.) “bir yargıçtan veya bazen savcı ve yargıçlardan oluşan bir kurulun, yargı görevini yerine getirdikleri yer, yargı yeri, yargıevi, mahkeme kapısı, mahkeme” (krş. **vrâd**)

yänä yoluçkay edi bir kimesägä, ki žadat etkäy edi vrâddan obdevit etmägä nemäni, ya işitmägä, ya körmägä, ya çasta kişigä, da urâd, işitip ya körüp, kelgäy törägä, da žadat etkäy, kim ki obdevit etti, ki alar tañlıx bergäylär, neni ki kördülär ya işittilər, anı urâd povinendir etmägä. (163v/1-2-3-4-5-6-7-8-9)

da egär ki sorov etsä, kim ki obdevit etiptir yaryudan, ki bu tanıxlıxın mocu ya vyazanâsi bar mîdir, na keräk yaryu aytkay, ki ol xadardir, neçä urâdnîy. (163v/9-10-11-12-13-14)

vrâd: (< Ukr.) “bir yargıçtan veya bazen savcı ve yargıçlardan oluşan bir kurulun, yargı görevini yerine getirdikleri yer, yargı yeri, yargievi, mahkeme kapısı, mahkeme” (krş. **urâd**)

yänä yoluxkay edi bir kimesägä, ki žadat etkäy edi vrâddan obdevit etmägä nemäni, ya işitmägä, ya körmägä, ya xasta kişigä, da urâd, işitip ya körüp, kelgäy törägä, da žadat etkäy, kim ki obdevit etti, ki alar tanıxlıx bergäylär, neni ki kördülär ya işittilär, anı urâd povinendir etmägä. (163v/1-2-3-4-5-6-7-8-9)

yaryu: (III) “bir yargıçtan veya bazen savcı ve yargıçlardan oluşan bir kurulun, yargı görevini yerine getirdikleri yer, yargı yeri, yargievi, mahkeme kapısı, mahkeme” (< yar- ‘yarmak, ikiye bölmek’ + -gu, EDPT, s. 963)

körgüzür, ki tiyişlidir yaryu bolmaga, yoxesä maytamaş bilä üvretir, ki çarä bar esä, suşlanmasın yaryuğa barmaga. (3v18-19, 4r/1-2-3-4)

yoxesä, yamanlıx artıptır bu zamanda, a k’risdânlar tügül ki yalyüz yaryu alnîña ant içär, yoşsa här yerdä här kez heç nemädän, da anîñ bilä Xutxaruçumuznuñ buyruşun heç etärlär, da biz klädik, ki Teşrinin boyruşun heç etkänlärgä törä u ganunk’ berkitip xoydu[χ] yaryuda. (6v/7-8-9-10-11-12-13-14-15-16)

yaryu barça işlärniñ tergämäkidir. (14r/3-4)

törä bilä könüsün aytkandır, egär kimesägä törädä däviniñ arasına yoluxkiy edi, ki sayıngiy edi töräçiniñ aytkanıdan, voyttan ya ermeniniñ xartlarından yaryusuna ermeniniñ, xatına artikullarniñ da yoluxkan işlärdä sayıngay, ki egirlik ettilär ya ayırlıx etiyirlär, da ol sayınmaştan algay xanga, anı etmägä bolur, ki algay xanga, yoşsa özgä yergä dügül. (133v/8-9-10-11-12-13-14-15-16-17-18)

här biri töräçisi ermeniniñ, iş[it]ip gileyin bir yandan, keräkmäs ol işniñ yaryusun etmägä, tek eki yartın kelgäylär yaryunun alnına. (134v/3-4-5-6-7)

2.2.2.2.2. Mahkeme Türleri İle İlgili Söz Varlığı

duhovniy törä: “kilise mahkemesi, dinî mahkeme” (< *ıduḵ äb* < *duḵovniy* ‘kilise’, Korkmaz, 2014, s. 48 + < *törü (törö)* ‘gelenek, âdet, yazısız kural’, EDPT, s. 531)

*egär ki övdägi kişilär ya ḵonşuluḵ ayt kaylar, kimniḡ anıḡkibik atı bar, ki saḡlamagaya, da ol anıḡki atnı ketärmägäy, da ol at kimesäni naḡis etkäy abo öldürgäy, ol çaḡta **duḵovniy törä** baḡkay anı, ḡoymaḡ keräktir ludz da dżurum.* (80r/15-16, 80v/1-2-3-4)

potrebniy törä: (< Leh. ~ Ukr. + Tür.) “nöbetçi mahkeme” (< Leh. ~ Ukr. *potrebniy* ‘talep üzerine, istek üzerine’ + < Tür. *törü (törö)* ‘gelenek, âdet, yazısız kural’, EDPT, s. 531)

*boldu **potrebniy törä** surp Toros küni pan Kovalskiy, podsudok, da pan Domarżirskiy arasına, ḡayda spor boldu, ki sözlövüçilär duplikadan artıḡ klädilär törädä otpravovat etmäğä.* (164r/3-4-5-6-7-8)

törä vilożoniy: (< Tür. + Leh. ~ Ukr.) “tüm sene boyunca belirli günlerde açık olan mahkeme” (krş. **viloženiy törä, vilożoniy törä**) (< Tür. *törü (törö)* ‘gelenek, âdet, yazısız kural’, EDPT, s. 531 + < Leh. ~ Ukr. *vilożoniy* ‘dizilmiş’)

*yänä bilgäysiz, ki svätii Margorenta kümindän här yıl **törälär vilożoniy** zavescsa bolur svätii Bartlomiydän soḡra nöğäriküngä dä dirin, kün 2 ya 3 ilgäri, da artıḡ ari da yoluxur Margorentadan ol törägä, ki Bartlomiygä dirin salinür.* (163v/15-16-17-18-19-20-21-22)

viloženiy törä: (< Leh. ~ Ukr. + Tür.) “tüm sene boyunca belirli günlerde açık olan mahkeme” (krş. **törä vilożoniy, vilożoniy törä**) (< Leh. ~ Ukr. *vilożoniy* ‘dizilmiş’) + < Tür. *törü (törö)* ‘gelenek, âdet, yazısız kural’, EDPT, s. 531)

*bu iştä bu yol bilä etmäḡ keräk yaryuda, neçik yazılğan törädädir, 3 haftadan 3 haftadadır **viloženiy törä.***(142v/7-8-9-10)

*dayı da bilgäysiz, ki här **viloženiy törädün**, ki törä olturgay, da ne ki ülüş alırlar töräçilär, ol aḡçadan 1 aḡça deckiygä berilgäy.* (143v/15-16-17-18)

yänä Ulu oručka kirip alay oş Provodga dirä **viloženiy törä** bolmagay, leč ol türlü, nečik yoyarı yazıpbiz, ol türlü bolma bolur. (151v/2-3-4-5)

viložoniy törä: (< Leh. ~ Ukr. + Tür.) “tüm sene boyunca belirli günlerde açık olan mahkeme” (krş. **törä viložoniy**, **viloženiy törä**) (< Leh. ~ Ukr. *viložoniy* ‘dizilmiş’) + < Tür. *törü* (*törö*) ‘gelenek, âdet, yazısız kural’, EDPT, s. 531)

viložoniy törä üçün. (151v/12)

a egär ki ol borč e[y]äsi ölgäy anıñkibik uzaş keçikmäş arasna yolda, na anıñ ig[i]likinä yovuş bolganlar keräk borč e[y]äsiniñ *džuvapın* alar bergäylär anıñ tirlikindän ya mülklärindän, kimnin ki bolsa, a kimniñ ki *çot'* bolmasa, anda *çot'* Teñri dä almasa, bu törälärniñ bolmaş keräktir, ki bolgay **viložoniy törädä** här kez. (155v/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10)

a egär ki bir kimesä şparovat etkäy, da ilgärigi **viložoniy törädä** turmagay üçünči törägä diyin, na anıñkibikniñ şparunku *zspolznut* etär, keräk, ki yänä yäñidän etkäy, zera kim ki ilgärigi şparunktur, soñra kelgäninä *odoprit* etmägä bolmastır; da her şparunktan kelir 8 aşčä: 2 aşçası *voytnuñdur*, 4 aşçası töräniñdir, 2 aşçası *deckiyniñdir*, da 3-ünči törädä anıñ *bliskiylärin pripozvat* etmäş keräk, da *dovodun körgüzmäş keräk munuñki prihodalar*da yoluşkannıñ, töräsi bulaydır. (155v/11-12-13-14-15-16-17-18-19-20-21-22-23-24-25)

yıxöv yaryusu: “kilise mahkemesi, dinî mahkeme” (< *ıduş äb* < *yıxöv* ‘kilise’, Korkmaz, 2014, s. 48 + < *yar-* yarmak, ikiye bölmek’ + *-gu*, EDPT, s. 963 + *-su*)

da **yıxöv yaryusun** *aşpaş çayyurgay vartabedläriñ övrätmäki bilä*, 2 ya 3 aşıllı *ketçoyalıx bilä*. (15v/4-5-6-7)

2.2.2.3. Dava, Davacı, Davalı ve Dava Türleri İle İlgili Söz Varlığı

2.2.2.3.1. Dava İle İlgili Söz Varlığı

dävi: (< Ar. *da‘vā*) “korunmanın bir hüküm ile sağlanması için yargı organlarına başvurma, dava”

dayı da 2 adamniñ arasına çalaba u **dävi bolgay**, K‘risdos kendi ögüt berir, yaryuga barmiyin, yolda barışmaga, ki nemä arada hagarakliq bolmagay. (19r/19-20-21, 19v/1-2-3)

törä bilä könüsün aytkandır, egär kimesägä törädä **dävinin** arasına yoluxkiy edi, ki sayıngiy edi töräçiniñ aytkanıdan, voyttan ya ermeniniñ xartlarından yaryusuna ermeniniñ, xatına artikullarnıñ da yoluxkan işlärde sayıngay, ki egirlik ettilär ya ayırlıx etiyirlär, da ol sayınmaxtan alğay xanga, anı etmägä bolur, ki alğay xanga, yoıxa özgä yergä düğül. (133v/8-9-10-11-12-13-14-15-16-17-18)

yänä 2 kişiniñ arasına nemä **dävi bolğay**, ki voytka ündäşmäx bolğaylar, da povodniy strona, inanmiyin, da birsi yandan yük izdägä[y], anıñkibik kişi povinniñdür yük bermägä ol xadar anıñ, ne xadar ki anıñ üsnä gile etiyir suma. (151v/20-21, 152r/1-2-3-4-5-6)

ne türlü dä iş bolsa opciy parsunaniñ, antni keräk ki ol yürütkäy, kimniñ işidir vlasniy, yoıxa alar povinen düğüllär antni tügällämägä kendi yuvuxları üçün, tek bir ol yürütkäy antni, egär ki er bolsun, egär ki xatun, kimniñ ki **dävisidir**, zera suvnu da ol toldurmaş keräk anıñ xoluna, kim ki ant içtiriyr, eyar ki er bolsun, egär xatun. (156r/26-27, 156v/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10)

iş: (I) “korunmanın bir hüküm ile sağlanması için yargı organlarına başvurma, dava” (< iş ‘iş, emek’, EDPT, s. 254)

yaryu, barça **işlärneñ** tergämäkidir. (14r/3-4)

yänäçi, egär töräçi egri törä etsä, anıñkibik **iştä** tanıxlıx bilä yetkizgän bolsa, hörmätsiz ündälgän bolğay. (58r/9-10-11-12)

a egär ki anıñkibik naıışlıx saylıxına ol salaçiniñ boldi esä, ki bolmagay oñalmaga da aısaş xalğay, anı yaryuçılar baıxaylar ol **iştän**, ne türlü učka kelsä, könülük etkäylär. (69v/14-15-16-17-18-19)

egär yaman köñüldän öldürdü esä, na yergäsinä töräniñ tiyişlidir anıñkibik **işlärne** baımaş bilä, igi bilmäş keräk, da ne türlü ki törä körgüziyr gilegä körä, dıyap berüçiniñ dıyapına körä törä buyurgay. (89r/19-20-21, 89v/1-2-3-4-5)

egär tuvar xara biri birin öldürsä, anıñkibik **işni** törä ayırmaş keräk kensiniñ kücü bilä. (122v/12-13-14)

işin tüş-: “davayı kaybetmek” (< iş ‘iş, emek’, EDPT, s. 254 + -(i)n + < tüş-/düş- ‘inmek, düşmek, dökülmek’, EDPT, s. 560)

*bir kimesäni ündägäylär voytka, övinä də, da iş kelgäy antka, da povodniy yan ol küninä turmasa antin işitmägä, na **işin tüşürür**. (158v/8-9-10-11-12)*

*xaçan ki də yoluşa kimesägä törädä, ki apelôvat etkäy korol'ga da **işin tüşürgäy**, na ol kişi xalir yaryuga džurum 64 aχça, anıñ üçün ki yaryunun tapkanına biyänmädi. (162v/4-5-6-7-8-9)*

*yänä bir kimesägä yoluşkay, ki algay törädän dovodga, da törä añar kün zamirit etkäy, da otporniý strona, ki alıp edi dovodga, da ilgäri keltirgäy ol roktan, da törä satun algay, da povodnu pripozvat etkäy, aytıp, ki klärmän añar könülmägä, da povodniy heç körüp turmagay, na törä keräk salgay 3 kez törägä diyin da igi baχkay, egär ki sluşniý dovodu bolsa, na anı törä könültür, da ne ki naklad etti törägä, anı borçlu bolur günäş batkinça tölämägä otporniý yanga; alay oχ povod tursa kününä, rokuna, da otporniý storona kelmäsä, ol da alay oχ kensi **işinä tüşär**, neçik yoyarı yazıbiz. (163r/17-18-19-20-21-22-23-24-25-26-27-28-29-30-31-32-33-34)*

törä: (IV) “korunmanın bir hüküm ile sağlanması için yargı organlarına başvurma, dava” (< törü (törö) ‘gelenek, âdet, yazısız kural’, EDPT, s. 531)

*ale ki köptän tügül, xaçan ki boldi ayri işlär aralarına bugurmistr bilä, raccalar bilä da xara el bilä şähärimizdä Ilôvda anıñkibik alarnıñ törälär üçün, köründi, ki keräklidir, xaçan ki ol törälär yazılğan edi ermeni tili bilä, da alay, ki tek kendilärinä bilikli edi, a **törä bolur** edi, könü aytıp, voyt bilä Ilôvnuñ 6 ermeni xartı bilä ermeniniñ yergäsindän bu törälär yanına keräk bolgaylar, çıxarıp 4 artikulni birsi bitiklärdä yazğan bizim, xaysi ki törä bilä nemeclärniñ, Marimborknuñ, keräk ol törä bilä bolgay yaryu, ki ol voytka kermänniñ da özgä kişilärgä, xaysi ki ermenilər bilä işläri bolgay, bilikli bolgay da belgili. (55v/4-5-6-7-8-9-10-11-12-13-14-15-16-17-18-19, 56r/1-2-3-4)*

*xaçan ki voyt oltursa **törädä** ermeni xartları bilä, keräk ki ävälgisindän sorgay atı bilä: «Çaχ mідir **töräni** gayit etmägä?» (62v/3-4-5-6)*

*a egär ki bir töräni turgay povodna sdrona, da biri biri artından üçünçigä dirin turmagay, anıñkibik kişi ilgärgi **törälärni** tas etär, keräk yänä yäñi baştan pozuvat etkäy. (144v/3-4-5-6-7-8)*

2.2.2.3.2. Davacı İle İlgili Söz Varlığı

dävikâr: (< Ar. + Far.) “dava eden kimse, savlayıcı, müddei, davacı” (< Ar. *da* ‘vâ’ ‘dava’ + Far. *-kâr*)

*egär ki **dävikârlar** 2-si dâ k’risdân bolsa, biri birinâ utru bolup, da dîn tanmaḡ antinî klägäy bermägä, yaryuču sürgäy alnından da bermägäy ol antnî içmägä angînča, ki poşumanliḡka kelgäylar ḡosdovanut’iun antin bergäylär. (29v/16-17-18-19-20-21-22, 30r/1-2)*

*anîḡkibik iş tutulur, da yaryučî anîḡ sartin aytmaḡ keräk, egär ki birsi yandan **dävikâr** utru bolsa tanîḡliḡka. (59r/8-9-10-11)*

*anîḡkibik iş tutulmaḡ keräk da saḡlanmaḡ keräk köptän uç etkän da keri etmägän, a egär özgä **džinsnîḡ** sözü bilä ol dedič satkay rolâsin, na ol ögütkä körä, neçik dâ bolsa, **dävikârlarnîḡ** gileyinâ körä da alarnîḡ **džuyapîna** körä törä ayirgay. (90r/18-19, 90v/1-2-3-4-5-6-7)*

*egär yîḡöv açilgay ant üçün da barışkaylar, **dävikârlar** keräk žamgočka bir nemä bergäylär, da voytka da bir altin aḡça bergäy ant içkän. (143r/12-13-14-15-16)*

izdövüçi: “dava eden kimse, savlayıcı, müddei, davacı” (< iz ‘iz’ + -te-, EDPT, s. 243 + -vüçi)

*ermenilär üçün bu iş, neçik özgä işlär, anḡlanîyir, budur egär ermeni âmanätinî ḡoyučî bolgay, na kendinîḡ töräsinâ özgä **džinstän** ötläş baḡılmaḡ keräk, yänäçi, egär özgä **džins** ḡoygan bolsa âmanätinî, na ermeni ötläş izdär ḡoyganin kendinîḡ töräsinâ, ḡaysîna ki olturuptur, anda izdälmäḡ keräk, zera **izdövüçi** keräk anî közätkäy, kimni ki ündäptir töräga. (83v/4-5-6-7-8-9-10-11-12-13-14)*

povod: (< Leh. ~ Ukr.) “dava eden kimse, savlayıcı, müddei, davacı”

*budur, egär ermeni **bolsa povod** törägä, izdämäḡ keräk anî anîḡ töräsinâ, ḡaysî ki törädä olturuptur. (138v/16-17-18-19, 139r/1)*

*a egär kimesä bir ündälgän bolgay törägä, da turgay, da soḡra yaşıḡgay, da ol yan, ḡaysî ki **povoddur**, 3 töräni biri biri artından turgay, anîḡkibik kişi kensi işinâ tüşär. (144v/9-10-11-12-13-14)*

*a kim ki **povoddur**, 3 aḡcanî ol obložit etmäḡ keräk zapisinîḡ. (147v/5-6-7)*

*a egär ki **povod** törälär turgay da klägäy domovlacca bolmaga törä alnına, aytıp, ki klärmen anıñ, xayda ki nesin sezdim, aχçasın, ya χumaşın, ya mülklärin, ki kensi mocuma algaymen, na Eski u Yäñi Töräniñ şayavatı budur anıñki adämigä, ki kensiniñ priçinasından bolmagay ya egirlikindän keçikmäklikinä; anıñkibik şparunknu χaldırgaylar mocta anıñkibik borç e[y]äsiniñ kelgäninä diyin saylıχ bilä, da ol nemälär, ki şparovat etti, turgay töräniñ mocu da möhürü tibinä, yıl mī, kün mī, ne ki törä zamir itetsä, här biriniñ dovoduna körä, kimniñ ki nemä könülükü bar esä. (154r/22-23-24-25-26-27, 154v/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12)*

*kingä dä χaçan yoluχsa, ki bir kimesä kimesä üçün yük kirkäy borçu üçün, da istec kensi anda bolmagay borç etkän, da ündägäylär yükçini yarçuga, aytıp, ki bilir mi, ki maña yüktür, da ol tanmagay, bilingäy, da tapkay törä, ki borçludur tölämägä yükçi, χaçan ki bilindi, ol roklar çıxkandan soñra, χaysi ki ilgäriği törädä yazgandır bu artikul üçün, da aytkay, ki aχcam yoxtur, χumaşım bar, ne türlü dä bolsa, klärmen tölämägä, ne ki Teñri da törä tapsa, da **povod** inanmaga klämägäy, da klägäy yükçini antka keltirmägä, na yükçi povinen dügül ant yürütmägä, χaçan borç vlasniy anıñ dügül, da tölövgä hadirdir, neçik törä taptı, munuñ üsnä yarçu toxtamaχ keräk, kingä dä yoluχsa, χumaş bilä tölägäy, neçik aχça ti[y]är, antsiz, yükçi. (159v/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-13-14-15-16-17-18-19-20-21-22-23)*

povodna sdrona: (< Leh. ~ Ukr.) “dava eden kimse, savlayıcı, müddei, davacı” (krş. **povodna strona**) (< povodna ‘davacı’ + < sdrona ‘taraf’)

*a egär ki bir töräni turgay **povodna sdrona**, da biri biri artından üçünçigä dirin turmagay, anıñkibik kişi ilgärgi törälärni tas etär, keräk yänä yäñi baştan pozuvat etkäy. (144v/3-4-5-6-7-8)*

povodna strona: (< Leh. ~ Ukr.) “dava eden kimse, savlayıcı, müddei, davacı” (krş. **povodna sdrona**) (< povodna ‘davacı’ + < strona ‘taraf’)

*a egär ki törädän kimesägä bergäylär antka, da **povodna strona** turmagay kününä antın işitmägä, na işinä tüşär, da ündälgän yan könülür törä alnına, χoyup 6 aχça pamentniy, bolur andan könü da boş yarçularga körä. (158v/15-16-17-18-19-20-21)*

povodniy: (< Leh. ~ Ukr.) “dava eden kimse, savlayıcı, müddei, davacı” (bk. **povodniy strona, povodniy yan**)

yänä bir kimesägä yoluxkay, ki algay törädän dovodga, da törä añar kün zamirit etkäy, da otporniy strona, ki alip edi dovodga, da ilgäri keltirgäy ol roktan, da törä satun algay, da povodnu pripozvat etkäy, aytip, ki klärmän añar könülmägä, da **povodniy** heç körüp turmagay, na törä keräk salgay 3 kez törägä diyin da igi baxkay, egär ki slušniy dovodu bolsa, na anı törä könültür, da ne ki naklad etti törägä, anı borçlu bolur günäş batkinça tölämägä otporniy yanga; alay oñ povod tursa küünä, rokuna, da otporniy storona kelmäsä, ol da alay oñ kensi işinä tüşär, neçik yoyarı yazıpbız. (163r/17-18-19-20-21-22-23-24-25-26-27-28-29-30-31-32-33-34)

povodniy strona: (< Leh. ~ Ukr.) “dava eden kimse, savlayıcı, müddei, davacı” (bk. **povodniy**, **povodniy yan**) (< povodniy ‘davacı’ + < strona ‘taraf’)

yänä 2 kişiniñ arasna nemä dävi bolgay, ki voytka ündäşmäx bolgaylar, da **povodniy strona**, inanmıyın, da birsi yandan yük izdägä[y], anıñkibik kişi povinniýdır yük bermägä ol xadar anıñ, ne xadar ki anıñ üsnä gile etiyir suma. (151v/20-21, 152r/1-2-3-4-5-6)

xaçan yili kelsä, na keräk turgay törä alnına **povodniy strona** da sorov etkäy törädän, ki övrätsin meni törä, ki tez mi bolurmen viya[za]cca bolmaga ol mülkkä, xaçan ki anıñ yili çıxtı. (153v/15-16-17-18-19-20)

povodniy yan: (< Leh. ~ Ukr. + Tür.) “dava eden kimse, savlayıcı, müddei, davacı” (bk. **povodniy**, **povodniy strona**) (< Leh. ~ Ukr. povodniy ‘davacı’ + < Tür. yan ‘yan’, EDPT, s. 940)

anıñkibik borç e[y]äsi antsüz bolmas bolma, xaysi ki anıñkibik **povodniy yan** añar inanma klämägäy, anıñ üçün keräk ant bilä tügällägäy. (151r/9-10-11-12-13)

yıyı yoluxur adämilär arasna, ki adam oylun yüräkkä çıxargan eski duşmandır, ki biri birinä söz artından talaş etip tä yaman sözlär aytırlar, da ayblar berirlar, hörmätinä tiyip, ki sen yaman kişisen, ya oyurusen, ya xarağçisen, ya tararursen, ya xalpsen, ya xaçxinçisen, ya orospı oylusen, anda kensi ya orospı erisen, ya itsen, ya it oylusen, neçik talaş arasna da içki felindän, ne türlü dä ki bu añılğan işlär yoluxsa, ya köp kez yoluxur, ki yaxşı xatunlarga da ayblar berirlär, zvada arasına aytır, ki yaman xatun, ya orospı, ya ne türlü dä ayb bersä, da iş tartılğı[y] edi yarıuga, da ol ayblagan, kim dä esä, kendi yüräkindän, egär er, egär xatun, da kelgäy törägä, da aytkay säbäpin talaşiniñ, söz artından söz aytıldı, yoğsa men anıñ üsnä nemä yaman bilmän, da

povodniy yan klägäy tanıxlar bilä yetkirmägä, ... (156v/19-20-21-22-23-24-25-26, 157r/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-13-14-15-16-17-18-19-20-21-22-23-24-25-26-27-28-29, 157v/1-2-3)

bir kimesäni ündägäylär voytka, övinä dä, da iş kelgäy antka, da povodniy yan ol küninä turmasa antin işitmägä, na işin tüşürür. (158v/8-9-10-11-12)

zaḫoca: (< Leh. ~ Ukr.) “dava eden kimse, savlayıcı, müddei, davacı” (krş. **zaḫocca, zaḫodca, zaḫotca**)

anıñ üçün ögüt berir surp Awedaranda, ki bariškay kendiniñ zaḫocası bilä, törägä kelmiyin. (3v/2-3-4)

zaḫocca: (< Leh. ~ Ukr.) “dava eden kimse, savlayıcı, müddei, davacı” (krş. **zaḫoca, zaḫodca, zaḫotca**)

a yaryu ortaçaḫlı adämilärniñdir, kimnin zaḫoccası bar. (14r/12-13-14)

yergä bilä bergäylär sözlämägä zaḫoccalarga, 1-i sözläsä, 1-si tek turgay, soñra birsi sözlägäy, ki alarnıñ gileläriñi işitip bilgäylär könünü egrini da andan soñra yaryusun etkäylär. (18v/6-7-8-9-10-11)

anıñ üçün bolmas yaryuču inanmaga, tanıxlar kelmiyin; da yaryuga kelgänläriñi, ḫaysı ki zaḫoccadır, könü tanıxlar bilä tiyilir, da töre toyru körünür. (21r/18-19-20-21, 21v/1-2)

zaḫodca: (< Leh. ~ Ukr.) “dava eden kimse, savlayıcı, müddei, davacı” (krş. **zaḫoca, zaḫocca, zaḫotca**)

bilsinlär zaḫodcalar da, ki kelmäslärdir yaryu alnına talaş etmägä, yoḫsa könülük bilä spravovatsâ bolmaga. (18v/3-4-5-6)

zaḫotca: (< Leh. ~ Ukr.) “dava eden kimse, savlayıcı, müddei, davacı” (krş. **zaḫoca, zaḫocca, zaḫodca**)

altinçi, ki ne türlü tiyär bolmaga töräçilärgä ya zaḫotcalarga. (1v/14-15)

2.2.2.3.3. Davalı İle İlgili Söz Varlığı

džuyap berüçi: (<Ar. + Tür.) “dava edilen (kimse), müddeialehyh, davalı” (krş. **džuyap berüçi**) (< Ar. *cevāb* ‘yanıt’ + < Tür. *bér-* ‘vermek’, EDPT, s. 354 + -üçi)

*egär yaman köñüldän öldürdü esä, na yergäsinä töräniñ tiyişlidir anıñkibik işlärni baxmañ bilä, igi bilmäñ keräk, da ne türlü ki törä körgüziyir gilegä körä, **džuyap berüçiniñ** džuyapına körä törä buyurgay. (89r/19-20-21, 89v/1-2-3-4-5)*

džuyap berüçi: (<Ar. + Tür.) “dava edilen (kimse), müddeialeyh, davalı” (krş. **džuyap berüçi**) (< Ar. *cevāb* ‘yanıt’ + < Tür. *bēr-* ‘vermek’, EDPT, s. 354 + -üçi)

*surp araq‘ellärniñ boyruğudur, boyruğ etiyir bu işni, ki kimäsä kendiniñ k‘ahanalarin yaman sözlär bilä da hörmätsizlik bilä uyaltmagay; anıñkibik kişi, ki kendiniñ din atasin hörmätlämägäy, ol yañilır Teñrigä utru, anıñ üçün ki k‘ahana xoltxaçidir Teñridän, da yaryusuna Teñriniñ bariştiruçidirlar, da **džuyap berüçidirlar** žoyovurt üçün. (70r/4-5-6-7-8-9-10-11-12-13-14)*

istec: (< Leh. ~ Ukr.) “dava edilen (kimse), müddeialeyh, davalı”

*da yänä yoluxur, bolgay, ki bir kimäsä övinä bolgay, yüz yaşırmagay, ne bir berklikkä kirmägäy, da šähär içinä keñ u tar yollar bilä yürügäy kermän içinä erkli, da anıñkibikniñ üstünä kimesä izdägäy šparunk anıñ tirliki ya mülkläri üsnä, anıñkibik šparunkni törä dopostit etmästir etmägä, tek kendi **istecin** ündägäy yaryuga, da anı terpit etkäy här borçlu, ne ki Teñri da törä tapsa, kensi borçlusuna utru. (153r/12-13-14-15-16-17-18-19-20-21-22-23-24)*

*egär ki bir kimesä šparovat etkäy, etkäy kensi borçlusunun mülkläri üsnä stoyoncı ya ruḡayoncı, da turgay törälärnä 3-ünči törägä, keräktir, ki anıñ bliskiylärin pripozivat etkäy, da dovodun körgüzgäy anıñ yuvuḡlarına, ne borçtur, könülük bilä, törälärgä körä, neni ki törä priymit etsä, šulpriḡt bilä, ya tanıḡlıḡ bilä dovodniy, ki borç etkän **istec** ya ölgäy ya yüz yaşırgay borç e[y]äsinä utru, na keräk törä añar bir yıl kün zamirit etkäy tözmägä stoyonci imenäga körä. (153v/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-14-15)*

evet, ki saḡlagay Teñri, ki yoluxkay adämilärgä, ki küçüngäylär, ya kendiniñ borçun tölämägä bolmagay, da kermändän xaçkay, ya yüz yaşırgay borç e[y]äläriniñ alnına, na anıñkibik borçlunun, ḡayda ki dā nesin sezsälar dovod bilä, tirlikin, ya aḡçasin, ya mülklärin, egär stoyonciy, ya ruḡayonciy, na bolur anıñki sinıḡ kişigä utru šparunklar etmägä törägä körä, da anıñ barça nemäsin oderžat etmägä, tek vlasniy anıñkin, kim ki borçludur, ol roklar čıḡkandan soḡra, ḡaysin ki törä zamirit etsä, yili

kününä diyin, **istec** kelginčä, prihodasına körä. (154v/26, 155r/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-13-14-15-16)

kingä dä xačan yoluşa, ki bir kimesä kimesä üçün yük kirgäy borču üçün, da **istec** kensi anda bolmagay borč etkän, da ündägäylär yükçini yaryuga, aytıp, ki bilir mi, ki maña yüktür, da ol tanmagay, bilingäy, da tapkay törä, ki borçludur tölämägä yükçi, xačan ki bilindi, ol roklar çixkandan soñra, xaysi ki ilgärigi törädä yazgandır bu artikul üçün, da aytqay, ki aχcam yoxtur, xumašim bar, ne türlü dä bolsa, klärmen tölämägä, ne ki Teñri da törä tapsa, da povod inanmaga klämägäy, da klägäy yükçini antka keltirmägä, na yükçi povinen dügül ant yürütmägä, xačan borč vlasniy anıñ dügül, da tölövgä hadirdir, neçik törä taptı, munuñ üsnä yaryu toxtamaχ keräk, kingä dä yoluşa, xumaš bilä tölägäy, neçik aχça ti[y]är, antsiz, yükçi. (159v/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-13-14-15-16-17-18-19-20-21-22-23)

xačan ki dä yoluşa kimesägä, ki borçun tölämägä bolmagay, da zıxat etkäy šähärdän borçluları alnına, ya ne türlü dä keçikmäxliχ bolsa, da kelip, borč eyäläri šparovat etkäylär 3-ünçi törägä diyin, nesi dä bar esä **istecniñ**, ya stoyonciy ya ruıayonciy, na sorar povod bu 3-ünçi törädä, ki ne postup etiyim da dayın arı, na körgüzür añar törä, ki pripozvat etkäysen **istecin**, tapup, 3-ünçi törägä, na povod izdäsä listovniy pozov, na añar anı törä ayamas negä dirin ki **istecin** tapmiyın pripozvat etmägä, xayda da bolsa, bliskiy törägä, na här törädä turup ta povod aytır, ki ostregam čvartego s(o)ndu, egär ki ne xadar vaxtta keçiksä, povod, **istecin** tapkinča bliskiy yaryuga, da povod ne bir töräsin dä opustit etmägä bolmastır borçlusun tapkinča. (160v/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-13-14-15-16-17-18-19-20-21-22-23)

otporniy storona: (< Leh. ~ Ukr.) “dava edilen (kimse), müddeialeyh, davalı” (krş. **otporniy strona, otporniy yan**) (< *otporniy* ‘sorumlu’ + < *storona* ‘taraf’)

yänä bir kimesägä yoluşkay, ki algay törädän dovodga, da törä añar kün zamirit etkäy, da *otporniy strona*, ki alıp edi dovodga, da ilgäri keltirgäy ol roktan, da törä satun algay, da povodnu pripozvat etkäy, aytıp, ki klärmän añar könülmägä, da povodniy heç körüp turmagay, na törä keräk salgay 3 kez törägä diyin da igi baχkay, egär ki slušniy dovodu bolsa, na anı törä könültür, da ne ki naklad etti törägä, anı borçlu bolur günäš batkinča tölämägä *otporniy yanga*; alay oχ povod tursa kününä,

rokuna, da **otporniy storona** kelmäsä, ol da alay oḡ kensi işinä tüšär, neçik yoyarı yazıbiz. (163r/17-18-19-20-21-22-23-24-25-26-27-28-29-30-31-32-33-34)

otporniy strona: (< Leh. ~ Ukr.) “dava edilen (kimse), müddeialeyh, davalı” (krş. **otporniy storona**, **otporniy yan**) (< *otporniy* ‘sorumlu’ + < *strona* ‘taraf’)

egär ki nemä pomocniy işi bar esä, na bu bliskiy törägä keräk, ki keltirgäy otporniy strona ya bliskiy. (161r/22-23-24-25)

yänä bir kimesägä yoluḡkay, ki algay törädän dovodga, da törä aḡar kün zamirit etkäy, da otporniy strona, ki alıp edi dovodga, da ilgäri keltirgäy ol roktan, da törä satun algay, da povodnu pripozvat etkäy, aytıp, ki 2klärmän aḡar könülmägä, da povodniy heç körüp turmagay, na törä keräk salgay 3 kez törägä diyin da igi baḡkay, egär ki sluşniy dovodu bolsa, na anı törä könültür, da ne ki naklad etti törägä, anı borçlu bolur günäş batkinça tölämägä otporniy yanga; alay oḡ povod tursa kününä, rokuna, da otporniy storona kelmäsä, ol da alay oḡ kensi işinä tüšär, neçik yoyarı yazıbiz. (163r/17-18-19-20-21-22-23-24-25-26-27-28-29-30-31-32-33-34)

otporniy yan: (< Leh. ~ Ukr. + Tür.) “dava edilen (kimse), müddeialeyh, davalı” (krş. **otporniy storona**, **otporniy strona**) (< Leh. ~ Ukr. *otporniy* ‘sorumlu’ + < Tür. *yan* ‘yan’, EDPT, s. 940)

yänä yoluḡkay bir kimesägä hörmät üçün, ki talaşıp biri birinä da ayb bergäy, da voytka ündägäy, na anıñ yarıyusun, yarımkindän burun esä, ol kün bolmaḡ keräk hörmät üçün, a egär yarımkindän sonra esä, na ertäsi bolgay

*yänä bir kimesägä yoluḡkay, ki algay törädän dovodga, da törä aḡar kün zamirit etkäy, da otporniy strona, ki alıp edi dovodga, da ilgäri keltirgäy ol roktan, da törä satun algay, da povodnu pripozvat etkäy, aytıp, ki klärmän aḡar könülmägä, da povodniy heç körüp turmagay, na törä keräk salgay 3 kez törägä diyin da igi baḡkay, egär ki sluşniy dovodu bolsa, na anı törä könültür, da ne ki naklad etti törägä, anı borçlu bolur günäş batkinça tölämägä **otporniy yanga**; alay oḡ povod tursa kününä, rokuna, da otporniy storona kelmäsä, ol da alay oḡ kensi işinä tüšär, neçik yoyarı yazıbiz.* (163r/17-18-19-20-21-22-23-24-25-26-27-28-29-30-31-32-33-34)

ündälgän: “dava edilen (kimse), müddeialeyh, davalı” (< *ün* ‘ses’+ -*dä*-, EDPT, s. 180 + -*l*- + -*gän*)

χaysilari ol vaχtta bolsalar, a gile alarniη alnina bolmaχ keräk, kim ündäsä, ündälgän yanga utru. (96v/8-9-10-11)

2.2.2.3.4. Dava Türleri İle İlgili Söz Varlığı

hlovnıy iş: (< Leh. ~ Ukr. + Tür.) “ana dava” (< Leh. ~ Ukr. *hlovnıy* ‘ana’ + < Tür. *iş* ‘iş, emek’, EDPT, s. 254)

a egär ki keltirmädi esä ol törädä, na törä berir, ki pomocniy işindä ançaχ tüşär, da χaldirir törä istecinä birsi törägä diyin na odmovi; egär ki kelsä bačniy sözlär bilä, na igi, neni ki törä priymit etsä, a egär ki kelmäsä, na berir törä, ki hlovnıy işindä ançaχ tüşär. (161r/26-27-28-29-30-31, 161v/1-2-3-4)

pomocniy iş: (< Leh. + Tür.) “yardımcı dava” (< Leh. *pomocniy* ‘yardımcı’ + < Tür. *iş* ‘iş, emek’, EDPT, s. 254)

egär ki nemä pomocniy işi bar esä, na bu bliskiy törägä keräk, ki keltirgäy otporniye strona ya bliskiyi. (161r/22-23-24-25)

a egär ki keltirmädi esä ol törädä, na törä berir, ki pomocniy işindä ançaχ tüşär, da χaldirir törä istecinä birsi törägä diyin na odmovi; egär ki kelsä bačniy sözlär bilä, na igi, neni ki törä priymit etsä, a egär ki kelmäsä, na berir törä, ki hlovnıy işindä ançaχ tüşär. (161r/26-27-28-29-30-31, 161v/1-2-3-4)

2.2.2.4. Yargıç İle İlgili Söz Varlığı

töräçi: “millet adına, yargı yetkisini kullanarak yasaya aykırı davranışlarda veya uyuşulmayan işlerde yasayı yerine getirmekle, adaleti gerçekleştirmekle görevli kimse, hâkim, yargıç” (< *törü* (*törö*) ‘gelenek, âdet, yazısız kural’, EDPT, s. 531 + -çi)

dörtünçi, ki kimlär töräçilär bolmaχ keräk. (1v/9-10)

a egär k’ahanalarniη, yaχşı kişiläri tanıχları bolgay, alarniη tanıχlıχın tutmaχ keräk töräçilär, ki alarniη yovuχları ant içmägäy. (32v/6-7-8-9-10)

χanları ermenilärniη törälärini belgili etiyirlär yarıuçılarga, buyuriyirlar anıηkibiklärgä da barča töräçilärgä, etüçilärgä könülükni, alay birinä, neçik birsinä: buyuriyirbiz, etkäylär könülük da yarıu könü barçasına-χodžaga da miskingä, tullarga da öksüzlärgä, kermänlilärgä da χonaχka, da kelgänlärgä, başχış almamaχ da orunç;

da yaryučılar anı eslägäylär da közätkäylär, ki egri kişini yaryu bilä könültmägäylär. (57v/15-16-17-18-19-20, 58r/1-2-3-4-5-6-7-8-9)

*egär kimesä yaryunun alnına egri tanıxlıx bersä, **törüçilər** ya törä tanıgaylar, ki ol egri tanıxlıx bergäy, alay töräsi bolmağ keräk, neçik barça yamannıñ, törä alay buyurıyır. (98r/7-8-9-10-11-12)*

*här biri **törüçisi** ermeniniñ, iş[it]ip gileyin bir yandan, keräkmäs ol işniñ yaryusun etmägä, tek eki yartın kelgäylär yaryunun alnına. (134v/3-4-5-6-7)*

yaryučı: “millet adına, yargı yetkisini kullanarak yasaya aykırı davranışlarda veya uyuşulmayan işlerde yasayı yerine getirmekle, adaleti gerçekleştirmekle görevli kimse, hâkim, yargıç” (krş. **yaryuču**) (< yar- ‘yarmak, ikiye bölmek’ + -gu, EDPT, s. 963 + -çi; yar- ‘ayırmaq, yarmak, parçalamak’ + -guçı, TSD, s. 747)

*bar edilär k‘ahanalar u xartlar yaryular eskidä, ne türlü aytır bitiklär dä, k‘ahanalar bolgaylar xanlı işniñ üsnä **yaryučılar**. (13r/18-19-20-21, 13v/1)*

*tiyäsidir **yaryučılarga** ertä u keçä sarnamaga Esk‘i u Yäñi Töräni da Törä bitikini da eskä almaga barça millätniñ da esli adamılärniñ yazganın. (17v/17-18-19-20-21)*

*egär ki äväldän töräni aldılar esä Movşestän, da emdi köp türlü yaman işlär bilä xilinirlar kendiläriniñ erkläri bilä, yalyan tanıxlar bilä, egri **yaryučılar** bilä, aldovuçu reçniklär bilä, xorxusuz antlar bilä. (34v/3-4-5-6-7-8-9-10)*

*da yänä xoydı da, ki bir **yaryučı** da yixkünni bir yaryunı yarmagay. (56v/8-9-10)*

*könülük bu türlü körgüziyir da belgili törä yanına barçasına bolmağ keräk, ki kendi **yaryučı** ni bir däviniñ yaryusun etmä bolmastır, bolup kendi yalyız, ale kendiniñ töräsinä ermeniniñ bolgay 12 tañlangan igi xartlar, ki ermeni töräsin igi bilgäylär. (134v/17-18-19-20, 135r/1-2-3-4)*

yaryuču: “millet adına, yargı yetkisini kullanarak yasaya aykırı davranışlarda veya uyuşulmayan işlerde yasayı yerine getirmekle, adaleti gerçekleştirmekle görevli kimse, hâkim, yargıç” (krş. **yaryučı**) (< yar- ‘yarmak, ikiye bölmek’ + -gu, EDPT, s. 963 + -çu; yar- ‘ayırmaq, yarmak, parçalamak’ + -guçı, TSD, s. 747)

dayi da K 'risdos **yaryučunuñ** manisi bilä alani etti surp Awedarandan, ki barça, kimsä kimgä borçlu esä, tölöv etkäy yaxşı köñüldän, yaxşı es etip, zera adäminin esi kendinin **yaryučudur**. (3v/5-6-7-8-9-10)

tiyişlidir **yaryučuga**, ki bitikçi, uslu, ağıllı bolgay, da ari bitiklärnin kücün yaxşı bilgäy, da barça adämilikni igi bilgäy, ki yaryunu toyru etkäy. (14v/13-14-15-16-17)

anin üçün bolmas **yaryuču** inanmaga, tanıxlar kelmeyin; da yaryuga kelgänlärnin, xaysi ki zaıoccadır, köñü tanıxlar bilä tıyılır, da töre toyru körinür. (21r/18-19-20-21, 21v/1-2)

egär ki dävikârlar 2-si dä k 'risdân bolsa, biri birinä utru bolup, da din tanmaı antini klägäy bermägä, **yaryuču** sürgäy alnından da bermägäy ol antni içmägä angınça, ki poşumanlııka kelgäylar, xosdovanut 'iun antin bergäylär. (29v/16-17-18-19-20-21-22, 30r/1-2)

anin üçün **yaryučunuñ** töräsidir, ki anıñkibik işni baııay, ne türlü xiliı bilä ol xulni anıñkibik yolga ziyanlı yeberip edi, ya ne säbäptän aıar ölüm yoluıti. (116v/20-21, 117r/1-2-3-4-5)

2.2.2.5. Jüri İle İlgili Söz Varlııı

aha: (< Moı. aıa/aıa) “yargılamada görev alan yaşı, ihtiyar”

anin üçün voyt Voyceı Pedian da **ahalar** vezdirit etip ilgäri bolgan zıvııaylarga, dekret bilä zakroıit ettilär, ki barmaga bir kişigä dä tek replika da duplika. (164r/8-9-10-11-12-13)

ermenı xart: “yargılamada görev alan yaşı Ermeni” (< öz. is. ermeni ‘Ermeni’ + < kart ‘yaşı’, EDPT, s. 647)

ale ki köptän tüıül, xacıan ki boldi ayri işlar aralarına bugurmistr bilä, raccalar bilä da xara el bilä şähärimizdä İlövda anıñkibik alarnin törälär üçün, köründi, ki keräklidir, xacıan ki ol törälär yazılğan edi ermeni tili bilä, da alay, ki tek kendilärinä bilikli edi, a törä bolur edi, köñü aytip, voyt bilä İlövnun 6 **ermenı xartı** bilä ermeninin yergäsindän bu törälär yanına keräk bolgaylar, çııarip 4 artikulni birsı bitiklärdä yazgan bizim, xaysi ki törä bilä nemeclärnin, Marimborknun, keräk ol törä bilä bolgay yaryu, ki ol voytka kermännin da özıä kişilärgä, xaysi ki ermenilər bilä işlari bolgay,

bilikli bolgay da belgili. (55v/4-5-6-7-8-9-10-11-12-13-14-15-16-17-18-19, 56r/1-2-3-4)

törä bilä könüsün aytkandır, egär kimesägä törädä däviniñ arasına yoluxkiy edi, ki sayıngiy edi töräçiniñ aytkanıñdan, voyttan ya **ermeniniñ xartlarından** yaryusuna ermeniniñ, xatına artikullarniñ da yoluxkan işlärä sayıngay, ki egirlik ettilär ya ayırlıx etiyirlär, da ol sayınmaıxtan algay xanga, anı etmägä bolur, ki algay xanga, yoıxa özgä yergä dügül. (133v/8-9-10-11-12-13-14-15-16-17-18)

egär ki kimesä törägä ündälgän bolsa da 3 kezgä diyin, heç körüp, turmasa, här ündälmäıxtä 12 aıça xalıñ voytka da **ermeni xartlarına** da tüşär işindä olturgan [=ol utturgan] kişi, mülk mi, aıça mı, töräniñ kücü bilä berilgäy aıar. (136v/3-4-5-6-7-8-9-10)

kim ki anıñki xılıx bilä aıar xarşı törä bilä yetti, asrı da bolur aıar xumaş bilä tölöv etmä, xaçan işinä tüşti utkan kişigä, egär övi bolmasa, ya aıçası, ya xumaşı, ol çayta aıar tölövgä kün berilmäx keräk artikullarga körä yoyarı yazılğan, da alay ox xonaıka da 4-ünçi küngä dirä, anıñ bilä, kim ki aıar egridir albo borçludur, tügäl törä voyt bilä **ermeni xartları** bilä bolmaıx keräk, barça türlü egirliktä tügällämä barça işni törä bilä bolğan alay etmäx keräk, neçik yoyarı xoyuluıptur, da anıñkibik tügällänmäx köñülmäx keräk bolğanı törä bilä, a ol törä, xaysi ki törädä utturgan kişi dā beriniıptir. (136v/10-11-12-13-14-15-16-17-18, 137r/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10)

bu sözlär bilä yoyarı yazğan 4 kez voyt aytmaıx keräk, da här aytmaıxniñ artıñdan sormaıx keräk ol ermenilärgä, ki igi mi da törä bilä mi berdim viyazanā, da ol **ermeni xartlarından** biri aytmaıx keräk voytka utru: köñü da yazılğan törägä körä berdiñ, xaysi toıxtamaıx keräktir töräniñ kücü bilä. (152v/15-16-17-18-19-20-21-22-23)

xart: “yargılamada görev alan yaşlı, ihtiyar” (< kart ‘yaşlı’, EDPT, s. 647)

bar edilär k‘ahanalar u **xartlar** yaryular eskidä, ne türlü aytır bitiklär dā, k‘ahanalar bolgaylar xanlı işniñ üsnä yaryuçılar. (13r/18-19-20-21, 13v/1)

Eski Törädä belgili edilär yaryuçular, markarelər, k‘ahanalar, ki Tenıridän tanlandılar, da alardan tanlandılar **xartlar**, uslu yaryuçular. (15r/16-17-18-19-20)

xaysi ermeniğä ki yoluxkay tünsizliıx, ündämäx keräk kendiniñ k‘ahanaların, da eki üç ketıxoyanı **xartlardan** tanıxliıx üçün, da kendiniñ yovuxların. (59v/3-4-5-6-7)

*egär ki atasiniñ ölümündän sonra xalgaylar oylanlar kiçi da ki bolgay atasiniñ-anasiniñ borçu tölämägän, ol çaxta borç eyäläri bolmastirlar öksüzlärdän almaga, ne bittirmägä angınca, ki ol oylanlar yilların algaylar, da, äybät, barça ig[i]likläri ol öksüzlärniñ, yaşların alminça, kläsä bolgay öv, ya saban tüzü, ya bu işlärgä körä nemä, anıñkibik övni ya sabanni bolurlar **xartlar** yalga bermä da yalların yığaylar angınca, ki oylanlar esäygäylär yaşlarına, budur barça er atası bolmağ keräk igirmi yaşına dirä hokiparclar xoluna, a xizoylanlar tarbiyatı angınca, ki ergä bargay, xaysi eri bolgay eyä da hokiparc, a ol kendi eyäsi bilä kendiniñ tirlikin, ne kläsä, anı etär. (131r/13-14-15-16-17-18-19-20, 131v/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-13)*

*xaçan ki da yoluğa kimesägä viyazanê bermäğä, na keräk, ki voyt turgay törädän, da algay 2 **xartın** ant içkän ermenilärdän, xaysi ki zvikliydirlar olturmaga törädä birgäsänä, da kelgäy ol mülkkä, da bergäy xalxasın ol kişiniñ xoluna, da aytqay voyt bu sözlär bilä, ki men saña berirmen viyazanâ Tejriniñ kücü bilä, da ermeni töräsiniñ kücü bilä ol xadar sumada, ne xadar törädä ettiñ da yazdırdıñ, ol sumada seniñ mocuna. (152v/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-13-14)*

ketxoya: (< Far.) “köyün veya mahallenin ihtiyar heyetinde olan kimse, aksakal” (< Far. *ked* + *hudā*) (krş. **ketxoyalıx**)

*8-inçi, körärbiz emdigı vaxtta, ki bardır axpaşlar, vartabedlär, k'ahanalar, biylar, **baş ketxoyalar**, ki yüz körüp, u orunç alıp, da biliksizliktän könü yarγunu egri etärlär. (7r/6-7-8-9-10-11)*

*xaysi ermenigä ki yoluğkay tinsizliñ, ündämäğ keräk kendiniñ k'ahanaların, da eki üç **ketxoyanı** xartlardan tanıxliñ üçün, da kendiniñ yovuxların. (59v/3-4-5-6-7)*

*xaçan **ketxoyalar** da xartlar xoysalar kimesäni baıuçı xuçlarni, ki baıkaylar miskinläрни, xuçta yatkanlarniñ baıkaylar ton-opraıların, aşıñ-suvun. (111r/4-5-6-7-8)*

ketxoyalıx: (< Far. + Tür.) “köyün veya mahallenin ihtiyar heyetinde olan kimse, aksakal” (< Far. *ked* + *hudā* + Tür. *-lıx*) (krş. **ketxoya**)

*da yıxöv yarγusun axpaş xayıurgay vartabedläрниñ övrätmäki bilä, 2 ya 3 axılli **ketxoyalıx** bilä. (15v/4-5-6-7)*

voyt: (< Alm. ~ Leh. ~ Ukr.) “yargılamada görev alan seçilmiş belediye başkanı”

*ale ki köptän tügül, xaçan ki boldi ayri işlär aralarına bugurmistr bilä, raccalar bilä da xara el bilä şaharımızdä Ilôvda anîhkibik alarnîñ törälär üçün, köründi, ki keräklidir, xaçan ki ol törälär yazılğan edi ermeni tili bilä, da alay, ki tek kendilärinä bilikli edi, a törä bolur edi, könü aytıp, **voyt** bilä Ilôvnuñ 6 ermeni xartî bilä ermeninîñ yergäsindän bu törälär yanına keräk bolgaylar, çïxarîp 4 artikulnî birsi bitiklärdä yazğan bizim, xaysî ki törä bilä nemeclärnîñ, Marimborknuñ, keräk ol törä bilä bolgay yaryu, ki ol voytka kermännîñ da özgä kişilärgä, xaysî ki ermenilär bilä işläri bolgay, bilikli bolgay da belgili. (55v/4-5-6-7-8-9-10-11-12-13-14-15-16-17-18-19, 56r/1-2-3-4)*

*bu sözlär bilä olturyuzmañ keräk töräni: «Men olturguziýirmen töräni kücü bilä Biy Teñriniñ, da küçi bilä bizim korolûmuznuñ, da benim küçüm bilä, **voytnuñ**, da kücü bilä 6 ermeninîñ, xaysî ki benim xatîma oltururlar, da kücü bilä barça ermenilärnîñ, boyruñ etiyirmen da buyuriýirmen könülük bilä yetkizmäñliñ, ki ni biri dä yaryuga yovuñ kelmäğäy da ketmäğäy, tek ançañ bizim boyruñumuz bilä, da boyruñ etärmen barça bilmämäñliñni, boyruñ etärmen da ortada xoyiýirmen eminlik, ol, kim ki bu eminlikni da aytilğan işläрни ki tutmagay, ki sindirğay anî söz bilä ya etmäñ bilä, ol anî xalir da anî tözmäñ keräk, ne ki törä tapsa». (62v/9-10-11-12-13-14-15-16-17-18-19-20, 63r/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10)*

*egär ki kimesä törägä ündälgän bolsa da 3 kezgä diyin, heç körüp, turmasa, här ündälmäñtä 12 añça xalir **voytka** da ermeni xartılarına da tüşär işindä olturgan [=ol utturgan] kişi, mülk mi, añça mi, töräniñ kücü bilä berilğäy añar. (136v/3-4-5-6-7-8-9-10)*

*yänä yoluxkay edi, ki bir kimesäni borçu üçün **voytka** ündäğäylär, da kermändä mülkü bolmagay ya yükü, da anî olturyuzgaylar, da özgä inanıp borčka bergän kişi klägäy anîhkibik borç e[y]äsin zındanda zapovidat etmäğä, anî etmäğä bolmastir, tek anî yänä yäñi baştan pozivat etmäğä keräk anîñ erkli yürügän vañtta. (150v/11-12-13-14-15-16-17-18-19-20)*

*anîñ üçün **voyt** Voyceñ Pedian da ahalar vezdirit etip ilgäri bolğan zivîçaylarga, dekret bilä zakroçit ettilär, ki barmaga bir kişigä dä tek replika da duplika. (164r/8-9-10-11-12-13)*

2.2.2.6. Kanun ve Kanun Kitabı İle İlgili Söz Varlığı

2.2.2.6.1. Kanun İle İlgili Söz Varlığı

egirlik: “yasadız olma durumu, kanunsuzluk” (<egri ‘mec. yasadız’ EDPT, s. 112 + -lik)

*mundan övränip, aytir arak‘äl Boyos, ki heç sizdä könü törä yoxtur, ne üçün siz kendiñizgä xışxa u **egirlik etmägä** xoymassız, yoxesä siz xışxa u **egirlik etärsiz** tügül özgälärgä, yoxesä xardaşlarga da. (4r/12-13-14-15-16-17-18)*

*Teñrigä inangan k‘risdânlarğa tiymästir **egirlik** bilä yeñmäxni sövmägä yaryuda, egär ki yeñsä, kendi džanini zrgel etär, a egär yeñilsä, uyat tartar. (20r/1-2-3-4-5)*

*yoxxa k‘risdânlar k‘risdânlar töräsinä barmaç keräk, egär ki bilsä, k‘risdân töräsinä **egirlik** tä bolsa, Teñridän alğay tölovün. (36r/13-14-15-16-17)*

*törä bilä könüsün aytkandır, egär kimesägä törädä dävinin arasına yoluxkiy edi, ki sayıngiy edi töräçiniñ aytkanıdan, voyttan ya ermeniniñ xartlarından yaryusuna ermeniniñ, xatına artikullarniñ da yoluxkan işlärdä sayıngay, ki **egirlik ettilär** ya ayırlıx etiyirlär, da ol sayınmaçtan alğay xanga, anı etmägä bolur, ki alğay xanga, yoxxa özgä yergä dügül. (133v/8-9-10-11-12-13-14-15-16-17-18)*

*a egär ki povod törälär turgay da klägäy domovlacca bolmaga törä alnına, aytıp, ki klärmen anıñ, xayda ki nesin sezdim, aχçasın, ya xumaşın, ya mülklärin, ki kensi mocuma alğaymen, na Eski u Yäñi Töräniñ şayavatı budur anıñki adämigä, ki kensiniñ priçinasından bolmagay ya **egirlikindän** keçikmäklikinä; anıñkibik şparunknu xaldırgaylar mocta anıñkibik borç e[y]äsiniñ kelgäninä diyin saylıx bilä, da ol nemälär, ki şparovat etti, turgay töräniñ mocu da möhürü tibiñä, yıl mi, kün mi, ne ki törä zamirit etsä, här biriniñ dovoduna körä, kimniñ ki nemä könülükü bar esä. (154r/22-23-24-25-26-27, 154v/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12)*

ganonk’: (< Ar. kânün) “devletin yasama organları tarafından konulan ve uyulması gereken kurallar bütünü, kanun” (krş. **ganunk’**)

*zera Törä bitikiniñ oşşaşı bar **ganonk’ta**, zera tiyişlidir bizgä tüzmägä töräni u **ganonk’nı**, ki biri birinä oşşagay. (10v/17-18-19-20-21)*

zera **ganonk'** *džanni toyrı etär, da törä tenni, hälbät, egär biri birindän ayrılıp esälär, yoısa köp yerdä birikirlär.* (11r/2-3-4-5-6)

*mundan övrändi yıxöv **ganonk'i**, ki tanıxlıxsız alyışlamagaylar axpaş.* (26r/15-16-17)

3-ünči, **ganonk'** *bitiklərindän, zera anda da taptım küclü u alani törälär köp yerdä.* (37r/11-12-13)

*äväl başlanmağı munuñ bizdän boldi, da bizdän soñra keräk, ki az-az yazılğay da tügäl bolğay, zera **ganonk'tan** boyruxtur, yılda 3 kez žoğovk bolğay, da tergöv etkäylär, egär ki dünyâda nemä yäñi badiyät çixip esä, anı barça bañip, ari atalar artıxsılıñni kerı salgaylar da toyrı yolğa keltirgäylär.* (37v/9-10-11-12-13-14-15-16-17)

ganunk': (< Ar. *qānūn*) “devletin yasama organları tarafından konulan ve uyulması gereken kurallar bütünü, kanun” (krş. **ganonk'**)

*yoıesä yamanlıx artıptır bu zamanda, a k'risdânlar tügül ki yalyız yaryu alnına ant içär, yoısa här yärdä här kez heç nemädän, da anıñ bilä Xutxaruçumuznuñ buyruğun heç etärlär, da biz klädik, ki Teñriniñ buyruğun heç etkänlärgä törä u **ganunk'** berkitip xoydu[χ] yaryuda.* (6v/7-8-9-10-11-12-13-14-15-16)

*xaçan ki K'risdos keldi dünyâğâ, ol Ari Džanni yänä berdi adämilärgä da *džan* yaryusun, xaysi ki surp Awedarandır da **ganunk'**, zera bilir idi Biyimiz K'risdos, ki dünyâ adämiläri prezmušenâ dünyâ yaryusun yararlar edi.* (7v/19-20-21-22, 8r/1-2-3-4-5)

*egär ki atası soñra ol xılıx bilä bermägäy oylanlarin ustaga, oldur, *džigäri* itidir zakonnuñ, da **ganunk'** bilä saxlamağ keräk, da anıñkibik ata xarğışlıdır, anıñ üçün ki törä bilä buyurgandır, ki atalar kensiläriniñ oylanlarin saxlagaylar yaxşı ögüt bilä, da xorxu tibiñä, da buyurganıñ Teñriniñ, ki Teñriniñ töräsindän da xorxusundan çixmagaylar.* (107v/2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12)

törä: (V) “devletin yasama organları tarafından konulan ve uyulması gereken kurallar bütünü, kanun” (< *törü* (*törö*) ‘gelenek, âdet, yazısız kural’, EDPT, s. 531)

*burungisi, ki pampasıl etärlär bizni, ki **törüläri** yoıxtur.* (1v/3-4)

*yoxsä yamanliḫ artıptır bu zamanda, a k'risdânlar tügöl ki yalıız yaryu alniḫa ant içär, yoḫsa här yärdä här kez heç nemädän, da anıḫ bilä Xutḫaruçumuznuḫ buyruḫun heç etärlär, da biz klädik, ki Teḡrinin boyruḫun heç etkänlärgä **törü** u ganunk' berkitip ḫoydu[ḫ] yaryuda. (6v/7-8-9-10-11-12-13-14-15-16)*

*dayı da ne säbäp boldı bizgä, ki başladıq bu **törälärni** yazmaga? (9r/6-7)*

***törä** bilä könüsün aytkandır, egär kimesägä törädä dävinin arasına yoluxkiy edi, ki sayıngiy edi töräçiniḫ aytkanından, voyttan ya ermeniniḫ ḫartlarından yaryusuna ermeniniḫ, ḫatına artikullarnıḫ da yoluxkan işlärdä sayıngay, ki egirlik ettilär ya ayırlıḫ etiyirlär, da ol sayınmaḫtan alḡay ḫanga, anı etmägä bolur, ki alḡay ḫanga, yoḫsa özgä yergä dügöl. (133v/8-9-10-11-12-13-14-15-16-17-18)*

*berildi **törälär** Zigmunt ḫandan. (139v/13)*

2.2.2.6.2. Kanun Kitabı İle İlgili Söz Varlığı

bitik: (I) “kanun kitabı” (< *biti*- ‘yazmak’ + -*g*, EDPT, s. 303)

*onunçu, ki ḫaysi **bitiklärdän** yiydiq, ya ḫaysi millätlärdän aldıq törälärni. (1v/24-25-26)*

*3-ünçi, ganonk' **bitiklärendän**, zera anda da taptım küclü u aläni törälär köp yerdä. (37r/11-12-13)*

*ne türlü ki bu **bitiktä** yazılıptır, eki türlü til bilä, nemiçčä da tatarça, kendi sanlarına 124 kapitula, araçabank'tan başḫa, ḫaysi ki yazılıptır başta. (142r/12-13-14-15-16)*

Törä bitik: “öz. is. kanun kitabı” (krş. **Törä bitiki**) (< *törü* (*törö*) ‘gelenek, âdet, yazısız kural’, EDPT, s. 531 + < *biti*- ‘yazmak’ + -*g*, EDPT, s. 303)

*egär er ya ḫatun çuyurga ki tüşkäy ya ḫuyuga da anda ölgäy, ḫaysisi egär ki kündüz tüssä, yarım *džurum* bergäy ḫan bahası üçün, kimniḫ çuyur ya ḫuyu, a egär ki kečä tüşti esä çuyurga, ol çaxta keräk tügäl anıḫ üçün tölägäy, kimniḫ çuyur edi, ḫaysin ki **Törä bitik** körgüziyir alay ḫatunga, neçik ergä, tüşkänlär çuyurga ya ḫuyuga, alay oḫ erksiz ḫullar da. (79r/6-7-8-9-10-11-12-13-14-15-16)*

Törä bitiki: “öz. is. kanun kitabı” (krş. **Törä bitik**) (< *törü* (*törö*) ‘gelenek, âdet, yazısız kural’, EDPT, s. 531 + < *biti*- ‘yazmak’ + -*g*, EDPT, s. 303 + -*i*)

*ävəlgi položenâsî **Törä bitikini**. (1v/1-2)*

*anîj üçün klädik bu **Törä bitiki** bilä oyatmaga alarnî, neçik kimsäni yuxudan. (5v/11-12-13)*

*anîj üçün bu 12 türlü baş işlär bilä tügällär biz **Törä bitikini**. (9r/4-5)*

*xaçan ki Tejriniñ erki boldi, ki bu **Törä bitikini** tüzduk, yeñillä[t]tik antnîj ludzun. (32v/15-16-17-18)*

*dayı da **Törä bitiki** bile bu işni toxtatırmen. (40v/3-4)*

2.2.2.7. Buyruk İle İlgili Söz Varlığı

boyruş: “belirli bir davranışta bulunmaya zorlayıcı söz, buyuru, emir, ferman, buyruk” (krş. **boyruş**) (< buyur- ‘emir vermek’, EDPT, s. 387 + -(u)k)

*äväl başlanmaqı munuñ bizdän boldi, da bizdän soñra keräk, ki az-az yazılğay da tügäl bolğay, zera ganonk’tan **boyruştur**, yılda 3 kez žoğovk bolğay, da tergöv etkäylär, egär ki dünyâda nemä yäñi badiyät çixıp esä, anı barça bañıp, ari atalar artıxsılıñni kerı salgaylar da toyrı yolğa keltirgäylär. (37v/9-10-11-12-13-14-15-16-17)*

*bu **boyruş** alay anlamaş keräktir salaçılar üçün ermeniniñ, özgä džıns üçün tigül, anîj üçün salalar da tutovları ermenilärniñ berilgändir barça bir türlü korunaga. (64v/7-8-9-10-11-12)*

*surp arak’ellärniñ **boyruşudur**, **boyruş etiyir** bu işni, ki kimäsä kendiniñ k’ahanaların yaman sözlär bilä da hörmätsizlik bilä uyltmagay; anıñkibik kişi, ki kendiniñ din atasın hörmätlämägäy, ol yañilir Tejrigä utru, anîj üçün ki k’ahana çoltçaçidır Tejridän, da yaryusuna Tejriniñ barıştıruçidirlar, da džuvap berüçidirlär žoğovurt üçün. (70r/4-5-6-7-8-9-10-11-12-13-14)*

*bu **boyruştan** çixarılıyır korol’nuñ olturıuçundan yañılmaşı. (74v/4-5)*

*ol **boyruşundan** töräniñ 2 yan da ne oñ yanına, ne soñ yanına çixma bolmas. (96v/18-19-20)*

buyruş: “belirli bir davranışta bulunmaya zorlayıcı söz, buyuru, emir, ferman, buyruk” (krş. **boyruş**) (< buyur- ‘emir vermek’, EDPT, s. 387 + -(u)k)

*yoxsə yamanliḫ artiptir bu zamanda, a k'risdānlar tügöl ki yalyiz yaryu alnina ant içär, yoxsa hər yerdä hər kez heç nemädän, da anij bilä Xutxaručumuznuḡ **buyruḫun** heç etärlär, da biz klädik, ki Teḡriniḡ boyruḫun heç etkänlärgä törä u ganunk' berkitip xoydu[χ] yaryuda. (6v/7-8-9-10-11-12-13-14-15-16)*

*ḫaçan ki artixsı ḫoltḫa etti, men dä üstümä aldüm benim miskinlikim bilä, bilip, ki tiyäsidir hnazant bolmaga duḫovniḡ **buyruḫka**. (9v/15-16-17-18)*

*egär ḫaysi kläsä, bolur ki ḫanga alma **buyruḫundan** töräsiniḡ ermeniniḡ, yoxsa kişigä, ki alarniḡ töräsindän bolmagay, da ayir bolganga ermeni töräsindän saḫlangandır apelâciyası. (97r/15-16-17-18-19-20)*

buyur-: “buyurmak, emir vermek” (< buyur- ‘emir vermek’, EDPT, s. 387)

*dayi da aldıq Asduvadzaşunçtän, 2-inçi törädän, dayi da özgä bitiklärdän, ḫaysilari ki könüsün Teḡriniḡ töräläridir, ḫaysin ki Teḡri **buyurur**, ki budur törä, din u tanixliḫ, ḫaysin ki Men sizgä **buyurdum**. (37r/4-5-6-7-8-9-10)*

*ne türlü ki keltirdi Movşes tşxojn harawojni, Soḡomon ḫan vaḫtina, ne türlü Eyämiz K'risdos **buyurur** surp Awedaranda da tanixliḫ berir. (40r/5-6-7-8-9-10)*

*tanixliḫ beriyir muḡar ari bitiklär, kimäsä kendiniḡ k'ahanasin pambas etmäsin, anij üçün ki aḡak'ellärniḡ boyruḫudur, ki anij kibik kişini ayir öḡütnüḡ tibinä tartkay, kim ki k'ahanasına yaman aytḫay, ol yaman aytmaḫliḫ bulaydır, neçik Teḡrigä yaman aytḫay, anij üçün ki surp Awedaran **buyurur**, kim ki sizgä yaman aytsa, Maḡa aytüyir. (70r/14-15-16-17-18-19-20-21-22, 70v/1-2-3)*

*egär ki atası soḡra ol ḫiliḫ bilä bermäḡäy oylanlarin ustaga, oldur, dżigäri itidir zakonnuḡ, da ganunk' bilä saḫlamaḫ keräk, da anij kibik ata ḫarḡişlidir, anij üçün ki törä bilä **buyurgandır**, ki atalar kensiläriniḡ oylanlarin saḫlagaylar yaḫşı öḡüt bilä, da ḫorḫu tibinä, da **buyurganına** Teḡriniḡ, ki Teḡriniḡ töräsindän da ḫorḫusundan çixmagaylar. (107v/2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12)*

*egär kimäsä tirlik satun alḡay barça türlü nemädän, da satix etkäy edi ani, da bir ülüşün anij üsnä bergiy edi satuçiga, da satuçi aluçiga inangiy edi ḫalḡan suman suman [=sumani], törä **buyuriyir** anij kibik ig[i]likni, kimgä ki satiptir, ne bir kimsäḡä özgäḡä satma bolmas, keräk ol bazarni ol toḫtatḫay, kim ki aliptir burun. (128r/9-10-11-12-13-14-15-16-17-18)*

dekret: (< Lat. ~ Leh. ~ Ukr.) “belirli bir davranışta bulunmaya zorlayıcı söz, buyuru, emir, ferman, buyruk”

*anij üçün voyt Voyceḡ Pedian da ahalar vezdirit etip ilgäri bolgan zivičaylarga, **dekret** bilä zakročit ettilär, ki barmaga bir kišigä dä tek replika da duplika. (164r/8-9-10-11-12-13)*

*bulay ratušta da **dekret etip** zapisat ettirdilär aktaga. (164r/16-17-18)*

Teḡriniḡ boyruḡu: “Tanrı’nın emri” (< öz. is. *Teḡri* ‘Tanrı’, EDPT, s. 523 + -*niḡ* + < buyur- ‘emir vermek’ + -(u)k, EDPT, s. 387 + -u)

*yoxesä yamanliḡ artıptir bu zamanda, a k’risdânlar tügöl ki yalyüz yaryu alnina ant içär, yoxsa här yerdä här kez heč nemädän, da anij bilä Xutḡaručumuznuḡ buyruḡun heč etärlär, da biz klädik, ki **Teḡriniḡ boyruḡun** heč etkänlärgä törä u ganunk’ berkitip xoydu[χ] yaryuda. (6v/7-8-9-10-11-12-13-14-15-16)*

*anij üçün ki **Teḡriniḡ boyruḡudur** buyurgan, ki kimesä, k’risdân dinin bilip, aslam almagay. (86r/5-6-7)*

***Tenriniḡ boyruḡundan** şayavat berilmäḡ keräk tul ḡatunlarga, da ne türlü ki *Teḡri* dḡuvutlarga körgüzdi şayavat Misirda. (105v/7-8-9-10-11)*

*ḡaysi da oḡul-ḡiz k’risdânlarınij ki salḡay atasin-anasin da ketkäy, **Teḡriniḡ boyruḡu** bilä anijki ata-ana bütün saḡlagaylar oḡul-ḡizin, ki kendiläriniḡ buyruḡu bilä ḡatlarına övrätmägä da ḡiliḡlarına. (107v/15-16-17-18-19, 108r/1-2-3)*

*egär kimgä **Teḡriniḡ boyruḡu** bolsa, ösiyät etmiyin, da ḡalḡay kensindän soḡra oḡul-ḡizi, ol čaḡta ḡalḡan ig[i]likni atasından anasından teḡ üläşmäḡ keräk. (131v/16-17-18-19-20)*

2.2.2.8. Kanıt İle İlgili Söz Varlığı

dovod: (< Leh. ~ Ukr.) “anlaşmazlık konusu olan şeyde, yargıcın kanıtlarını oluşturan şey, delil, kanıt”

*egär ki bir kimesä şparovat etkäy, etkäy kensi borčlusunuḡ mülkläri üsnä stoyoncı ya ruḡayoncı, da turgay törälärnä 3-ünči törägä, keräktir, ki anij bliskiylärin pripozivat etkäy, da **dovodun** körgüzgäy anij yuvuḡlarına, ne borčtur, könülük bilä, törälärgä körä, neni ki törä priymit etsä, şulpriḡt bilä, ya tanıḡliḡ bilä dovodniy, ki borč*

etkän istec ya ölgäy ya yüz yaşırgay borç e[y]äsinä utru, na keräk törä añar bir yıl kün zamirit etkäy tözmägä stoyonci imenâga körä. (153v/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-14-15)

*a egär ki povod törälär turgay da klägäy domovlacca bolmaga törä alnına, aytıp, ki klärmen anıñ, xayda ki nesin sezdim, aχçasın, ya χumaşın, ya mülklärin, ki kensi mocuma algaymen, na Eski u Yäñi Töräniñ şayavatı budur anıñki adämigä, ki kensiniñ priçinasından bolmagay ya egirlikindän keçikmäklikinä; anıñkibik şparunknu χaldırgaylar mocta anıñkibik borç e[y]äsiniñ kelgäninä diyin saylıχ bilä, da ol nemälär, ki şparovat etti, turgay töräniñ mocu da möhürü tibinä, yıl mī, kün mī, ne ki törä zamirit etsä, här biriniñ **dovoduna** körä, kimniñ ki nemä könülükü bar esä. (154r/22-23-24-25-26-27, 154v/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12)*

*evet, ki saχlagay Teñri, ki yoluχkay adämilärgä, ki küčüngäylär, ya kendiniñ borçun tölämägä bolmagay, da kermändän χačkay, ya yüz yaşırgay borç e[y]äläriniñ alnına, na anıñkibik borçlunuñ, xayda ki dä nesin sezsälär **dovod** bilä, tirlikin, ya aχçasın, ya mülklärin, egär stoyoncıy, ya ruχayoncıy, na bolur anıñki sınıχ kişigä utru şparunklar etmägä törägä körä, da anıñ barça nemäsin oderžat etmägä, tek vlasniy anıñkin, kim ki borçludur, ol roklar çıχkandan soñra, χaysın ki törä zamirit etsä, yılı kününä diyin, istec kelginčä, prihodasına körä. (154v/26, 155r/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-13-14-15-16)*

*yänä bir kimesägä yoluχkay, ki algay törädän **dovodga**, da törä añar kün zamirit etkäy, da otpornıy strona, ki alıp edi **dovodga**, da ilgäri keltirgäy ol roktan, da törä satun algay, da povodnu pripozvat etkäy, aytıp, ki klärmän añar könülmägä, da povodniy heç körüp turmagay, na törä keräk salgay 3 kez törägä diyin da igi baχkay, egär ki sluşniy **dovodu bolsa**, na anı törä könültür, da ne ki naklad etti törägä, anı borçlu bolur günäş batkınča tölämägä otpornıy yanga; alay oχ povod tursa kününä, rokuna, da otpornıy strona kelmäsä, ol da alay oχ kensi işinä tüşär, neçik yoyarı yazıbiz. (163r/17-18-19-20-21-22-23-24-25-26-27-28-29-30-31-32-33-34)*

dovodniy³: “anlaşılmazlıq konusu olan şeyde, yargıcın kanıqlarını oluşturan şey, delil, kanıt”

*egär ki bir kimesä şparovat etkäy, etkäy kensi borçlusunuñ mülkläri üsnä stoyoncı ya ruşayoncı, da turgay törälärnä 3-ünçi törägä, keräktir, ki anıñ bliskiylärin pripozivat etkäy, da dovodun körgüzgäy anıñ yuvuqlarına, ne borçtur, könülük bilä, törälärgä körä, neni ki törä priymit etsä, şulprixt bilä, ya tanıxlıx bilä **dovodniy**, ki borç etkän istec ya ölgäy ya yüz yaşırgay borç e[y]äsinä utru, na keräk törä anar bir yıl kün zamirit etkäy tözmägä stoyonci imenâga körä. (153v/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-14-15)*

lica: (< Leh. ~ Ukr.) “anlaşılmazlıq konusu olan şeyde, yargıcın kanıqlarını oluşturan şey, delil, kanıt”

*a egär ki kimsä tutulsa oyurluxta, ya itliktä, ya adam öldürmäxtä, ya xaraççilixta, da alani bolmagay ol yaman iş ya **licası**, da, kim tutup keltirdi, tanıxı bolmagay, tiyäsidir anar antni bermägä, kim ki üstünä foldrovat etkäy, zera anıñkibik yamanlıx xilinganlar antni nemägä tutmaslar. (31r/6-7-8-9-10-11-12-13-14-15)*

*a egär ki bu yaman xilinganlar töräniñ alnına avaz bilä aytsalar, ki da biz bu işniñ içinä düğülbiz, da yalyandır, bu iş bizim üstümüzgä dä büxtandır, da ne artimizga, da ne alnımızga bar, yarıuçılar, körüp alarnıñ toyrı sözlärini, ki ne artına, ne alnına, ne **licası** yoxtur, antni buyurgaylar alarga da xutxargaylar ölümdän. (31r/15-16-17-18-19, 31v/1-2-3-4-5-6)*

*da alay törädir oyruqlar üçün xoyulgan kečäniñ da kündüzniñ, egär ki kimesä kečä vaxtına övdä da kündüz oyrunu **licası** bilä belgili tutkiy edi, ol çaxta anıñkibik oyruni nişanı bilä oyurluxnuñ, budur **licası** bilä, törä alnına keltirmä, ne türlü gile bilä ol oyruqa utru törä alnına, ol türlü tözgäy ol oyru törä ötläş, ne ki törä tapsa, anıñ bilä ögütlängäy. (81r/6-7-8-9-10-11-12-13-14-15-16)*

tanıxlıx: (I) “anlaşılmazlıq konusu olan şeyde, yargıcın kanıqlarını oluşturan şey, delil, kanıt” (<tanuk ‘tanık’ + -luk, EDPT, s. 519)

³ Garkavets köken hakkında bilgi vermemiş. Kelimenin dovod ile aynı kökten geldiğini düşünüyoruz.

*χaysi ki **tanixliχ** ištā bolmaχ kerāktir da tutulmaχ 3 tanix ötlāš könü. (134v/12-13-14)*

*χayda ki eki yart[i]n **tanixliχ bolmasa**, munuñ yaryusu budur. (158v/3-4-5)*

yetkir-: “bir şeyin gerçekliğini kanıtla ortaya koymak, ispat etmek, kanıtlamak” (krş. **yetkiz-**) (*yet-kir-, Korkmaz, 2014, s. 272)

*a biyi ol tuvarniñ **yetkirsä**, ki anñ tuvaridır, kerāk χaytargay tuvarin, da χardžin tölägäy ol kişigä, kim tutup edi. (101v/6-7-8-9-10-11-12-13)*

*egär ki χaysi χatun ki törägä ündälgän bolsa, χodžası ya yovuχ χardaşları töräniñ alnına zastupit etmägä bolur, da anñ işlärin kečirmägä, utmaga ya tas etmägä işlärin, ki bolgay yaχşı da yollu χuvati, χaysi ki inamına beringiy edi beklili törä alnına, a anñkibik işlärä ustatliχ da hillâ bolmagSay, töräçilär kerāk körgäylär, ki kimlär yovuχ bolma kliyirlär, da klägiy edi χatunnuñ işinä turmaga, da anñ işin utmaga ya utturmaga, ol kişi yüz-dä-yüz χatun bilä kerāk **yetkirkäy** yovuχluχun, ki bilikli bolgay törä alnına, ki ol anñ yovuχudur, a egär anñkibik işni **yetkirkün bolsa** aldamaχ bilä, χaysi χatun tüşkiy edi kensi işinä, anñkibik aldamaχ aytilgan ištā dā egri bolmagay, añar ziyan etmäş. (137r/13-14-15-16-17-18, 137v/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-13-14-15-16)*

yetkiz-: “bir şeyin gerçekliğini kanıtla ortaya koymak, ispat etmek, kanıtlamak” (krş. **yetkir-**)(*yet-kiz-, Korkmaz, 2014, s. 272)

*yänäçi, egär ki töräçi egri törä etsä, anñkibik ištā tanixliχ bilä **yetkizgän bolsa**, hörmätsiz ündälgan bolgay. (58r/9-10-11-12)*

*uruyga kökkä tiygäy 3 ülüş ölüdän soñra, da χatunga 4-ünçi ülüşni belgili **yetkizgäylär** barça ig[i]likindän, ne ki χalsa. (61r/18-19-20, 61v/1-2-3)*

*bu sözlär bilä olturyuzmaχ kerāk töräni: «Men olturguziyürmen töräni kücü bilä Biy Teñriniñ, da küçi bilä bizim korolümüznuñ, da benim kücüm bilä, voytnuñ, da kücü bilä 6 ermeniniñ, χaysi ki benim χatıma oltururlar, da kücü bilä barça ermenilärniñ, boyruχ etiyürmen da buyuriyürmen könülük bilä **yetkizmäχliχ**, ki ni biri dā yaryuga yovuχ kelmägäy da ketmägäy, tek ançaχ bizim boyruχumuz bilä, da boyruχ etürmen barça bilmämäχliχni, boyruχ etürmen da ortada χoyiyürmen eminlik, ol, kim ki bu eminlikni da aytilgan işlärni ki tutmagay, ki sindirgay anı söz bilä ya etmäχ bilä, ol anı*

çalir da anı tözmäx keräk, ne ki törä tapsa». (62v/9-10-11-12-13-14-15-16-17-18-19-20, 63r/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10

2.2.2.9. Şahit İle İlgili Söz Varlığı

egri tanıxlıx: “yalancı şahitlik” (< *egri* ‘mec. yarasız’, EDPT, s. 112 + < *tanuk* ‘tanık’ + -luk, EDPT, s. 519)

*egär kimesä yarğunı alnına **egri tanıxlıx bersä**, töräçilär ya törä tanıgaylar, ki ol **egri tanıxlıx bergäy**, alay töräsi bolmaş keräk, neçik barça yamannıñ, törä alay buyurıyır. (98r/7-8-9-10-11-12)*

sventka: (< Leh.) “duruşmada bilgisine, görgüsüne başvuru kimse, şahit”

*kim yalga tutsa tiyirmän, **svetkanıñ** alnına keräk ol kim ki yalga berdi tiyirmänin, ol xoıgay kensiniñ ölcövün da körgüzgäy anar, kimgä ki yalga beriptir. (95v/7-8-9-10-11-12)*

tanıx: “duruşmada bilgisine, görgüsüne başvuru kimse, şahit” (< *tanu-* ‘tanımak’ + -k, EDPT, s. 518)

*yedinçi, **tanıxlar** üçün, ki nedir alarnıñ inamları. (1v/16-17)*

*da gileni köñüsün tergägäy, andan soñra 2 ya 3 **tanıx** bilä uç etkäy köñülükä, törä bilä, 2 ya 3 **tanıx** bilä toxtalgandır barça iş. (16v/16-17-18-19-20)*

*zera Movşesniñ töräsiniñ berilgäninä Teñridän Ovr, da Aharon, da Eşu **tanıxtırlar**. (24v/3-4-5)*

*a xaysi yannıñ artıx **tanıxları bolgay** köñü, töräçi işitip alardan gileyin da dıuyapın, da skazat etkäy aralarına, ne türlü tiyär törä yanına, ol aytıy aralarına, kimlar töräläşiyirlär. (134v/7-8-9-10-11-12)*

yıyı yoluxur adämilär arasna, ki adam oylun yüräkkä çıxargan eski duşmandır, ki biri birinä söz artından talaş etip tä yaman sözlär aytırlar, da ayblar berirlar, hörmätinä tiyip, ki sen yaman kişisen, ya oyurusen, ya xaraşçisen, ya tararursen, ya xalpsen, ya xaxçinçisen, ya orospı oylusen, anda kensi ya orospı erisen, ya itsen, ya it oylusen, neçik talaş arasna da içki felindän, ne türlü dä ki bu anılğan işlar yoluxsa, ya köp kez yoluxur, ki yaxşı xatunlarga da ayblar berirlär, zvada arasına aytır, ki yaman xatun, ya orospı, ya ne türlü dä ayb bersä, da iş tartılğı[y] edi yarıyuga, da ol ayblagan,

*kim də esä, kendi yüräkindän, egär er, egär xatun, da kelgäy törägä, da aytqay säbäpin talaşınñ, söz artından söz aytıldı, yoxsä men anñ üsnä nemä yaman bilmän, da povodnñ yan klägäy **tanıxlar** bilä yetkirmägä, ... (156v/19-20-21-22-23-24-25-26, 157r/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-13-14-15-16-17-18-19-20-21-22-23-24-25-26-27-28-29, 157v/1-2-3)*

tanıxlıx: (II) “tanık olma durumu, şahitlik, şهادet” (< tanuk ‘tanık’ + -luk, EDPT, s. 519)

*könüsün, ki K‘risdosnñ **tanıxlıxı** könü edi, da alar aytırlar edi, ki könü düğöldür. (25v/15-16-17)*

*dayi da aldıq Asduvadzaşunçtän, 2-inçi törädän, dayi da özgä bitiklärdän, xaysiları ki könüsün Teğrinñ töräläridir, xaysın ki Teğri buyurur, ki budur törä, din u **tanıxlıx**, xaysın ki Men sizgä buyurdum. (37r/4-5-6-7-8-9-10)*

*ne türlü ki keltirdi Movşes tşxojn harawojnı, Soyomon xan vaxtına, ne türlü Eyämiz K‘risdos buyurur surp Awedaranda da **tanıxlıx berir**. (40r/5-6-7-8-9-10)*

*anñkibik iş tutulur, da yarçuçı anñ sartın aytmay keräk, egär ki birsi yandan dävikâr utru bolsa **tanıxlıxka**. (59r/8-9-10-11)*

*a kläsä, satar **tanıxlıx** bilä, a ne ki artsa, keräk eyäsinä xaytargay, a yetmäsä suma borçuna, keräk andan törä bilä izdägäy. (149r/20-21-22, 149v/1-2)*

yalyan tanıx: “yalancı şahit” (< yalğan ‘sahtekâr, yalan, yalancı’, EDPT, s. 926 + < tanu- ‘tanımak’ + -k, EDPT, s. 518)

*da egär tapulur esä bu bitiktä, ki köplär, yalyanlıx bilä birlänip, da yalyan tanıxlıx bilä yamanlıxnı učka çikarırlar, neçik Napę‘utnuñ Eski Törädä, da surp Sdep‘annosnñ Yänidä, bu işlär **yalyan tanıxlarnıñ** yamanlıxı bilä edi. (24r/11-12-13-14-15-16-17-18)*

*egär ki äväldän töräni aldılar esä Movşestän, da emdi köp türlü yaman işlär bilä xiliniirlar kendilärinñ erkläri bilä, **yalyan tanıxlar** bilä, egri yarçuçılar bilä, aldovuçu rečniklär bilä, xorxusuz antlar bilä. (34v/3-4-5-6-7-8-9-10)*

dayi da ne türlü ayrılıpbiz alardan xosdovanut‘ünimiz bilä, dinimiz bilä, ol türlü tiyäsidir törämiz bilä keri bolmaga alardan, zera bizim törämiz tiyäsidir, ki könülük

*bilä, toyruluq bilä, orunčsuz bolgay, dügül **yalyan tanıx** bilä, ya aldovuçu rečnik bilä, ya kečmişlärniñ džanin zrgel etmək bilä, ya žaranksızlarniñ džanin ülüšsüz çıxarmax bilä alarniñ džan ülüšündän.* (35v/3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-13-14)s

yalyan tanıxlix: “yalancı şahitlik” (< yalğan ‘sahtekâr, yalan, yalancı’, EDPT, s. 926 + < tanuk ‘tanık’ + -luk, EDPT, s. 519)

*da egär tapulur esä bu bitiktä, ki köplär, yalyanlıx bilä birlänip, da **yalyan tanıxlix** bilä yamanlixnı učka čikarirlar, nečik Napę‘utnuñ Eski Törädä, da surp Sdep‘annosniñ Yäñidä, bu işlär yalyan tanıxlarniñ yamanlixi bilä edi.* (24r/11-12-13-14-15-16-17-18)

2.2.2.10. Hüküm İle İlgili Söz Varlığı

iş: (II) “herhangi bir durum için tartışılarak verilen kesin yargı, hüküm” (< iş ‘iş, emek’, EDPT, s. 254)

ermenilər üçün bu iş, nečik özgä işlär, anlanıyır, budur egär ermeni ämanätini xoyuči bolgay, na kendiniñ töräsinä özgä džinstän ötläş baхіlmaχ keräk, yänäci, egär özgä džins xoygan bolsa ämanätini, na ermeni ötläş izdär xoyganin kendiniñ töräsinä, xaysına ki olturuptur, anda izdälmäχ keräk, zera izdövüči keräk anı közätkäy, kimni ki ündäptir töräga. (83v/4-5-6-7-8-9-10-11-12-13-14)

anıñkibik iş tutulmaχ keräk da saχlanmaχ keräk köptän uč etkän da keri etmäğän, a egär özgä džinsin sözü bilä ol dediç satkay rolasin, na ol ögütkä körä, nečik dä bolsa, dävikärlarniñ gileyinä körä da alarniñ džuypına körä törä ayırgay. (90r/18-19, 90v/1-2-3-4-5-6-7)

uç: “herhangi bir durum için tartışılarak verilen kesin yargı, hüküm” (< uc ‘amaç’, ÖTS-V, s. 4957)

*zera ol yarıuçi, ki könülük üstünä orunč alması, anıñ sözü kečär yarıuda, da könülük bilä yarıuga **uç etür**, da kim ki işitsä, biyänir.* (16r/13-14-15-16-17)

*da gileni könüsün tergägäy, andan soñra 2 ya 3 tanıx bilä **uç etkäy** könülükkä, törä bilä, 2 ya 3 tanıx bilä toxtalgandır barča iş.* (16v/16-17-18-19-20)

törä: (VI) “herhangi bir durum için tartışılarak verilen kesin yargı, hüküm” (< törü (törö) ‘gelenek, âdet, yazısız kural’, EDPT, s. 531)

tiyişlidir yaryuçığa, ki töräni yalyız etmägäy, yoǵsa köplär bilä, egär yoluǵmasa, 2 ya 3 yaxşı u biliçi adämilär bilä etküy töräni. (17r/3-4-5-6-7)

neçik törägä kelgänlärğä 2 ya 3 tanıx keräktir, ol türlü yaryuçılarga, anıñ üçün ki törä toyru bolur toǵtagan adämilär bilä tanıxlıǵta. (17r/7-8-9-10-11)

yänäçi, egär töräçi egri törä etsä, anıñkibik iştä tanıxlıx bilä yetkizgän bolsa, hörmätsiz ündälgän bolgay. (58r/9-10-11-12)

yaryu: (IV) “herhangi bir durum için tartışılarak verilen kesin yargı, hüküm” (< yar- ‘yarmak, ikiye bölmek, ’ + -gu, EDPT, s. 963)

ǵayda ki eki yart[i]n tanıxlıx bolmasa, munuñ yaryusu budur. (158v/3-4-5)

yar9*yu yar-: “hüküm vermek” (< yar- ‘yarmak, ikiye bölmek, ’ + -gu, EDPT, s. 963 + < yar-‘yarmak, ikiye bölmek’, EDPT, s. 954)

zera yaryu yarmaǵ Teñriniñdir, oldur könü yaryuču, da dünyâ yaryuçuları Teñrigä oǵsaştır. (15r/6-7-8-9)

2.2.2.11. Duruşma İle İlgili Söz Varlığı

törä: (VII) “davacı ile davalının yargıç karşısında hazır bulundukları yargılama evresi, murafta, duruşma” (< törü (törö) ‘gelenek, âdet, yazısız kural’, EDPT, s. 531)

bu sözlär bilä olturyuzmaǵ keräk töräni: «Men olturguzıyırmen töräni kücü bilä Biy Teñriniñ, da küçi bilä bizim korolumuznuñ, da menim küçüm bilä, voytnuñ, da kücü bilä 6 ermeniniñ, ǵaysı ki menim ǵatıma oltururlar, da kücü bilä barça ermenilärniñ, boyruǵ etiyirmen da buyuriyirmen könülük bilä yetkizmäxliǵ, ki ni biri dä yaryuga yovuǵ kelmägäy da ketmägäy, tek ançax bizim boyruǵumuz bilä, da boyruǵ etärmen barça bilmämäxliǵni, boyruǵ etärmen da ortada ǵoyıyırmen eminlik, ol, kim ki bu eminlikni da ayılğan işlärni ki tutmagay, ki sindirgay anı söz bilä ya etmäx bilä, ol anı ǵalir da anı tözmäx keräk, ne ki törä tapsa». (62v/9-10-11-12-13-14-15-16-17-18-19-20, 63r/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10)

da ǵaç[an] töräni olturyuzsa, ol çaǵta sormaǵ keräk atı bilä ekinçidän: «Igi mi töräni olturyuzdum?» (63r/10-11-12-13)

a egär kimesä bir ündälgän bolgay törägä, da turgay, da soñra yaşıngay, da ol yan, xayı ki povoddur, 3 töräni biri biri artından turgay, anıñkibik kişi kensi işinä tüşär. (144v/9-10-11-12-13-14)

xaçan ki törä oltursa da voyt, aytmıyın, ki mun[d]a törä olturuptur, kimniñ nemä işi bar esä, spravovat etsin, da kimesä, aşıñıp, boşatlıx almıyın, da, ilgäri tüşüp, nemä izdägäy törädän, anıñkibik kişi xalir džurumga 12 aχça. (148r/22-23, 148fv/1-2-3-4-5-6)

yaryu: (V) “davacı ile davalının yargıç karşısında hazır bulundukları yargılama evresi, murafaa, duruşma” (< yar- ‘yarmak ikiye bölmek, ’ + -gu, EDPT, s. 963)

tiyäsidir, ki tanıxlar bilä bolgay yaryu, zera yaryuga kelgänlärniñ köp sözlägänlärin tanıxlar bilä uç etär yaryuçi. (21r/10-11-12-13)

2.2.2.11.1. Duruşmada İtiraz İle İlgili Söz Varlığı

apelôvat: (< Ukr.) “bir düşünce veya kararı benimsemeyerek karşı çıkma, itiraz”

118 Kapitula. Törädän apelôvat etmä. (53v/4-5)

bir kimesä ki apelôvat etkäy korol'ga anıñ bi[y]likinä törädän, keräk törä alnına obložit etkäy. (148r/4-5-6)

kimniñ artından vrok çıxkay törägä körä, ki işinä tüşkäy, na ol xardžnı ol kişi tölämäx keräk, xayı ki işini tas etti, ol işni, ne üçün apelôvat etip idi. (148r/10-11-12-13-14-15)

xaçan ki dä yoluχsa kimesägä törädä, ki apelôvat etkäy korol'ga da işin tüşürgäy, na ol kişi xalir yaryuga džurum 64 aχça, anıñ üçün ki yaryunun tapkanına biyänmädi. (162v/4-5-6-7-8-9)

a egär bir kimesä apelôvat etkäy korol'ga da apelâcia etkäy törä bilä kendinä, da soñra poşuman bolgay, da yebermägä klämägäy, na xalir ol kişi törägä džurum 60 aχça. (162v/10-11-12-13-14-15)

hagaşag: (< Erm.) “bir düşünce veya kararı benimsemeyerek karşı çıkma, itiraz”

egär ki hagarag bolgaylar, ki yarlibiz, da anih üçün klägäy ant içmägä, tiyäsidir, ki buyurgaylar, borcnuñ yarimin tölov etkäy dä ant içmägäy. (30r/15-16-17-18-19)

2.2.2.11.2. Duruşmada İfade Verme İle İlgili Söz Varlığı

gile: (I) (< Far.) “tanık ve sanıkların olay hakkında yargı organlarına yaptıkları sözlü açıklama, ifade” (krş. **giley**)

da gileni könüsün tergägäy, andan soñra 2 ya 3 tanix bilä uç etkäy könülökkä, törä bilä, 2 ya 3 tanix bilä toxtalgandır barça iş. (16v/16-17-18-19-20)

yergä bilä bergäylär sözlämägä zağoccalarga, 1-i sözläsä, 1-si tek turgay, soñra birsi sözlägäy, ki alarnih gilelärinä iştirip bilgäylär könünü egrini da andan soñra yaryusun etkäylär. (18v/6-7-8-9-10-11)

da alay törädir oyruqlar üçün çoyulgan keçänih da kündüznüh, egär ki kimesä keçä vaxtına övdä da kündüz oyrunu licası bilä belgili tutkiy edi, ol çaxta anih kibik oyruni nişanı bilä oyurluñnuñ, budur licası bilä, törä alnına keltirmä, ne türlü gile bilä ol oyruğa utru törä alnına, ol türlü tözgäy ol oyru törä ötläş, ne ki törä tapsa, anih bilä ögütlängäy. (81r/6-7-8-9-10-11-12-13-14-15-16)

egär yaman köñöldän öldürdü esä, ma yergäsinä töränih tiyişlidir anih kibik işlärne baxmaç bilä, igi bilmäç keräk, da ne türlü törä körgüziyir gilegü körä, dzuyp berüçiniñ dzuypına körä törä buyurgay. (89r/19-20-21, 89v/1-2-3-4-5)

çaçan bir yan gile etsä ya dzuyp bersä, birsi yan keräk işitkäy da sözüñ üzmägäy anih, kim gile etiyir. (135v/4-5-6-7)

giley: (I) (< Far.) “tanık ve sanıkların olay hakkında yargı organlarına yaptıkları sözlü açıklama, ifade” (krş. **gile**)

da yaryuču bolmagay bir yartın işitkäy, könünün ya egriniñ, gileyin angınça, ki 2-si yüz dä yüz turmiyın. (16v/12-13-14-15-16)

a çaysi yannih artix tanixları bolgay könü, töräçi iştirip alardan gileyin da dzuypın, da skazat etkäy aralarına, ne türlü tiyär törä yanına, ol aytkay aralarına, kimlar töräläşiyirlär. (134v/7-8-9-10-11-12)

gileyinä körä da džuwapina körä töräçi buyurganin buyurgay, neniñ üsnä toxtar uçu işniñ, ne türlü ki alnina stronalar töräläştilər, bolgay učka çıxmaga. (135/7-8-9-10-11-12)

*anıñkibik kişi kensi işinä tüşär, ne türlü dä iş bolsa, xaysi ki burungi törädä anıñ **gileyin** işitti. (144v/14-15-16-17)*

*yänä bilgäysiz, ki bir kimesäni oblične voytnuñ alnina ündämiyin övinä, anıñkibik kişini voyt törägä ündätmägä bolmastır, işitmiyin anıñ **gileyin** ya birsı yannıñ otporun, ki törä mi işidir, yoğsa yoğ, ki, bilip işni, soñra bergäy törägä, könülikü munuñ bulaydır. (146r/11-12-13-14-15-16-17-18)*

2.2.2.12. Diğər Başlıklara Girmeyen Söz Varlığı

gile: (II) (< Far.) “hoşnutsuzluk belirten söz veya yazı, sızlanma, sızıltı, yakınma (II), yakıntı, şikâyet”

*xaysilari ol vaçtta bolsalar, a **gile** alarnıñ alnina bolmağ keräk, kim ündäsä, ündälgän yanga utru. (96v/8-9-10-11)*

giley: (II) (< Far.) “Hoşnutsuzluk belirten söz veya yazı, sızlanma, sızıltı, yakınma (II), yakıntı, şikâyet”

*da törä, işitsä **gileyin** ündälgän yandan džuwapin, aralarına tapkay, ne ki törä buyursa, 2 yan da anı xabul körmäğ keräk da añar baş xoymaga. (96v/11-12-13-14-15-16-17-18)*

xosdovanel: (< Erm.) “başkaları tarafından bilinmesi sakıncalı görülen bir gerçeği saklamaktan vazgeçip açıklama, söyleme, bildirme, itiraf” (krş. **xosdovanut‘iun**)

*äybät, anıñkibik öldürüçi bolur borçlu **xosdovanel** bolgay da ludz tartkay oğşaşlı, törä alay buyurıyır. (108v/8-9-10-11)*

xosdovanut‘iun: (< Erm.) “başkaları tarafından bilinmesi sakıncalı görülen bir gerçeği saklamaktan vazgeçip açıklama, söyleme, bildirme, itiraf” (krş. **xosdovanel**)

*2 türlü orinagdır ant: biri **xosdovanut‘iundur**, birsı dinini tanmağtır. (29r/6-7-8)*

da xaçan ki kimsä kläsä ant içmägä, xosdovanut'iun ant içkäy, bolmagay, ki kimsä dinin tanmağ antin içkäy, munu ögüt berip aytürmen, boyruğ bermändir. (29v/11-12-13-14-15-16)

a egär kimsä yalyanlıx bilä xosdovanut'iun antin içsä, buyurur, ki 7 yıl lüd tartkay, da bağkaylar töräcilär u bitikçilär ol tirlikni, ki ne üçün ant içti yalyan. (33r/10-11-12-13-14)

dayi da ne türlü ayrılıpbiz alardan xosdovanut'iunimiz bilä, dinimiz bilä, ol türlü tiyäsidir törämiz bilä keri bolmaga alardan, zera bizim törämiz tiyäsidir, ki könülük bilä, toyruquq bilä, orunçsuz bolgay, dügül yalyan tanıx bilä, ya aldovuçu rečnik bilä, keçmişlärnin džanin zrgel etmək bilä, ya žaranksızların džanin ülüşsüz çixarmağ bilä alarnin džan ülüşündän. (35v/3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-13-14)

2.2.3. İcra İflas Hukuku Söz Varlığı

İcra iflas hukuku, borç mükellefiyetlerini yerine getirmeyenlere karşı devletin mahkemeler yoluyla borcun veya mükellefiyetin zorla yerine getirilmesini sağlayan hukuk kurallarıdır. İcra iflas hukukuna “cebri icra hukuku” da denir (Andaç, 2008, s. 118).

Kendi iradeleriyle borçlarını ve mükellefiyetlerini yerine getirmeyenlere karşı icra veya iflas dairelerine müracaat edilir. Kişinin, alacağını kendi kendine alması yasaktır. Kişi, haciz veya iflas yoluyla alacağını almak için icra veya iflas dairelerine müracaat eder (Gözübüyük, 2003, s. 35).

“Cüz’î icra” ve “külli icra” denen iki tür takip usulü vardır. Bu takip usullerinde alacak haklarının tahsili ve kabzedilmesi konu edilir. Cüz’î icra, icra hukukudur. Borçlu, birtakım alacaklılarına karşı bir miktar mal varlığı ile sorumludur. Külli icra ise iflas hukukudur. Külli icrada borçlu, tüm alacaklılarına karşı tüm mal varlığı ile sorumludur (Dikici, 2009, s. 18).

2.2.3.1. İcra İle İlgili Söz Varlığı

2.2.3.1.1. Haciz İle İlgili Söz Varlığı

şparovat: (< Leh. ~ Ukr.) “bir alacağın ödenmesi için borçlunun parasına, aylığına veya malına icra dairesi tarafından el konulması, haciz”

egär ki bir kimesä šparovat etkäy, etkäy kensi borçlusunuñ mülkläri üsnä stoyonci ya ruḡayonci, da turgay törälärnä 3-ünči törägä, keräktir, ki anıñ bliskiylärin pripozivat etkäy, da dovodun körgüzgäy anıñ yuvuḡlarına, ne borçtur, könülük bilä, törälärgä körä, neni ki törä priymit etsä, šulpriḡt bilä, ya tanıḡlıḡ bilä dovodniy, ki borç etkän istec ya ölgäy ya yüz yaşırgay borç e[y]äsinä utru, na keräk törä aḡar bir yıl kün zamirit etkäy tözmägä stoyonci imenâga körä. (153v/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-14-15)

*yänä yoluḡkay edi bir kimesägä, ki kensiniñ borçun tölämä bolmagay belgili etkän küninä, da bergän kişi izdägäy kensiniñ borçun, ya sezgäy borç e[y]äsinin, ḡayda nesi bar esä, ya bezirgân arasına aḡçası mı, ḡumaşı mı, ya mülkläri mi, nemä bar esä, da klägäy da izdägäy törädän šparunk anıñkibik adämigä utru, ki övdä bolmagay, ya yat ulusta bezirgânliyin bargay, ya teñiz kečkäy, ya yat ulusta tiyovlu bolgay, ya yat yerdä ḡasta bolgay, ya ölgäy, na anıñkibik borčka bergän aḡça mı, ḡumaş mı, ki belgili etkän küninä tölämägä bolmadı, **bolur šparovat etmägü**, ḡayda nesiñ tuysa, ki vilasniy anıñ bolgay, anı oderžat etmägä bolur törädä, zera aḡar törä anı ayamastır. (154r/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-13-14-15-16-17-18-19-20-21)*

*ḡaçan ki dā yoluḡsa kimesägä, ki borçun tölämägä bolmagay, da ziḡat etkäy šähärdän borçluları alnına, ya ne türlü dā keçikmäḡliḡ bolsa, da kelip, borç eyäläri **šparovat etkäylär** 3-ünči törägä diyin, nesi dā bar esä istecniñ, ya stoyonciy ya ruḡayonciy, na sorar povod bu 3-ünči törädä, ki ne postup etiyim da dayın arı, na körgüzür aḡar törä, ki pripozvat etkäysen istecin, tapup, 3-ünči törägä, na povod izdäsä listovniy pozov, na aḡar anı törä ayamas negä dirin ki istecin tapmiyın pripozvat etmägä, ḡayda da bolsa, bliskiy törägä, na hār törädä turup ta povod aytır, ki ostregam čvartego s(o)ndu, egär ki ne ḡadar vaḡtta keçiksä, povod, istecin tapkınča **bliskiy yaryuga**, da povod ne bir töräsin dā opustit etmägä bolmastır borçlusun tapkınča. (160v/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-13-14-15-16-17-18-19-20-21-22-23)*

šparunk: (< Leh. ~ Ukr.) “bir alacaḡın ödenmesi için borçlunun parasına, aylıḡına veya malına icra dairesi tarafından el konulması, haciz”

*bir kimäsä kensiniñ borçu üçün ki borçunu tölämägä bolmagay, da imenâsi üsnä ya ḡalḡan ḡumaşı üsnä **šparunk** klägäylär törädän, keräk obložit etkäylär törä alnına 8 aḡça, da yazdırgay, da kensiniñ işin ḡuvatta toḡtatnay. (150r/9-10-11-12-13-14-15)*

*da yänä yoluḡur, bolgay, ki bir kimäsä övinä bolgay, yüz yaşırmagay, ne bir berklikkä kirmägäy, da šähär içinä keñ u tar yollar bilä yürügäy kermäñ içinä erkli, da anıñkibikniñ üstünä kimesä izdägäy **šparunk** anıñ tirliki ya mülkläri üsnä, anıñkibik **šparunkni** törä dopostit etmästir etmägä, tek kendi istecin ündägäy yaryuga, da anı terpit etkäy här borçlu, ne ki Teñri da törä tapsa, kensi borçlusuna utru. (153r/12-13-14-15-16-17-18-19-20-21-22-23-24)*

*a egär ki ḡaysi töräsi spolznut etsä, ki biri biri artından törälärni turmagay, da anıñ arasına özgä kimesäniñ **šparunku** zaydit etkäy, na anıñ ilgäriki niveč bolur, da soñra etkän ilgäri bolur. (160v/24-25-26, 161r/1-2-3-4)*

2.2.3.1.2. İcra Memuru İle İlgili Söz Varlığı

deckiy: (< Leh. ~ Ukr.) “icra memuru”

*tiyişlidir yaryučunuñ ki zındanı bolgay, kim ki egri bolsa zındanga salgay, ki ögütlängäylär, ne türlü K’risdos buyurur Awedaranda, ki **deckiy** salır zındanga, angınça, ki tölöv etkäy. (19r/13-14-15-16-17-18)*

*dayı da bilgäysiz, ki här viloženıy törädän, ki törä olturgay, da ne ki ülüş alırlar töräçilär, ol aḡçadan 1 aḡça **deckiygä** berilgäy. (143v/15-16-17-18)*

*yänä bir kimesägä keräk bolgay voytnu eki töräçi bilä obdevit etmägä, keräk bergäy **deckiygä** 2 aḡça, voytka da 2 aḡça, 4 aḡçası töräçilärniñdir, bu işniñ yolu bulaydır. (147v/19-20-21-22, 148r/1-2-3)*

*ol çaḡta, ki törä turup barma klägäy ol övgä, keräk ol kişi töräniñ alnına obložit etkäy, kimgä ki öv tüşti borç üçün ya aḡça tusnaḡına, 12 aḡça voytnuñ, 12 aḡça töräçilärniñ, 2 aḡça **deckiygä**. (149v/13-14-15-16-17-18)*

*a egär ki bir kimesä šparovat etkäy, da ilgäriği viložonıy törädä turmagay üçünči törägä diyin, na anıñkibikniñ šparunku zspolznut etär, keräk, ki yänä yäñidän etkäy, zera kim ki ilgäriği šparunktur, soñra kelgäninä odoprit etmägä bolmastır; da her šparunktan kelir 8 aḡçä: 2 aḡçası voytnuñdur, 4 aḡçası töräniñdir, 2 aḡçası **deckiyniñdir**, da 3-ünči törädä anıñ bliskiylärin pripozvat etmäḡ keräk, da dovodun körgüzmäḡ keräk munuñki prihodalarda yoluḡkanniñ, töräsi bulaydır. (155v/11-12-13-14-15-16-17-18-19-20-21-22-23-24-25)*

2.2.3.2 İflas İle İlgili Söz Varlığı

sīnīx kiši: “borçlarını ödeyemez duruma düşen, iflas etmiş (kimse), müflis” (< *sīn*- ‘kırık’ + -(u)k, EDPT, s. 837 + < *kiši* ‘kişi, insan’, EDPT, s. 752)

evet, ki saxlagay Teñri, ki yoluxkay adāmilārgā, ki küčüngäylär, ya kendiniñ borçun tölämägä bolmagay, da kermändän xaçkay, ya yüz yaşırgay borç e[y]äläriniñ alnına, na anıñkibik borçlunuñ, xayda ki dā nesin sezsälär dovod bilä, tirlikin, ya aχçasın, ya mülklärin, egär stoyoncıy, ya ruχayoncıy, na bolur anıñki sīnīx kişigä utru şparunklar etmägä törägä körä, da anıñ barça nemäsin oderžat etmägä, tek vlasniy anıñkin, kim ki borçludur, ol roklar çıxkandan soñra, xayśin ki törä zamirit etsä, yili küiniñä diyin, istec kelginčä, prihodasına körä. (154v/26, 155r/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-13-14-15-16)

2.2.4. Vergi Hukuku Söz Varlığı

Vergi hukukunun konusunu kişilerle devlet arasındaki vergi ilişkisi oluşturur. Kişilerin devlete yaptıkları karşılıksız ve zorunlu ödemeye vergi denir. Devlet, herhangi bir nedenle vergisini ödemeyenden gerektiğinde zor kullanarak vergiyi alır. Buradaki zorlama keyfi değil, hukuki bir zorlamadır (Pehlivan, 2008, s. 18).

Vergi, mali amaçlı bir olaydır. Yani, devletin yerine getirdiği kamu hizmetlerinin finansmanını sağlar (Andaç, 2008, s. 76).

2.2.4.1. Vergi İle İlgili Söz Varlığı

çrīyış: “kamu hizmetlerine harcanmak için hükûmetin, yerel yönetimlerin yasalara göre doğrudan doğruya veya bazı malların fiyatlarının üstüne koyarak dolaylı yoldan herkesten topladığı para, vergi” (< *çık*- ‘dışarı çıkmak’ + -(i)ş, EDPT: 412)

Ohanes, Teñriniñ şayavatı bilä xanī ermanilärniñ, xutlu vaıxtta biylikinä kendiniñ xoydı, ki yixkün künidir Teñriniñ ölüdän turganı Biyimizniñ bizim Jisus K‘risdosnuñ, anıñ üçün boyruxu bilä kendiniñ xanlıxinıñ boyrux etti, ki anıñ ni bir urâdniki, ani boyruxçisi ol künni yixkünni ne bir çrīyışnı xanlıxinıñ almagay. (56r/18-19-20-21, 56v/1-2-3-4-5-6-7-8)

egär ol yixövni burungi yerinä yasama bolmasalar, anıñ üçün ki ol kişilər, yixövnüñ zoğovurtu, ki ol yixövgä baxarlar edi, ol kişilər özgä yarē bargiy edilär

turmaga, äybät, keräk yixöv yasalgay ol aytilgan çyışlarından, xaysi ki ol yixövgä berilgändir. (123r/11-12-13-14-15-16-17-18, 123v/1-2)

çaradž: (< Ar. ħarāc) “yabancı devletlerin, bağlı oldukları devlete ödemekle yükümlü oldukları vergi”

evet ki xanlar alar ündäli, kimlärneñ ki xolu tibiñä türlü türlü millätlär beriniptirlär ulusları bilä da özgä biyliklärdän çaradž alırlar. (39r/7-8-9-10-11)

keliş: “kamu hizmetlerine harcanmak için hükûmetin, yerel yönetimlerin yasalara göre doğrudan doğruya veya bazı malların fiyatlarının üstüne koyarak dolaylı yoldan herkesten topladığı para, vergi” (< kel- ‘gelmek’ + -(i)ş, EDPT, s. 720)

yäñi avadanlıx yapkan yerlär barça keliştän boş bolgay, barça yergäsi bilä tüg[äl]länginçä. (47r/14-15-16)

tamya: “bir ülkeye giren veya bir ülkeden çıkan mal ve eşya üzerinden alınan vergi, gümrük vergisi” (< tamğa ‘damga’, EDPT, s. 504)

tamyaçılarga da törä buyuriyir, ki bezirgânlardan algaylar tamyanî şayavat bilä, ki alar ayırsınmagaylar. (124v/3-4-5)

da xaysi kermängä bezirgân kelsä, bezirgânlığın başari, anda tamyasın tölämäx keräk, a yolda tamya bermä törä buyurmastir. (124v/6-7-8-9-10)

egär xaysi biylär tamya tutsalar, özgä türlü xiliş bilä tamyanî alma bolmaslar, tek alay, neçik xanlıxtan xoyulgandır. (124v/13-14-15-16)

a ne ki tamya almaş yolda aytiyir bu yergä, aňlanmaş keräk: egär ki xanniñ komaraları, ya tamya alınmaş yolda permita bolgay. (125v/5-6-7-8-9)

yasax: “kamu hizmetlerine harcanmak için hükûmetin, yerel yönetimlerin yasalara göre doğrudan doğruya veya bazı malların fiyatlarının üstüne koyarak dolaylı yoldan herkesten topladığı para, vergi” (< yasa- ‘inşa etmek, düzenlemek, sıraya koymak’ + -k, EDPT, s. 974)

egär kermän olturuzsa ya xala yasasa, yasaxların da xoygay oxşaşı bilä. (41r/13-14-15)

egär ki klämäsälär berinmägä Teñri boluşsa, ki küç bilä alsa, kimlär ki utru edilär, alarni xirgaylar da özglärni yasax tibiñä saxlagay. (42r/21, 42v/1-2-3-4-5)

a egär ki berinsälär, xara elni yasaḡ tıbinä saḡlagay da baş kişilärni bos etkäy yasaḡtan, kermänniñ povetinä nemä ziyan etmägäy. (42v/5-6-7-8-9)

ulustagi k'risdânlar, u peşäkârlar, u bezirgânlar bergäylär yasaḡ. (46r/3-4-5)

yasaḡ, ni tamya bolmas ḡoyulmaga özgä kimesädän, tek ḡanlardan ya keḡäşindän. (124v/10-11-12)

2.2.4.2 Vergi Memuru İle İlgili Söz Varlığı

tamyaçı: “vergi toplayan görevli” (< *tamga* ‘damga’+ -çı, EDPT, s. 505)

tamyaçılarga da törä buyuriyir, ki bezirgânlardan algaylar tamyanı şayavat bilä, ki alar ayırsınmagaylar. (124v/3-4-5)

2.3. Özel Hukuk Söz Varlığı

Özel hukuk, kişilerin eşitlik ve irade özgürlükleri altında birbirleriyle olan hukuksal ilişkilerini düzenleyen kurallar bütünüdür. Özel hukuk, temelde kişiler arası ilişkileri incelemekle birlikte; kişilerle devlet bazındaki bazı ilişkiler de özel hukukun alanına girer. Kişi-devlet ilişkisinde de eşitlik ve irade özgürlüğü esastır (Anayurt, 2016: 97).

Özel hukukta kişiler eşit konumdadır. Herhangi bir egemenlik ilişkisi veya altlık-üstlük ilişkisi söz konusu değildir. Özel hukukta eşitlik ve irade özgürlüğü kuraldır. Toplumsal zorunluluk olmadıkça kişilerin yetkileri sınırlandırılmaz. Özel hukuk kuralları, kişilerin birbirlerine nasıl davranmaları gerektiğini gösterir. Bu alanda taraflar birbirlerine emir veremezler. Aynı şekilde birbirlerinin istemediği şeyi zorla yaptırılmazlar (Gözübüyük, 2003: 25).

Özel hukuk kendi içinde alt dallara ayrılır. Bu alt dallar şunlardır: medeni hukuk, borçlar hukuku, ticaret hukuku, devletler özel hukuku.⁴

İncelediğimiz *Töre Bitigi*’nde tespit edebildiğimiz özel hukuk dalları ise şunlardır: medeni hukuk, borçlar hukuku, ticaret hukuku.

⁴ https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/49441/mod_resource/content/1/HBYS%20hukuk%-20ba%C5%9Flang%C4%B1c%C4%B1%206.pdf

2.3.1. Medeni Hukuk Söz Varlığı

Özel hukukun en önemli ve en geniş alt başlığı medeni hukuktur. Pek çok uygulama alanı bulunması sebebiyle tanımını yapmak da zordur. Medeni hukuk, genel bir tanımla, bireylerin hukuki bir sonuç doğuran hareket, davranış ve ilişkilerini düzenleyen hukuk kurallarıdır (Andaç, 2008, s. 78).

İnsan, sağ doğmak koşuluyla anne karnına düştüğü andan itibaren medeni hukukun kapsamına girer. Kişilerin ölümüne kadar tüm ilişkilerini medeni hukuk düzenler. Hatta ölümünden sonra da mal varlığının geleceği medeni hukuk tarafından tespit edilir. Bu sebeple, medeni hukukun toplum hayatındaki yeri ve önemi yadsınamaz (Andaç, 2008, s. 78).

Şahısların medeni haklardan yararlanması, medeni hakları kullanma ehliyeti, ehliyetlerin şartları ve içerikleri (kapsamları), kişiliği ile ilgili konular, yakınlarıyla akrabalık gibi ilgisi ve ilişkisi, eşyaya sahip olması ile ortaya çıkacak ilişkileri, borç ilişkileri, ikametgâhı, evlenmesi, evlilik nedeniyle eş, anne, baba, çocukları gibi kişilerle ilişkileri hep medeni hukukun kapsamına girer. İnsanın ölümünün ardından medeni hukukla ilişkisi bir süre daha devam eder. Medeni hukukun bir dalı olan miras hukukunda bir kimsenin ölümünden sonra onun para ile ölçülebilir bütün hak ve borçlarının (terekesinin) sonucunun düzenlenmesi de yine medeni hukuk kuralları içine girer (Andaç, 2008, s.78).

Medeni hukuk dört alt dala ayrılmaktadır. Bunlar: kişiler hukuku, aile hukuku, miras hukuku ve eşya hukukudur. Öte yandan borçlar hukuku da medeni hukukun ayrılmaz bir parçası olup Türk Medeni Kanunu'nda değil de Borçlar Kanunu'nda düzenlenmiştir. Borçlar hukukunun birçok kurum ve kuralının bulunması, geniş bir içeriğe sahip olması sebebiyle összel hukukun alt dalı olarak verilmektedir (Anayurt, 2016, s. 98).

2.3.1.1. Kişiler Hukuku Söz Varlığı

Kişi hukuku, şahsiyetin başlangıcı, şahısların ehliyetleri (yetenekleri), akrabalık, ikametgâh, isim, şahsiyetin korunması ve sona ermesi, şahsi durumların şahsi durum siciline kaydedilmesi gibi hususları ele alır. Kişi hukukunda kişiler soyut bir hukuki varlık olarak incelenir. Kişi hukukunun konusu, gerçek kişiler ve özel hukuk tüzel kişilerinden dernekleri ve vakıflardır (Gözübüyük, 2003, s. 26). Gerçek kişiler, biyolojik

varlıklar olan insanlardır. Tüzel kişilerse, gerçek kişiler tarafından oluşturulan; ancak kendini oluşturan gerçek kişilerden ayrı, onlardan bağımsız ayrı bir varlığa sahip olan yapay, varsayımsal kişiliklerdir (Anayurt, 2016, ss. 98-99).

Gerçek kişiler, sağ doğmakla kişilik kazanırlar. Tüzel kişilerse kurucuların iradelerini birleştirmeleri ve ilgili makamlardan önceden izin almalarıyla veya kuruluşlarını onaylattırmalarıyla kişilik kazanırlar. Kişi hakları, gerçek şahıslarda ölümle veya gaiplikle; tüzel kişilerdeyse, dağılma, kapanma veya kapatılmayla son bulur (Andaç, 2008, s. 79).

Kişi hakları, kişilerin maddi, manevi, ekonomik bütünlüğü, mal varlığı, varlıkları üzerinde sahip oldukları hakları, sağlığı, ismi, unvanı, haysiyeti ve şerefi, saygınlığı, vücut bütünlüğü, fikri ve ekonomik özgürlüğü gibi haklardır (Andaç, 2008, s. 79).

Töre Bitigi'nde gerçek kişiler ile ilgili bilgilere ulaşılmış olup tüzel kişiler ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

2.3.1.1.1. Akraba ve Akrabalık İlişkileri İle İlgili Söz Varlığı

2.3.1.1.1.1. Akraba İle İlgili Söz Varlığı

bliskiy: (< Leh. ~ Ukr.) “kan bağıyla birbirine bağlı olan kimseler, akraba”

*egär ki bir kimesä şparovat etkäy, etkäy kensi borçlusunun mülkläri üsnä stoyoncı ya ruḡayoncı, da turgay törälärnä 3-ünči törägä, keräktir, ki anıñ **bliskiylärin** pripozivat etkäy, da dovodun körgüzgäy anıñ yuvuḡlarına, ne borçtur, könülük bilä, törälärgä körä, neni ki törä priymit etsä, şulpriḡt bilä, ya tanıḡlıḡ bilä dovodniy, ki borç etkän istec ya ölgäy ya yüz yaşırgay borç e[y]äsinä utru, na keräk törä aḡar bir yıl kün zamirit etkäy tözmägä stoyonci imenâga körä. (153v/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-14-15)*

*a egär ki bir kimesä şparovat etkäy, da ilgärigi viložoniy törädä turmagay üçünči törägä diyin, na anıñkibikniñ şparunku zspolznut etär, keräk, ki yänä yäñidän etkäy, zera kim ki ilgärigi şparunktur, soñra kelgäninä odoprit etmägä bolmastır; da her şparunktan kelir 8 aḡčä: 2 aḡçası voytnuñdur, 4 aḡçası töräniñdir, 2 aḡçası deckiyniñdir, da 3-ünči törädä anıñ **bliskiylärin** pripozvat etmäḡ keräk, da dovodun*

körgüzmäx keräk munuñki prihodalarda yoluǵkannıñ, töräsi bulaydır. (155v/11-12-13-14-15-16-17-18-19-20-21-22-23-24-25)

*xačan ki dä yoluǵsa kimesägä, ki borčun tölämägä bolmagay, da zıǵat etkäy šähärdän borčluları alnına, ya ne türlü dä keçikmäxliǵ bolsa, da kelip, borč eyäläri šparovat etkäylär 3-ünči törägä diyin, nesi dä bar esä istecniñ, ya stoyoncıy ya ruǵayoncıy, na sorar povod bu 3-ünči törädä, ki ne postup etiyim da dayın arı, na körgüzür añar törä, ki pripozvat etkäysen istecin, tapup, 3-ünči törägä, na povod izdäsä listovniy pozov, na añar anı törä ayamas negä dirin ki istecin tapmiyın pripozvat etmägä, ǵayda da bolsa, **bliskiy** törägä, na här törädä turup ta povod aytır, ki ostregam čvartego s(o)ndu, egär ki ne ǵadar vaǵtta keçiksä, povod, istecin tapkinča **bliskiy** yaryuga, da povod ne bir töräsin dä opustit etmägä bolmastır borčlusun tapkinča. (160v/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-13-14-15-16-17-18-19-20-21-22-23)*

*na bu yaryularda isteci ya **bliskiyi turmasa** otpovidat etmägä povodga utru, da povod keltirǵay edi törädän törägä bitik, neçik anı ol šähärdä tapup ündädi korunada, ne törä törägä inanır. (161r/16-17-18-19-20-21)*

kindik: “yaklaşık olarak aynı yıllarda doğmuş, aynı çağın şartlarını, dolayısıyla birbirine benzer sıkıntıları, kaderleri paylaşmış, benzer ödevlerle yükümlü olmuş kişilerin topluluǵu, kuşak” (< *kindik* ‘göbek’, EDPT, s. 729)

*egär ki kimesä neçik atadan, alay anadan ki kimesäniñ 4-ünči **kindiktä** uruǵy-köki bolmasa, anıñ ig[i]liki keräk ki korol’nuñ ǵaznasına berilǵay. (61v/3-4-5-6-7-8)*

uruǵ: “bütün soy ve hısımlar, soy sop” (krş. **uruǵ kök**) (< *uruk* ‘soy, nesil’, EDPT, s. 214)

*äväl keräk nemä čıǵargay yıǵövünä, da aǵpašına, da babasına; da kerezmanın kendiniñ belgili etkäy; da ǵalğan mülklärin, da tirlikin kendiniñ, yuvuǵlarına bolgay da **uruǵlarına**; kendiniñ erki bilä, ne ki kläsä čıǵarma, belgili etkäy. (59v/7-8-9-10-11-12-13-14)*

uruǵ kök: “bütün soy ve hısımlar, soy sop” (krş. **uruǵ**) (< *uruk* ‘soy, nesil’, EDPT, s. 214 + < *kök* ‘köken, menşe’, EDPT, s. 708)

*ündäǵay **uruǵ kökün** da nišan etkäy. (60r/18-19)*

da **uruvi kökü** ölüdən sonra, ki klämägäylär bermä, na keräk bergäylär xatınga anı. (61r/15-16-17-18)

uruğa kökkä tiygäy 3 ülüş ölüdən sonra, da xatunga 4-ünči ülüşni belgili yetkizgäylär barça ig[i]likindän, ne ki xalsa. (61r/18-19-20, 61v/1-2-3)

egär ki kimesä neçik atadan, alay anadan ki kimesäniñ 4-ünči kindiktä **uruğu-köki** bolmasa, anıñ ig[i]liki keräk ki korol'nuñ xaznasına berilgäy. (61v/3-4-5-6-7-8)

yovuğ: “kan bağıyla birbirine bağlı olan kimseler, akraba” (krş. **yuvuğ**) (< yağu- ‘yaklaşmak, yakın olmak’, + -k, EDPT, s. 901)

da xatın kişilärniñ anası, ya er, ya xız xardaşı, ya xaysi **yovuğu**, alar ant içkäy biri biri üçün da yuktän tartkay, yöpsünmäxniñdir. (32r/11-12-13-14)

a egär **yovuğu** bolmasa, da ol tep-tek ol övni tutkay izdövsüz tügäl yılñiñ çixkanına dirä, na ol, kim ki satun alıptır, xalır könü zarang ol övdä, yänä ol öv zaranglıx töräsi bilä menjrilir, ne bir utru bolmamaçlıx bilä barçasiniñ **yovuğlarıniñ**. (91r/12-13-14-15-16-17-18-19)

egär ki xaysi xatun ki törägä ündälgän bolsa, xodžası ya **yovuğ** xardaşları töräniñ alnına zastupit etmägä bolur, da anıñ işlärin keçirmägä, utmaga ya tas etmägä işlärin, ki bolgay yaxşı da yollu xuvatı, xaysi ki inamına beringiy edi bekliki törä alnına, a anıñkibik işlärdä ustatlıx da hillä bolmagay, töräçilär keräk körgäylär, ki kimlär **yovuğ** bolma kliyirlär, da klägiy edi xatunnuñ işinä turmaga, da anıñ işin utmaga ya utturmaga, ol kişi yüz-dä-yüz xatun bilä keräk yetkirgäy **yovuğluxun**, ki bilikli bolgay törä alnına, ki ol anıñ **yovuğudur**, a egär anıñkibik işni yetkirgän bolsa aldamaç bilä, xaysi xatun tüşkiy edi kensi işinä, anıñkibik aldamaç ayılğan iştä dä egri bolmagay, añar ziyan etmäş. (137r/13-14-15-16-17-18, 137v/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-13-14-15-16)

a egär ki ol borç e[y]äsi ölgäy anıñkibik uzaç keçikmäx arasna yolda, na anıñ ig[i]likinä **yovuğ bolganlar** keräk borç e[y]äsiniñ dzuvapın alar bergäylär anıñ tirlikindän ya mülklärindän, kimnin ki bolsa, a kimniñ ki xot' bolmasa, anda xot' Tenri dä almasa, bu törälärniñ bolmaçı keräktir, ki bolgay viložoniy törädä här kez. (155v/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10)

yänä yoluḡkay edi kimesägä ki, ösiyät etmiyin da dünyâdan kečkäy, da ḡalgay anıñ ḡayşı ḡulu, da kelip izdägäy törä bilä anıñ **yovuxlarından**, kimgä ki tüşti anıñ ig[i]liki, aytip, ki biyim maña borçlu ḡaldı munça vaḡtnıñ ḡuluḡ etkän yalimni, köp mi az mî bolgay; egär ki ermeni ḡul esä, keräk ki ant içkäy ermeni töräsinä körä yalyız kendi, da anıñ yovuxları keräk añar tölägäylär ol yalnı, ne ki ḡuluḡ etiptir kendi biyinä. (158r/14-15-16-17-18-19-20-21-22-23-24-25-26)

yuvux: “kan bağıyla birbirine bağlı olan kimseler, akraba” (krş. **yovux**) (< yaḡu- ‘yaklaşmak, yakın olmak’, + -k, EDPT, s. 901)

ol tanıḡlar anıñkibik aḡgaylar anıñ **yuvuxlarına**, ki nemä sözüñüz bar esä, sözläñiz tirlikinä, añar utru, kim ki дәstiment etiyir. (59v/17-18-19-20, 60r/1-2)

egär anıñkibik tüşüngän borçlu, tölämiyin, ölsä, na ḡalğan oyul-ḡizi borç eyäsinıñ ne bir aslam bermä keräkmästirlär ol borç eyäsinä, ol ḡadar borç üçün, ḡaysı ki anıñ **yuvuxları** tölämäḡ keräk. (86r/8-9-10-11-12-13)

egär ki bir kimesä şparovat etkäy, etkäy kensi borçlusunuñ mülkläri üsnä stoyoncı ya ruḡayoncı, da turgay törälärnä 3-ünçi törägä, keräktir, ki anıñ bliskiylärin pripozivat etkäy, da dovodun körgüzgäy anıñ **yuvuxlarına**, ne borçtur, könülük bilä, törälärgä körä, neni ki törä priymit etsä, şulpriḡt bilä, ya tanıḡlıḡ bilä dovodniy, ki borç etkän istec ya ölgäy ya yüz yaşırgay borç e[y]äsinä utru, na keräk törä añar bir yıl kün zamirit etkäy tözmägä stoyonci imenâga körä. (153v/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-14-15)

yoxesä yoluḡur adämilärgä köp kez orozsuzluḡtan, ki tenizgä batkay, ya ḡaraḡçı algay, ya ot köydürgäy, ya bezirgânlik artından keçikmäklik bolgay, prihoda ne türlü dä bolsa adämilärgä, na nuñar körä törä keräk podobniy künlär zamirit etkäy anıñ saylıḡ bilä kelgäninä dirä, ki anıñ **yuvuxları**, atası, ya anası, ya ḡatunu, ya oylanları, ya ḡardaşları, ki nemä upadga kelmägäylär kendiläriniñ **yuvuxunun** etkän borçu üçün. (154v/13-14-15-16-17-18-19-20-21-22-23-24-25)

2.3.1.1.1.2. Akrabalık İlişkileri İle İlgili Söz Varlığı

2.3.1.1.1.2.1. Anne-Baba İle İlgili Söz Varlığı

ana: “çocuḡu olan kadın, anne” (< ana ‘anne’, EDPT, s. 169)

*çaytip Movşes kendi töräsini arttırdı bu işniñ töräsini, alıp ävəlgi törädän: kim ki atasına u **anasına** yaman aytsa ölümlü bolgay. (2v/16-17-18-19-20, 3r/1)*

*da çatın kişilärniñ **anası**, ya er, ya çiz çardaşı, ya çaysı yovuxu, alar ant içkäy biri biri üçün da yüktän tartkay, yöpsünmäçniñdir. (32r/11-12-13-14)*

*egär ki kimesä neçik atadan, alay **anadan** ki kimesäniñ 4-ünçi kindiktä uruyuköki bolmasa, anıñ ig[i]liki keräk ki korol'nun çaznasına berilgäy. (61v/3-4-5-6-7-8)*

*kim ki kendiniñ atasın-**anasın** tövsä, anıñkibik oçşasız da yazıçlı yaman etkän Teñriniñ alnına ölümlüdür yasaganına körä Eski Töräniñ. (73v/5-6-7-8-9)*

*a egär anıñki çulular arasına nema ziyan bolsa ya **anaları** ölgäy alarnıñ 10 ya 20 künnüñ arasına, bolur aluçı satuçığa çaytarma anıñki çulularnı. (94r/18-19, 94v/1-2-3-4)*

ata: “çocuğu olan erkek, baba” (< ata ‘baba’, EDPT, s. 40)

*anıñ üçün dinsizläniñ doktorları toxtatıp törä çoydular, ki kim ki bolvanlarga yaman aytsa, ölümlü bolgay, da kim ki **atasına** çol uzatıp urgay, çolun kesgäylär. (2v/11-12-13-14-15-16)*

*a egär bolsa alarnıñ **atası**, çardaşı ya oylu, alar ant içkäylär, (32r/9-10)*

*oyulları könü da çardaşları **atanıñ** da **atasınıñ** ornun tutalmaslar ol yañılğanına körä ayır. (63v/6-7-8-9)*

*egär oylan toysa tilsiz yaçot çaysı özgä boyomlarından, ol çaxta anıñkibik oylan naçıs toyğanından çaranglıç etmä **atasınıñ**-anasınıñ ig[i]likinä, neçik to naçisliç bilä toygan. (109r/10-11-12-13-14-15)*

*egär ki çaysı çardaşlardan üläşmäçtän burun nemä **atasınıñ** tirlikindän alıp edi esä, anı barça keräk üläskä çoygay, här biri çardaş üläşingändän soñra kendi ülüşünä eyä bolur, bu türlü törä körgüziyir. (115v/5-6-7-8-9-10-11)*

2.3.1.1.2.2. Çocuk İle İlgili Söz Varlığı

oylan: “soy bakımından oğul veya kız, evlat, çocuk” (< oğul ‘evlat, çocuk’ + -an, EDPT, s. 83-84)

*dayı da oçşastır 12 nahabedläriñ pokolenâsına Israjel **oylanlarıñıñ**, çaysılarına ki berildi Teñridän yazılğan törä Movşes çoluna. (8v/20-21, 9r/1-2-3-4)*

oɣlanga tiymäs ant, zera lâtası yoxtur. (31v/14-15)

da ig[i]liki ölgänlärnin, oɣul-χizi bolgannin, xalir oɣlanlarına, χizlarına da xatununa. (61r/2-3-4)

rolâlar berkitiptir, ilgärgilär xalğanlarına, oldur oɣlanlarına xaldirdilar ig[i]lik. (97v/7-8-9)

kimesä ölgäy, da oɣul-χizi bolmasa, da xardaşları bolgay, ya xardaşinin oɣlanı, alarga xalir ol ig[i]lik. (132r/9-10-11-12)

oɣul-χiz: “soy bakımından oğul veya kız, evlat, çocuk” (< oğul ‘evlat, çocuk’, EDPT: 83-84 + < kız ‘kız, evlenmemiş kadın’, EDPT, s. 679)

da ig[i]liki ölgänlärnin, oɣul-χizi bolgannin, xalir oɣlanlarına, χizlarına da xatununa. (61r/2-3-4)

ale Yäñi Törädä k’risdânlarnin bu türlü körgüziyir: anin ki etkän oɣul-χiz ölginçä ludz tartkay. (73v/9-10-11-12)

egär anin kibik tüşüngän borçlu, tölämiyin, ölsä, na xalğan oɣul-χizi borç eyäsinin ne bir aslam bermä keräkmästirlär ol borç eyäsinä, ol xadar borç üçün, xaysi ki anin yuvuxları tölämäx keräk. (86r/8-9-10-11-12-13)

xaysi da oɣul-χiz k’risdânlarnin ki salgay atasin-anasin da ketkäy, Teñrinin boyruxu bilä anin ki ata-ana bütün saxlagaylar oɣul-χizin, ki kendilärinin buyruxu bilä xatlarına övrätmägä da xiliχlarına. (107v/15-16-17-18-19, 108r/1-2-3)

kimesä ölgäy, da oɣul-χizi bolmasa, da xardaşları bolgay, ya xardaşinin oɣlanı, alarga xalir ol ig[i]lik. (132r/9-10-11-12)

2.3.1.1.1.2.2.1. Kız Çocuk İle İlgili Söz Varlığı

χiz: “dişi çocuk, kız” (krş. χizoylan) (< kız ‘kız, evlenmemiş kadın’, EDPT, s. 679)

egär ki yoluxsa, ki xanga oɣul u χiz bolgay alyişli bisagdan, kendinin xanlıχ deržavaların üläşkay oɣlanlarına. (39r/12-13-14-15)

χayda ki er xardaşlar bolmasa da χizlar xalsa, alar xalirlar atalarınin müklärinä žarang. (60v/18-19-20, 61r/1)

*egär ki ol **xižniñ** atası klägäy äväldän, aχçasın berip, čiğarma, erki bar kendiniñ **xižin** erksizliktän, keräk anıñ biyi bergäy anı čiğarmaga, baχmagay añar, ki yılları tügällängäy. (73r/4-5-6-7-8-9)*

*egär χaysi atanıñ bolgay oylu ya **xiži**, da χaysi alardan atasına bildirmägäy da anıñ erkindän başça etkiy edi nemä borč, da ölgüy edi ya χačküy edi yat uluska, ol borčun tölämiyin, törä körgüziyir, anıñkibik borč ni atası, ani χardaşları borčlu dügüllär tölämägä, tek ol, kim ki borč etiptir, andan özgä ne biri dä borčlu tigül, a ziyanın tölämägän borčnuñ anıñ bolmaχ keräk, kim ki borč etiptir. (130r/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-13)*

*a egär ki ata tirlikina χaysi **xižların** džehezläp čiğarıp esä, artıχ nemäsi yoxtur čiğkan **xižların**, ne ata ülüşü dä, ne ana, oldur, ne ki tirlikinä berdi artından viprava, oldur čiğkan **xižların** ülüşü, ya ne ki čiğarsalar dayın ösiyätlärinä. (159r/7-8-9-10-11-12-13-14)*

xižoylan: “dişi çocuk, kız” (krş. **xiž**) (< kız ‘kız, evlenmemiş kadın’, EDPT, s. 679 < oğul ‘evlat, çocuk’ + -an, EDPT, s. 83-84)

*egär ki χaysi **xižoylan** atasiniñ ölümündän soñra χalgay, keräk, ki er χardaşları anı džehezläp ergä bergäylär anıñ ülüşü bilä, da özläri mülklärdä χalırlar. (60v/13-14-15-16-17)*

*egär ki atasiniñ ölümündän soñra χalgaylar oylanlar kiçi da ki bolgay atasiniñ-anasiniñ borču tölämägän, ol çaχta borč eyäläri bolmastırlar öksüzlärdän almaga, ne bittirmägä angınça, ki ol oylanlar yılların algaylar, da, äybät, barça ig[i]likläri ol öksüzlärniñ, yaşların alminça, kläsä bolgay öv, ya saban tüzü, ya bu işlärgä körä nemä, anıñkibik övni ya sabannı bolurlar χartlar yalga bermä da yalların yiygaylar angınça, ki oylanlar esäygäylär yaşlarına, budur barça er atası bolmaχ keräk igirmi yaşına dirä hokiparclar χoluna, a **xižoylanlar** tarbiyatı angınça, ki ergä bargay, χaysi eri bolgay eyä da hokiparc, a ol kendi eyäsi bilä kendiniñ tirlikin, ne kläsä, anı etär. (131r/13-14-15-16-17-18-19-20, 131v/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-13)*

*a egär kimesäniñ er oyulları bolmasa, ol çaχta **xižoylanlar** atadan-anadan χalğan barça ig[i]likkä eyä bolur. (132r/6-7-8-9)*

yoxesä ki atasiniñ ölümündän soñra, ki ana tiri bolgay, da xaysi oylanı ölsä alnina, azap ya kiçi, da bolmasa ol ölgän oylanniñ oylanları, anı žarangel etär xiz xardaşlar, bo anası bilä da er xardaşları bilä birgä teñ, da anadır hawsar žarang er u xizoylanlarına atadan soñra. (159r/15-16-17-18-19-20-21-22-23)

2.3.1.1.2.2.2. Erkek Çocuk İle İlgili Söz Varlığı

er oylan: “erkek çocuk, oğlan” (krş. **er oylul**) (< er ‘erkek’, EDPT, s. 192 < oğul ‘evlat, çocuk’ + -an, EDPT, s. 83-84)

egär ki ölsä xan, er oylanlarınñ er oylanlar bolgay da xizlarınñ da er oylanlar bolgay, tiyäsidir, ki er oylanlarınñ oylanları tutkay xanlıxni, tiyäsi düğöldür, xizlarınñ er oylanları tutkay, anıñ üçün ki xiziniñ oylanlarınñ yat sayışlanir oylanları, zera Apkar ermeni xanı ol türlü tüzdü Parsistanda xanlıx olturıuçun. (39v/10-11-12-13-14-15-16-17-18, 40r/1-2)

a egär ösiyät etsä, da ig[i]likni er oyullarına çixargay, da egär tirliki vahtına ergä berdi esä xizların, da er oylanlarına artix klägäy edi bermä, ne ki xizlarına, ol anıñ erkinädir. (132r/1-2-3-4-5-6)

er oylul: “erkek çocuk, oğlan” (krş. **er oylan**) (< er ‘erkek’, EDPT, s. 192 < oğul ‘evlat, çocuk’, EDPT, s. 83-84)

neçik er oylulga tügäl ülüş, anıñ yarimi xizga. (39v/9-10)

alay ox tiyäsidir çixmagan xizına uluslar bermägä, neçik er oyluna. (40r/13-14-15)

egär ki er oylul bolmasa da xiz bolgay, bergäy tadžin xizına, da ol ergä bargay da bergäy tadžin eyäsinä, da xanlıx etkäy, xaysi ki bardir toxtalğan törädä tanixlix, buyurur, ki kimsä [ölsä], žaranklixni bergäy xizına. (40r/16-17-18-19-20, 40v/1-2-3)

a egär ösiyät etsä, da ig[i]likni er oyullarına çixargay, da egär tirliki vahtına ergä berdi esä xizların, da er oylanlarına artix klägäy edi bermä, ne ki xizlarına, ol anıñ erkinädir. (132r/1-2-3-4-5-6)

a egär kimesäniñ er oyulları bolmasa, ol çahta xizoylanlar atadan-anadan xalğan barça ig[i]likkä eyä bolur. (132r/6-7-8-9)

oyul: “erkek çocuk, oğlan” (< oğul ‘evlat, çocuk’, EDPT, s. 83-84)

113 Kapitula. **Oyul** atanın bilməxindən başxa borç etkäy. (53r/24-25)

da añar xarşı **oyulları bolmas bolma**, ne ol nemä **oyullarga** nemä ziyan etmägäy. (60v/10-11-12-13)

oyullar bildirsälär törägä dä oşsaşı bilä yaman istä atasının-anasının yañılğanın xanga utru da barça etilgän işlər, anıñkibik istä ermeninin oylanları anıñkibik işni borçlu tigüllär kötürmägä. (75v/20-21-22, 76r/1-2-3-4)

egär ki könüsün alarnın bilməxlərindən başxa, da alarnın tanıxlıqlarından, da sözlərindən başxa ol ig[i]liklärni, xaysi ki yoyarı belgilidir, kimesä[gä] satsa alarnın erkindän başxa, soñra anın **oyulları** ya yovuqları, kelip, bolurlar ol alğan kişini keri etmägä törä bilä ol mülklärdän. (113v/14-15-16-17-18, 114r/1-2-3-4)

bilgäysiz, ki yoluxtur törä alnına, ki ata **oylun** zastupit etmä bolur, ya **oyul** atasın, ya er xatunun, ya xatun erin, ya xardaş xardaşın, egär er, egär xatun biri birin, ya xaysi džınstan yoluğa **oylun**, ya xardaşın, ya ötmäk yevüçisin, ya dostun, anı törädä oderžat etmägä bolur, tek bir rečnik spravovat etmägä bolmas. (156r/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10)

2.3.1.1.2.3. Kardeş İle İlgili Söz Varlığı

xardaş: “aynı anne babadan doğmuş veya anne babalarından biri aynı olan çocukların birbirine göre adı, kardeş” (< karın + -daş ‘1. aynı ana babadan doğmuş çocukların birbirine göre adı; 2. yaşça küçük olan kardeş’, TDES, s. 212)

e egär bolsa alarnın atası, **xardaşı** ya oylu, alar ant içkäylär. (32r/9-10)

xaçan ki **xardaşları** tügänsä, andan soñra oylanları tutkaylar xanlıxni. (39v/4-5-6)

a egär ki oylan 15 yaşığa bolgay, ol kişi öldürüçidir da törägä xarşı yañılgay, da bu statutka keräk tügäl tölov etkäy başi üçün **xardaşlarına** öldürgän oylannın, neçik yoyarı yazılğandır. (65r/6-7-8-9-10-11)

egär sayaysa, keräk **xardaşları** anın ülüşün bergäylär añar. (109v/8-9-10)

bilgäysiz, ki yoluxtur törä alnına, ki ata **oylun** zastupit etmä bolur, ya **oyul** atasın, ya er xatunun, ya xatun erin, ya **xardaş xardaşın**, egär er, egär xatun biri birin, ya xaysi džınstan yoluğa **oylun**, ya **xardaşın**, ya ötmäk yevüçisin, ya dostun, anı törädä

oderžat etməgə bolur, tek bir rečnik spravovat etməgə bolmas.(156r/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10)

2.3.1.1.1.2.3.1. Kız Kardeş-Erkek Kardeş İle İlgili Söz Varlığı

er xardaş: “erkek kardeş” (< er ‘erkek’, EDPT, s. 192 < *karın* + *-daş* ‘1. aynı ana babadan doğmuş çocukların birbirine göre adı; 2. yaşça küçük olan kardeş’, TDES, s. 212)

egär ki xaysi xizoylan atasiniñ ölümdän soñra xalgay, keräk, ki er xardaşları anı džehezlöp ergä bergäylär anıñ ülüşü bilä, da özläri mülklärdä xalirlar. (60v/13-14-15-16-17)

xayda ki er xardaşlar bolmasa da xizlar xalsa, alar xalirlar atalariniñ mülklärinä žarang. (60v/18-19-20, 61r/1)

a egär ki ana ölsä erdän soñra dijatiksiz, anı da žarangel etärlär er xardaşlar xiz xardaşlar bilä teñ. (159r/3-4-5-6)

yoxesä ki atasiniñ ölümündän soñra, ki ana tiri bolgay, da xaysi oylanı ölsä alnına, azap ya kiçi, da bolmasa ol ölgän oylannıñ oylanları, anı žarangel etär xiz xardaşlar, bo anası bilä da er xardaşları bilä birgä teñ, da anadır hawsar žarang er u xizoylanlarına atadan soñra. (159r/15-16-17-18-19-20-21-22-23)

egär ki atasiniñ toymış er xardaşları bolmasa, oylanlar yılların algınca bolgaylar hokiparclıx etməgə žarang kensi oylanlarına. (159r/24-25-26-27)

xiz xardaş: “kız kardeş” (< kız ‘kız, evlenmemiş kadın’, EDPT, s. 679 < *karın* + *-daş* ‘1. aynı ana babadan doğmuş çocukların birbirine göre adı; 2. yaşça küçük olan kardeş’, TDES, s. 212)

da xatın kişilärniñ anası, ya er, ya xiz xardaşı, ya xaysi yovuxu, alar ant içkäy biri biri üçün da yüktän tartkay, yöpsünmäxnındır. (32r/11-12-13-14)

a egär ki atasiniñ ölüm[ün]dän soñra algıy edi atasiniñ ya anasınıñ ülüşün, kensi payın da, töläminčä ol borçun, ölgıy edi, ol çaxta anıñkibik borç, kim ki inanır edi, bolur anıñ ülüşü üstünä izdämägä, egär ki mülklär dä bolsa, keräk, ki bolgay ülüşü mülklärdän, anıñ ülüşünä tüşkän, er ya xiz xardaşlarıñ ülüşü üstünä düğül, bo alar borçlu düğüllär. (130r/19-20, 130v/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11)

a egär ki xardaši ya xardaši oylu bolmagay, ol čaxta xiz xiz xardaši, ya xiz xardašinij oylanı bolgay yovuχ. (132r/12-13-14-15)

2.3.1.2. Aile Hukuku Söz Varlığı

Aile hukuku, dar anlamıyla eşlerden, geniş anlamıyla eşler ve çocuklardan (çekirdek aile), en geniş anlamıyla eşler, çocuklar ve aile içinde yaşayan diğer bireylerden oluşan (geniş aile) kişilerle olan ilişkileri düzenleyen hukuk dalıdır (Anayurt, 2016, s. 106). Aile hukukunun konusunu nişanlanma, evlenme, eşlerin karşılıklı hak ve ödevleri, anne-babanın, çocukların şahsı ve malları üzerindeki hak ve ödevleri, evliliğin sona ermesi (boşanma, ölüm), anne-baba ile çocuklar arasındaki hukuki bağ (soy), korunmaya muhtaç olanlarla ilgili korunma tedbirleri (velayet ve vesayet) gibi konular oluşturur (Andaç, 2008, ss. 86-87).

2.3.1.2.1. Evliliğe Hazırlık ve Evlilik İle İlgili Söz Varlığı

2.3.1.2.1.1. Evliliğe Hazırlık İle İlgili Söz Varlığı

2.3.1.2.1.1.1. Nişan İle İlgili Söz Varlığı

nişan: (< Far. nişān) “evlenmek üzere birbirine söz verme, nişanlanma, nişan”
ündägäy uruy kökün da nişan etkäy. (60r/18-19)

2.3.1.2.1.1.2. Çeyiz İle İlgili Söz Varlığı

džehez: (< Ar. cihāz) “gelin için hazırlanan her türlü eşya, cihaz, çeyiz”

keräk kiyöv sözlägäy xizniñ atası bilä, budur, ki anar belgili etkäy, ne türlü nemä berir xizniñ artından džehez, xaysin ki almaxtır, artından berilgäy belgili, zera ki džehezi xatunlarniñ ülüsläridir atasından da anasından da mülklärdän da. (60r/20-21-22, 60v/1-2-3-4-5-6)

egär xardaşlar aralarına atalariniñ ölümündän soñra ig[i]liklärin, egär mülklärin, egär özgä nemä, ki üläşingäylär bir ölcöv tibiñä, äväl, ne ki üläşmä başlagaylar yergä bilä, barça iştän burun keräk xardaşlar atasiniñ ölümündän soñra xoymaga džehezlärin da ülüslärin kendiläriniñ xatunlariniñ, anıñkibik džehez da ülüslärin xatunlariniñ, ne türlü ki keltiriptir här biri džehezin atalariniñ övindän köp mi, az mi xodžalarına, da xatunlariniñ džehezlärin keri xoyup, andan sonra xardaşlar,

ne ki xalsa atalarından ig[i]liklər, kendi aralarına ülüş etkäylär bir tekşi teñ da könülik bilä. (115r/5-6-7-8-9-10-11-12-13-14-15-16-17-18-19, 115v/1-2-3-4)

džehezlä-: (< Ar. cihāz + Tür.) “çeyiz düzmek” (< Ar. cihāz ‘çeyiz’ + Tür. -lä-)

egär ki xayısi xızoılan atasınñ ölümdän soñra xalgay, keräk, ki er xardaşları anı džehezlöp ergä bergäylär anñ ülüşü bilä, da özläri mülklärdä xalirlar. (60v/13-14-15-16-17)

a egär ki ata tirlikina xayısi xızların džehezlöp çixarip esä, artix nemäsi yoxtur çixkan xızlarınñ, ne ata ülüşü dä, ne ana, oldur, ne ki tirlikinä berdi artından vıprava, oldur çixkan xızlarınñ ülüşü, ya ne ki çixarsalar dayın ösiyätlärinä. (159r/7-8-9-10-11-12-13-14)

vıprava: (< Leh. ~ Ukr.) “gelin için hazırlanan her türlü eşya, cihaz, çeyiz”

a egär ki ata tirlikina xayısi xızların džehezlöp çixarip esä, artix nemäsi yoxtur çixkan xızlarınñ, ne ata ülüşü dä, ne ana, oldur, ne ki tirlikinä berdi artından vıprava, oldur çixkan xızlarınñ ülüşü, ya ne ki çixarsalar dayın ösiyätlärinä. (159r/7-8-9-10-11-12-13-14)

2.3.1.2.1.2. Evlilik İle İlgili Söz Varlığı

alıışlı bsag: (< Tür. + Erm.) “kanunlara uygun olarak nikâh memurunun kıydığı, devlet kayıtlarına geçen nikâh, medeni nikâh, resmî nikâh” (krş. **alıışlı bsag**) (< Tür. *alka*- ‘övmek’ + -ş, EDPT, s. 137 + -li + < Erm. *bısag* ‘düğün, evlilik’)

egär ki yoluxsa, ki xanga oıul u xız bolgay alyışlı bısagdan, kendiniñ xanlıx deržavaların üläşkäy oılanlarına. (39r/12-13-14-15)

alıışlı bsag: (< Tür. + Erm.) “kanunlara uygun olarak nikâh memurunun kıydığı, devlet kayıtlarına geçen nikâh, medeni nikâh, resmî nikâh” (krş. **alıışlı bsag**) (< Tür. *alka*- ‘övmek’ + -ş, EDPT, s. 137 + -li + < Erm. *bsag* ‘düğün, evlilik’)

yoıxa alyışlı bsag bilä xanıçası bolgay, zera törädir hajrabad bilä xoranda turmaga. (41v/19-20-21, 42r/1)

çix-: “erkekke kadın, aile kurmak için yasaya uygun olarak birleşmek, izdivaç etmek, evlenmek” (< *çık*- ‘dışarı çıkmak’, EDPT, s. 405)

a egär ki ata tirlikina çaysi çizlarin dzehezlöp çixarip esä, artix nemäsi yoxtur çixkan çizlarniñ, ne ata ülüşü dä, ne ana, oldur, ne ki tirlikinä berdi artından vıprava, oldur çixkan çizlarniñ ülüşü, ya ne ki çixarsalar dayin ösiyätlärinä. (159r/7-8-9-10-11-12-13-14)

çixar-: “evlenmesini sağlamak, evlendirmek” (< çık- ‘dışarı çıkmak’+ -ar, EDPT, s. 410)

a egär ki ata tirlikina çaysi çizlarin dzehezlöp çixarip esä, artix nemäsi yoxtur çixkan çizlarniñ, ne ata ülüşü dä, ne ana, oldur, ne ki tirlikinä berdi artından vıprava, oldur çixkan çizlarniñ ülüşü, ya ne ki çixarsalar dayin ösiyätlärinä. (159r/7-8-9-10-11-12-13-14)

ergä bar-: “erkekle kadın, aile kurmak için yasaya uygun olarak birleşmek, izdivaç etmek, evlenmek” (< er ‘erkek’, EDPT, s. 192 + -gä < bar- ‘gitmek’, EDPT, s. 354)

egär ki er oyul bolmasa da çiz bolgay, bergäy tadžin çizina, da ol ergä bargay da bergäy tadžin eyäsinä, da çanlıç etkäy, çaysi ki bardir toxtalgan törädä tanıçlıç, buyurur, ki kimsä [ölsä], çaranklıçni bergäy çizina. (40r/16-17-18-19-20, 40v/1-2-3)

çaçan ki çaysi çiz ergä barsa kendiniñ ata ülüşü bilä da ana ülüşü bilä da çodžası birgäsinä oyul-çizi bolmasa, bolur etmä hokiparclar, aniñ üçün ki oylanları yoxtur, budur çardaşların da yovuçların. (62r/4-5-6-7-8-9-10)

egär ki atasiniñ ölümündän sonra çalgaylar oylanlar kiçi da ki bolgay atasiniñ-anasiniñ borçu tölämägän, ol çaçta borç eyäläri bolmastirlar öksüzlärdän almaga, ne bittirmägä anginça, ki ol oylanlar yılların algaylar, da, äybät, barça ig[i]likläri ol öksüzlärniñ, yaşların almınça, kläsä bolgay öv, ya saban tüzü, ya bu işlärgä körä nemä, aniñkibik övni ya sabanni bolurlar çartlar yalga bermä da yalların yiygaylar anginça, ki oylanlar esäygäylär yaşlarına, budur barça er atası bolmaç keräk igirmi yaşına dirä hokiparclar çoluna, a çizoylanlar tarbiyatı anginça, ki ergä bargay, çaysi eri bolgay eyä da hokiparc, a ol kendi eyäsi bilä kendiniñ tirlikin, ne kläsä, ani etär. (131r/13-14-15-16-17-18-19-20, 131v/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-13)

ergä ber-: “evlenmesini sağlamak, evlendirmek” (< er ‘erkek’, EDPT, s. 192 + -gä + bër- ‘vermek’, EDPT, s. 354)

a egär ösiyät etsä, da ig[i]likni er oyullarına çixargay, da egär tirliki vaxtına ergü berdi esä xizlarin, da er oylanlarına artix klägäy edi bermä, ne ki xizlarına, ol anij erkinädir. (132r/1-2-3-4-5-6)

k‘rörönk‘: (< Erm.) “boşanma durumunda, evlenmeden önce edinilen malların tarafların kendisine ait olduğunu, evlilikten sonra edinilen malların ise karı kocaya eşit olarak paylaşılması gerektiğini içeren sözleşme, evlilik sözleşmesi”

töre k‘rörönk‘nuj bu türlü (60r/16-17)

2.3.1.2.2. Karı – Koca İle İlgili Söz Varlığı

er: “bir kadının evlenmiş olduğu erkek, eş, zevç, koca” (< er ‘erkek’, EDPT, s. 192)

da xatin kişilärniñ anası, ya er, ya xiz xardaşı, ya xaysi yovuğu, alar ant içkäy biri biri üçün da yüktän tartkay, yöpsünmäxniñdir. (32r/11-12-13-14)

bilgäysiz, ki yoluxtur törä alnına, ki ata oylun zastupit etmä bolur, ya oyl atasin, ya er xatunun, ya xatun erin, ya xardaş xardaşin, egär er, egär xatun biri birin, ya xaysi džınstan yoluğa oylun, ya xardaşin, ya ötmäk yevüçisin, ya dostun, anı törädä oderzat etmäğä bolur, tek bir rečnik spravovat etmäğä bolmas. (156r/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10)

xatın: “bir erkeğin evlenmiş olduğu kadın, eş, refika, zevce, karı” (krş. **xatun**)

dayi da kimsä ki kermänni ya xalanı çixara bergäy xanlıxniñ, da bilgäylär dovodne, ol adamni tas etip, oylun u xizin xanlıxka algaylar, xatının u ig[i]likin dä. (42v/10-11-12-13-14)

da uruyi kökü ölüdän soñra, ki klämägäylär bermä, na keräk bergäylär xatınga anı. (61r/15-16-17-18)

xatun: “bir erkeğin evlenmiş olduğu kadın, eş, refika, zevce, karı” (krş. **xatın**) (< xatun ‘hanım, kadın’, EDPT, s. 602)

da ig[i]liki ölgänlärniñ, oyul-xizi bolgannij, xalir oylanlarına, xizlarına da xatununa. (61r/2-3-4)

da bu boyruğ tutulmağ keräk, egär ki xatunu ölmäsä xodžasından burun. (62r/17-18-19)

egär ki anıñkibik xulga biyi **xatun bersä**, da alarnıñ oylanları bolgay aralarına, anıñkibik işlär, ol xulnuñ **xatunu** oylanları bilä xuluğa xalgay biyiniñ övinä meñilik, tek ol xul kendi yalıyız erkli bolgay. (71v/18-19-20, 72r/1-2-3-4)

egär xardaşlar aralarına atalariniñ ölümündän soñra ig[i]liklärin, egär mülklärin, egär özgä nemä, ki üläşingäylär bir ölcöv tibiñä, äväl, ne ki üläşmä başlagaylar yergä bilä, barça istän burun keräk xardaşlar atasiniñ ölümündän soñra xoyмага **džehezlärin** da ülüslärin kendiläriniñ **xatunlariniñ**, anıñkibik **džehez** da ülüslärin **xatunlariniñ**, ne türlü ki keltiriptir här biri **džehezin** atalariniñ övindän köp mi, az mī **xodžalarina**, da **xatunlariniñ džehezlärin** keri xoyup, andan sonra xardaşlar, ne ki xalsa atalarından ig[i]liklär, kendi aralarına ülüş etkäylär bir tekşi teñ da könülük bilä. (115r/5-6-7-8-9-10-11-12-13-14-15-16-17-18-19, 115v/1-2-3-4)

yoxesä yoluşur adämilärgä köp kez orozsuzluğtan, ki teñizgä batkay, ya xarağçı algay, ya ot köydürgäy, ya bezirgänlik artından keçikmäklik bolgay, prihoda ne türlü dä bolsa adämilärgä, na nuñar körä törä keräk podobniy künlär zamirit etkäy anıñ saylıx bilä kelgäniñä dirä, ki anıñ yuvuqları, atası, ya anası, ya **xatunu**, ya oylanları, ya xardaşları, ki nemä upadga kelmägäylär kendiläriniñ yuvuğunun etkän borçu üçün. (154v/13-14-15-16-17-18-19-20-21-22-23-24-25)

xodža: “bir kadının evlenmiş olduğu erkek, eş, zevce, koca” (< koca ‘eş’, TSD, s. 398)

xaçan ki xaysi xiz ergä barsa kendiniñ ata ülüşü bilä da ana ülüşü bilä da **xodžası** birgäsinä oyul-xizi bolmasa, bolur etmä hokiparclar, anıñ üçün ki oylanları yoxtur, budur xardaşların da yovuqların. (62r/4-5-6-7-8-9-10)

xaçan eki kişi uruşsa da aralarına urgaylar ayırayaxlı xatunnı, da ol urmağtan xatın kişini da oylanın vahtsız keçirgäy, yarım başın tölämäx keräk **xodžasına** ol xatunnuñ ya ne türlü bolsa birgälärinä barışma. (76v/19-20-21-22, 77r/1-2-3-4)

egär xardaşlar aralarına atalariniñ ölümündän soñra ig[i]liklärin, egär mülklärin, egär özgä nemä, ki üläşingäylär bir ölcöv tibiñä, äväl, ne ki üläşmä başlagaylar yergä bilä, barça istän burun keräk xardaşlar atasiniñ ölümündän soñra xoyмага **džehezlärin** da ülüslärin kendiläriniñ **xatunlariniñ**, anıñkibik **džehez** da ülüslärin **xatunlariniñ**, ne türlü ki keltiriptir här biri **džehezin** atalariniñ övindän köp

mi, az mī **χodžalarına**, da xatunlariniñ džehezlärin keri xoyup, andan sonra xardaşlar, ne ki xalsa atalarından ig[i]liklər, kendi aralarına ülüş etkäylär bir tekşi teñ da könülük bilä. (115r/5-6-7-8-9-10-11-12-13-14-15-16-17-18-19, 115v/1-2-3-4)

a kläp öldürmäx könüsün bu türlüdür, ki yügürgäy biri biriniñ artından, ki anı kläp öldürgäy, da ol, anı xuvıyır, xaytıp, ol anı öldürgäy, ol, ki anı xuvıyır edi, yänäçi xaraççılar da soyuçılar, ki klägäylär öldürmägä yolçu[n]ni da yürügän kişini emin, da alar, ayap tamaqların, xaysin ki xaraççılar öldürmä klädi, xaytıp, alar ol xaraççılarnı öldürgäylär, ya bir kimesä çerüvdä bolgay, kendiniñ duşmanın övdägi anda tapup, öldürgäy könlü bilä, ya bir kimesä keçä kläp bir kimesäniñ yolun algay, klägäy anı öldürmäx üçün, ya yaman xatun kläp kendiniñ **χodžasın** otalagay, ya kimsä kimsäni paçilliktän otalagay da öldürgäy. (119v/13-14-15-16-17-18-19, 120r/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-13)

egär ki xaysi xatun ki törägä ündälgän bolsa, **χodžası** ya yovux xardaşları töräniñ alnına zastupit etmägä bolur, da anıñ işlärin keçirmägä, utmaga ya tas etmägä işlärin, ki bolgay yaxşı da yollu xuvatı, xaysi ki inamına beringiy edi bekliki törä alnına, a anıñkibik işlärä ustatlıx da hillä bolmagay, töräçilər keräk körgäylär, ki kimlər yovux bolma kliyirlär, da klägiy edi xatunnuñ işinä turmaga, da anıñ işin utmaga ya utturmaga, ol kişi yüz-dä-yüz xatun bilä keräk yetkürgäy yovuxluğun, ki bilikli bolgay törä alnına, ki ol anıñ yovuxudur, a egär anıñkibik işni yetkürgän bolsa aldamaş bilä, xaysi xatun tüşkiy edi kensi işinä, anıñkibik aldamaş ayılğan istä dä egri bolmagay, anar ziyan etmäş. (137r/13-14-15-16-17-18, 137v/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-13-14-15-16)

2.3.1.2.3. Diğer Başlıklara Girmeyen Söz Varlığı

azap: (< Erm.) “evlenmemiş kimse, bekâr”

yoxesä ki atasiniñ ölümündän soñra, ki ana tiri bolgay, da xaysi oylanı ölsä alnına, **azap** ya kiçi, da bolmasa ol ölgän oylanıñ oylanları, anı žarangel etär xiz xardaşlar, bo anası bilä da er xardaşları bilä birgä teñ, da anadır hawsar žarang er u xizoylanlarına atadan soñra. (159r/15-16-17-18-19-20-21-22-23)

tul: “eşi ölmüş veya eşinden boşanmış kadın veya erkek” (< tul ‘dul’, EDPT, s. 490)

*törä bilä xoyulgandır, ki **tul** xatunlardan tusnaq almagaylar nemä dä, ni ton-opraq, ni özgä nemä, altın kümüş kibik, alma bolgaylar tusnaq ornuna.* (105r/18-19-20, 105v/1-2)

*Tenriniñ boyruğundan şayavat berilmäx keräk **tul** xatunlarga, da ne türlü ki Tenri džuvutlarga körgüzdi şayavat Misirda.* (105v/7-8-9-10-11)

2.3.1.3. Miras Hukuku Söz Varlığı

Miras hukuku, gerçek kişinin ölümünden sonra mal varlığının, alacak ve borçlarının durumunu, kimlere ne şekilde paylaştırılacağını, kişinin hayattayken, mallarından ölüme bağlı olarak nasıl kullanılabileceğiyle alakalı konuları ele alır (Anayurt, 2016, s. 109). Miras hukukunda *mirasçılar* ve *mirasın intikali* olmak üzere başlıca iki konu vardır (Andaç, 2008, s. 92).

Mirasçı (vâris), ölen kimsenin mirasının intikal ettiği gerçek kişi veya tüzel kişilerdir. Ölmüş olması nedeniyle mal varlığı mirasçıya intikal eden kimseye *miras bırakan (muris)* denir. Murisin, mirasa konu olan tüm hak ve kazançlarına *miras (tereke)* denir (Andaç, 2008, s. 93).

Mirasın intikali, murisin ölümü anında mirasın mirasçılara geçmesidir. Miras, mirasçıya kendiliğinden intikal eder. Mirasın intikali için mirasçıların bir beyanda bulunmasına gerek yoktur (Andaç, 2008, s. 93).

Mirasın intikalinde *külli halefiyet* ve *cüzi halefiyet* olmak üzere iki türlü aktarım vardır. *Külli halefiyet*, mirasın tüm durum ve borçlarıyla birlikte bütün olarak ve kanundan dolayı mirasçılara intikal etmesine denir. Külli halefiyette mirasçılar, murisin borçlarından şahsen ve müteselsilen sorumludurlar. *Cüzi halefiyet* ise, mirasın, vasiyet veya miras sözleşmesi yoluyla mirasçılara intikal etmesine denir. Cüzi halefiyette muris, ölmeden önce mal varlığının bir kısmını ya da tamamını dilediğine bırakma hakkına sahiptir (Andaç, 2008 ss. 93-94).

2.3.1.3.1. Miras İle İlgili Söz Varlığı

oçizna: (< Leh. ~ Ukr.) “birine, ölen bir yakınından kalan mal mülk, para veya servet, kalıt, bırakıt, tereke, miras”

*munar oxšaš hrazarel etär surp Awedaranda törä etmägä añar, ki xoltxa etti K'risdostan, ki ayt xardaşıma, ki üläškäy menim bilä atamnıñ **oçiznamnı**.* (4r/4-5-6-7-8)

2.3.1.3.1.1. Mirasçı İle İlgili Söz Varlığı

dediç: (< Leh.) “bir mirastan yasalar gereğince yararlanan kimse, mirasçı, vâris”

*anîñkibik iş tutulmaḡ keräk da saḡlanmaḡ keräk köptän uĉ etkän da keri etmäğän, a egär özgä dżînsniñ sözü bilä ol **dediç** satkay rolasîn, na ol ögütkä körä, neĉik dâ bolsa, dâvikârlarniñ gileyinä körä da alarniñ dżuyapına körä törä ayïrgay.* (90r/18-19, 90v/1-2-3-4-5-6-7)

hokiparc: (< Erm.) “bir mirastan yasalar gereğince yararlanan kimse, mirasçı, vâris”

*ḡaĉan ki ḡaysi ḡiz ergä barsa kendiniñ ata ülüşü bilä da ana ülüşü bilä da ḡodżasî birğäsinä oḡul-ḡizi bolmasa, bolur etmä **hokiparclar**, anîñ üçün ki oḡlanları yoytur, budur ḡardaşlarin da yovuxların.* (62r/4-5-6-7-8-9-10)

*egär ki atasiniñ ölümündän soñra ḡalgaylar oḡlanlar kiĉi da ki bolğay atasiniñ-anasiniñ borĉu tölämäğän, ol ĉaḡta borĉ eyäläri bolmastirlar öksüzlärdän almaga, ne bittirmäğä anginĉa, ki ol oḡlanlar yilların algaylar, da, äybät, barĉa ig[i]likläri ol öksüzlärniñ, yaşların alminĉa, kläsä bolğay öv, ya saban tüzü, ya bu işlärgä körä nemä, anîñkibik övni ya sabanni bolurlar ḡartlar yalga bermä da yalların yiyğaylar anginĉa, ki oḡlanlar esäygäylär yaşlarına, budur barĉa er atası bolmaḡ keräk igirmi yaşına dirä **hokiparclar** ḡoluna, a ḡizoḡlanlar tarbiyatı anginĉa, ki ergä bargay, ḡaysi eri bolğay eyä da **hokiparc**, a ol kendi eyäsi bilä kendiniñ tirlikin, ne kläsä, anı etär.* (131r/13-14-15-16-17-18-19-20, 131v/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-13)

meñärüĉi: “bir mirastan yasalar gereğince yararlanan kimse, mirasçı, vâris” (< *meñger*- ‘sahiplenmek’, TSD, s. 458 + -üĉi; *meñär*-⁵ ‘sahip olmak, varis olmak, miras yoluyla almak’, KS, s. 965 + -üĉi)

*egär kimesä miskinliktän satsa kimesäğä tarlovların tüzniñ, na yovuxları satkanniñ bolurlar yovuxluḡ bilä, kensi ḡardaşlarıniñ aḡĉasın berip, bolurlar alma yat kişidän da erkli etmäğä, da kensi **bolur meñärüĉi**.* (89v/9-10-11-12-13-14-15)

⁵ Garkavets “?” ile *meñgär*- şeklini de vermiştir.

žarang: (< Erm.) “bir mirastan yasalar gereğince yararlanan kimse, mirasçı, vâris” (krş. **žarank**)

*çayda ki er çardaşlar bolmasa da çizlar çalsa, alar çalirlar atalariniñ mülklärinä **žarang**. (60v/18-19-20, 61r/1)*

*a egär yovuçu bolmasa, da ol tep-tek ol övni tutkay izdövsüz tügäl yilniñ çixkanına dirä, na ol, kim ki satun aliptir, çalir könü **žarang** ol övdä, yänä ol öv žarangliç töräsi bilä meñärilir, ne bir utru bolmamaçliç bilä barçasiniñ yovuçlariniñ. (91r/12-13-14-15-16-17-18-19)*

*yoxesä ki atasiniñ ölümündän soñra, ki ana tiri bolgay, da çaysi oylanı ölsä alnına, azap ya kiçi, da bolmasa ol ölgän oylanniñ oylanları, anı žarangel etär çiz çardaşlar, bo anası bilä da er çardaşları bilä birgä teñ, da anadır hawsar **žarang** er u çizoylanlarına atadan soñra. (159r/15-16-17-18-19-20-21-22-23)*

*egär ki atasiniñ toymış er çardaşları bolmasa, oylanlar yılların algınca bolgaylar hokiparçliç etmäğä **žarang** kensi oylanlarına. (159r/24-25-26-27)*

žarank: (< Erm.) “bir mirastan yasalar gereğince yararlanan kimse, mirasçı, vâris” (krş. **žarang**)

*dayı da ne türlü ayrılıpbiz alardan çosdovanut ‘ünimiz bilä, dinimiz bilä, ol türlü tiyäsidir törämiz bilä keri bolmaga alardan, zera bizim törämiz tiyäsidir, ki könülük bilä, toyruluq bilä, orunçsuz bolgay, dügül yalyan tanıç bilä, ya aldovuçu rečnik bilä, keçmişlärniñ džanin zrgel etmək bilä, ya **žaranksizlarniñ** džanin ülüşsüz çixarmaç bilä alarniñ džan ülüşündän. (35v/3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-13-14)*

*egär ki er oyul bolmasa da çiz bolgay, bergäy tadžin çizina, da ol ergä bargay da bergäy tadžin eyäsinä, da çanlıç etkäy, çaysi ki bardir toxtalğan törädä tanıçliç, ki kimsä [ölsä] **žaranklikni** bergäy çizina. (40r/16-17-18-19-20, 40v/1-2-3)*

*egär ki bolmasa **žaranki** heç tä ata pokolenäsina erki bar tadžini bermäğä yatka, evet ki törä bilä tügüldür, ki bergäy tadžini yatka. (40v/16-17-18-19-20)*

2.3.1.3.1.2. Mirasçılık İle İlgili Söz Varlığı

meñäril-: “sahiplenilmek, mirasçı olmak” (< *meñger-* ‘sahiplenmek’, TSD, s. 458 + *-(i)l-*; *meñär-*⁶ ‘sahip olmak, varis olmak, miras yoluyla almak’, KS, s. 965 + *-(i)l-*)

a egär yovuğu bolmasa, da ol tep-tek ol övni tutkay izdövstüz tügäl yilnün çixkanına dirä, na ol, kim ki satun alıptır, xalir könü žarang ol övdä, yänä ol öv žarangliχ töräsi bilä meñärilir, ne bir utru bolmamaχliχ bilä barčasiniñ yovuχlariniñ. (91r/12-13-14-15-16-17-18-19)

žarangel et-: (< Erm. + Tür.) “miras almak, mirasçı olmak” (< Erm. *žarangel* ‘mirasçı’ + < Tür. *ët-* ‘etmek, yapmak’, EDPT, s. 36)

bir kişi ölsä dijatiksiz, anıñ ig[i]likin žarangel etürlär er u χiz χardaşlar anaları bilä birgä. (159r/1-2-3)

a egär ki ana ölsä erdän soñra dijatiksiz, anı da žarangel etürlär er χardaşlar χiz χardaşlar bilä teñ. (159r/3-4-5-6)

yoxesä ki atasiniñ ölümündän soñra, ki ana tiri bolgay, da χaysi oylanı ölsä alnına, azap ya kiçi, da bolmasa ol ölgän oylannıñ oylanları, anı žarangel etür χiz χardaşlar, bo anası bilä da er χardaşları bilä birgä teñ, da anadır hawsar žarang er u χizoylanlarına atadan soñra. (159r/15-16-17-18-19-20-21-22-23)

žarangliχ: (I) (< Erm. + Tür.) “mirasçı olma durumu, mirasçılık” (krş. **žarangliχ**) (< Erm. *žarang* ‘mirasçı’ + Tür. *-liχ*)

ermenilər, satuçılar da aluçılar övlärniñ ya žarangliχniñ, toygan-bitkänlär kendi törälärinä χaysi ki yatıptır, anıñkibik övlär da žarangliχlarni saχlamaχ keräklär. (91v/12-13-14-15-16-17)

neçik saña seniñ atañdan χaldirgandır, alay tutmaχ keräksen, a özgäniñ žarangliχin kendiñä alma. (97v/14-15-16-17)

⁶ Garkavets “?” ile *meñgär-* şeklini de vermiştir.

*egär oylan toysa tilsiz yaxot xayısı özgä boyomlarından, ol çahta anıñkibik oylan naııs toyganından **žaranglıx etmäs** atasınñ-anasınñ ig[i]likinä, neçik to naııslıx bilä toygan. (109r/10-11-12-13-14-15)*

*egär ki ata ya ana anıñki mülklärni satma klägäylar kimesägä, anıñkibik satıx bolma bolmas, tek bilmäxi bilä oylanlarınñ, da xardaşlarınñ, da yovuxlarınñ, kimlär ki **žaranglıx etkiy** edilär. (113r/18-19-20, 113v/1-2-3-4-5)*

*a kimesä bolsa oyulsuz-xızsız, da 4-ünçi kindikkä dirä bolgay yovux, da anı bilgäylär, ki könüsün, ki **žaranglıx etmägä**, ne türlü ki törä körgüziyir, **žaranglıx etkäylär** anıñ ig[i]likinä oyulsuz-xızsıznıñ anıñkibik işkä, da ol yuvuxluxta ol bolur yovux. (132r/15-16-17-18, 132v/1-2-3-4-5)*

žaranglıx: (< Erm. + Tür.) “mirasçı olma durumu, mirasçılık” (krş. **žaranglıx**) (< Erm. *žarang* ‘mirasçı’ + Tür. *-lıx*)

*a kimesä bolsa oyulsuz-xızsız, da 4-ünçi kindikkä dirä bolgay yovux, da anı bilgäylär, ki könüsün, ki **žaranglıx etmägä**, ne türlü ki törä körgüziyir, **žaranglıx etkäylär** anıñ ig[i]likinä oyulsuz-xızsıznıñ anıñkibik işkä, da ol yuvuxluxta ol bolur yovux. (132r/15-16-17-18, 132v/1-2-3-4-5)*

2.3.1.3.2. Pay/Paylaşmak İle İlgili Söz Varlığı

pay: “birden fazla kişi arasında bölüşülmüş bir bütünden, bu kişilerin her birine düşen bölüm, hisse, pay” (“Taranan tarihî metinler içinde sadece EHKT’de tanıklanmıştır.”s Tuğuz, 2019, s. 809)

*a egär ki atasınñ ölüm[ün]dän soñra algıy edi atasınñ ya anasınñ ülüşün, kensi **payın** da, töläminčä ol borçun, ölgıy edi, ol çahta anıñkibik borç, kim ki inanır edi, bolur anıñ ülüşü üstünä izdämägä, egär ki mülklär dä bolsa, keräk, ki bolgay ülüşü mülklärdän, anıñ ülüşünä tüşkän, er ya xız xardaşlarınñ ülüşü üstünä düğül, bo alar borçlu düğüllär. (130r/19-20, 130v/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11)*

üläş-: “aralarında bölüşmek, pay etmek, üleşmek, paylaşmak” (< *üle-* ‘bölme’ + *-ş-*, EDPT, s. 154)

*muñar oısaş hražarel etär surp Awedaranda törä etmägä añar, ki xoltıxa etti K’risdostan, ki ayt xardaşıma, ki **üläşkay** benim bilä atamnñ oçiznamnı. (4r/4-5-6-7-8)*

*a egär az nemä esä da köp nemä dügül esä, buyurgaylar yarlılarga **üläşmägä**.*
(33r/14-15-16-17)

*egär ki yoluḡsa, ki ḡanga oyul u ḡiz bolgay alyışlı bīsagdan, kendiniḡ ḡanlıḡ derḡavaların **üläškäy** oylanlarına.* (39r/12-13-14-15)

89 Kapitula. **Üläšinmäḡliḡ** ḡardaşlar arasına toyma. (52v/1-2-3)

*ḡaçan kimesäniḡ ögüzü kimesäni ursa da ol urmaḡtan kişi ölsä, Eski Törä buyurur edi, ki anıḡkibik ögüzni öldürgäylär, da etin satkaylar, da ol aḡçanı yarlılarga **üläşkäylär**, da eyäsi ögüzniḡ ol kişiniḡ başın tölämäḡ keräk.* (77r/21-22, 77v/1-2-3-4-5-6)

ülüş: “birden fazla kişi arasında bölüşülmüş bir bütünden, bu kişilerin her birine düşen bölüm, hisse, pay” (< üle- ‘bölmek’ + -ş, EDPT, s. 153)

*da ḡayda ki törä eksiktir, anda talaş köptür, da ḡayda törä u könülük bolsa, eminlik artıḡtır ol ulusta, dünyâda u yıḡövlärdä, zera bir **ülüşü** Teḡriniḡ şnorhk‘undan berilḡan yıḡövlärgä eminliktir.* (12r/3-4-5-6-7-8-9)

*dayı da ne türlü ayrılıp biz alardan ḡosdovanut‘ünimiz bilä, dinimiz bilä, ol türlü tiyäsidir törämiz bilä keri bolmaga alardan, zera bizim törämiz tiyäsidir, ki könülük bilä, toyruluḡ bilä, orunçsuz bolgay, dügül yalyan taniḡ bilä, ya aldovuçu rečnik bilä, kečmişlärniḡ **džanin** zrgel etmäk bilä, ya ḡaranksızlärniḡ **džanin** **ülüşsüz** çıḡarmaḡ bilä alarniḡ **džan** **ülüşündän**.* (35v/3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-13-14)

*a egär k‘risdân dinsizni öldürsä, bu **džurumnun** 3 **ülüşnüḡ** biri bolgay **džurumu**.*
(43r/19-20-21)

*keräk kiyöv sözläḡäy ḡizniḡ atası bilä, budur, ki aḡar belgili etkäy, ne türlü nemä berir ḡiziniḡ artından **džehez**, ḡaysın ki almaḡtır, artından berilḡäy belgili, zera ki **džehezi** ḡatunlärniḡ **ülüşläridir** atasından da anasından da mülklärdän da.* (60r/20-21-22, 60v/1-2-3-4-5-6)

*egär ḡardaşlar aralarına atalariniḡ ölümündän soḡra ig[i]liklärin, egär mülklärin, egär özgä nemä, ki üläşingäylär bir ölcöv tibiñä, äväl, ne ki üläşma başlagaylar yergä bilä, barça iştän burun keräk ḡardaşlar atasiniḡ ölümündän soḡra ḡoymaga **džehezlärin** da **ülüşlärin** kendiläriniḡ ḡatunläriniḡ, anıḡkibik **džehez** da*

*ülüşlərin xatunlarını, ne türlü ki keltiriptir hər biri džehezin atalarını övindən köp mi, az mî xodžalarına, da xatunlarını džehezlərin keri xoyup, andan sonra xardaşlar, ne ki xalsa atalarından ig[i]liklər, kendi aralarına **ülüş etküylər** bir tekşi tey da könülük bilä. (115r/5-6-7-8-9-10-11-12-13-14-15-16-17-18-19, 115v/1-2-3-4)*

*a egär ki ata tirlikina xaysi xizlərin džehezlöp çıxarip esä, artix nemäsi yoxtur çıxkan xizlərin, ne ata **ülüşü** dä, ne ana, oldur, ne ki tirlikinä berdi artından vıprava, oldur çıxkan xizlərin **ülüşü**, ya ne ki çıxarsalar dayin ösiyätlärinä. (159r/7-8-9-10-11-12-13-14)*

2.3.1.4. Eşya Hukuku Söz Varlığı

Kişilerin, menkul ve gayrimenkul mallar üzerinde kurdukları bağları düzenleyen hukuk dalı eşya hukukudur. Eşya hukuku, eşya üzerindeki mutlak haklardan doğan ilişkileri düzenler (Gözübüyük, 2003, s.27).

Eşya hukukunu oluşturan dört temel başlık vardır. Bunlar, aynî haklar, sınırlı aynî haklar, zilyetlik ve tapu sicilidir. Aynî haklar yani mülkiyet, sahibine eşya üzerinde en geniş haklar (eşyayı kullanma, eşyadan yararlanma, eşyayla ilgili her çeşit kullanma yetkisi) sunar. Sınırlı aynî haklar, sahibine sınırlı bazı yetkiler (irtifak hakları, taşınmaz yükümlülüğü, rehin hakları) verir. Zilyetlik, eşya üzerinde fiili hâkimiyet kurmaktır. Tapu sicili ise, gayrimenkulun durumunu göstermek maksadıyla devletin yetkili organları tarafından kaydedilen belgelerdir (Anayurt, 2016, ss. 110-114).

2.3.1.4.1 Mal ve Mülk İle İlgili Söz Varlığı

2.3.1.4.1.1. Mal İle İlgili Söz Varlığı

xumaş: (< Ar. kumāş) “bir kimsenin, bir tüzel kişinin mülkiyeti altında bulunan, taşınır veya taşınmaz varlıkların bütünü, mal”

*xaçan xonaç kelsä **xumaş** bilä xonaç övinä da storoz tutsa ol **xumaška**, da ol közät kötürgäy üstünä, ki igi közätkäy ol **xumaş[n]i**, da anñ közätmäxindän ziyan bolgay ol **xumaška**, ne türlü iş bilä dä boldu esä, ol anñkibik ziyannı közätçi tölämäx keräk. (130v/14-15-16-17-18-19-20, 131r/1-2-3)*

*kim ki anñki xiliç bilä añar xarşı törä bilä yetti, asrı da bolur añar **xumaş** bilä tölöv etmä, xaçan işinä tüşti utkan kişigä, egär övi bolmasa, ya aχçası, ya **xumaşı**, ol*

çağa anar tölvögä kün berilmäx keräk artikullarga körä yoyarı yazılğan, da alay ox xonaxka da 4-ünči küngä dirä, anıñ bilä, kim ki anar egridir albo borçludur, tügäl törä voyt bilä ermeni xartları bilä bolmağ keräk, barça türlü egirliktä tügällämä barça işni törä bilä bolğan alay etmäğ keräk, neçik yoyarı xoyuluptur, da anıñkibik tügällänmäğ könülmäğ keräk bolğanı törä bilä, a ol törä, xaysi ki törädä utturgan kişi dä beriniptir. (136v/10-11-12-13-14-15-16-17-18, 137r/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10)

*dayın artıx kün almaga bolmas kendinä törädän, bu 3-ünči törädä tölämäğ keräk, ya zındanda olturmağ keräk, kiminiñ ki nemä imenâsi bolmasa, ya nemä **xumaşı**, ne türlü dä bolsa tölvögä kensiniñ borçlusuna utru. (146v/11-12-13-14-15-16-17-18)*

*bir kimäsä kensiniñ borçu üçün ki borçunu tölämäğä bolmagay, da imenâsi üsnä ya xalğan **xumaşı** üsnä şparunk klägäylär törädän, keräk obložit etkäylär törä alnına 8 ağça, da yazdırgay, da kensiniñ işin xuvatta toxtatkay. (150r/9-10-11-12-13-14-15)*

*yänä yoluxkay edi bir kimesägä, ki kensiniñ borçun tölämä bolmagay belgili etkän küninä, da bergän kişi izdägäy kensiniñ borçun, ya sezgäy borç e[y]äsinin, xayda nesi bar esä, ya bezirgân arasına ağçası mî, **xumaşı** mî, ya mülkläri mi, nemä bar esä, da klägäy da izdägäy törädän şparunk anıñkibik adämigä utru, ki övdä bolmagay, ya yat ulusta bezirgânliyin bargay, ya teñiz keçkäy, ya yat ulusta tiyovlu bolgay, ya yat yerdä xasta bolgay, ya ölgäy, na anıñkibik borçka bergän ağça mî, **xumaş** mî, ki belgili etkän küninä tölämäğä bolmadı, bolur şparovat etmäğä, xayda nesiñ tuysa, ki vilasniy anıñ bolgay, anı oderžat etmäğä bolur törädä, zera anar törä anı ayamastır. (154r/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-13-14-15-16-17-18-19-20-21)*

ig[i]lik: “bir kimsenin, bir tüzel kişinin mülkiyeti altında bulunan, taşınır veya taşınmaz varlıkların bütünü, mal” (< *ıdı* ‘sahip’, EDPT, s. 41 + -lik)

*kimsä orunç bermäsin yaryučıga da siñariniñ **ig[i]likin** damâhlik bilä almasın, zera damâhliktän barça ilgäri kelir. (20r/12-13-14-15)*

*tiyişlidir xaytıp munu da sayışlamaga, ki yaxşraxtır bu dünyânıñ yaryusuna kimsänin **ig[i]likin** egirlik bilä alğaylar, sövük bilä yöpsünmäğ keräk da kendiniñ džaniniñ xutulmağı üçün, ne ki özgäniñ egirlik bilä alğınça da köktägi Teñriniñ yaryusu alnına tölöv etkinçä. (20v/3-4-5-6-7-8-9-10-11)*

*dayi da bolmagay, ki az nemä üçün ant bolgay, zera egär dünyâniñ **ig[i]likin** dä bersälär edi, tiymäs edi ant içmägä.* (30r/11-12-13-14)

*dayi da kimsä ki kermänni ya xalanı çixara bergäy xanlıxnıñ, da bilgäylär dovodne, ol adamni tas etip, oylun u xizin xanlıxka algaylar, xatiniñ u **ig[i]likin** dä.* (42v/10-11-12-13-14)

*da **ig[i]lik** ölgänläрниñ, oyl-xizi bolgannıñ, xalir oylanlarına, xizlarına da xatununa.* (61r/2-3-4)

mal: (< Ar. māl) “bir kimsenin, bir tüzel kişinin mülkiyeti altında bulunan, taşınır veya taşınmaz varlıkların bütünü, mal”

*9 Kapitula. Tapkan **malniñ** yer tibiñä.* (49v/8-9)

*a egär ki bilsälär, ki ol xazna xayısı ulu biyniñ bolgay, anıñkibik **malni** da ig[i]likni, oylu, ya xizi bolgay, ya yovuğu, anıñkibik mal keräk tüşkäy alarga.* (68r/18-19-20-21, 68v/1-2-3)

ruḫayoncı: (< Leh.) “para, çek, senet, tahvil vb. değerli kâğıt, taşınabilir, menkul, taşınır” (krş. **ruḫayoncıy**)

*egär ki bir kimesä şparovat etkäy, etkäy kensi borçlusunuñ mülkläri üsnä stoyoncı ya **ruḫayoncı**, da turgay törälärnä 3-ünçi törägä, keräktir, ki anıñ bliskiylärin pripozivat etkäy, da dovodun körgüzgäy anıñ yuvuxlarına, ne borçtur, könülük bilä, törälärgä körä, neni ki törä priymit etsä, şulprixt bilä, ya tanıxlıx bilä dovodniy, ki borç etkän istec ya ölgäy ya yüz yaşırgay borç e[y]äsinä utru, na keräk törä añar bir yıl kün zamirit etkäy tözmägä stoyoncı imenâga körä.* (153v/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-14-15)

ruḫayoncıy: (< Leh.) “para, çek, senet, tahvil vb. değerli kâğıt, taşınabilir, menkul, taşınır” (krş. **ruḫayoncı**)

*evet, ki saxlagay Teñri, ki yoluxkay adämilärgä, ki küçüngäylär, ya kendiniñ borçun tölämägä bolmagay, da kermändän xaçkay, ya yüz yaşırgay borç e[y]äläriniñ alnına, na anıñkibik borçlunuñ, xayda ki dä nesin sezsälär dovod bilä, tirlikin, ya aḫçasın, ya mülklärin, egär stoyoncıy, ya **ruḫayoncıy**, na bolur anıñki siniḫ kişiğä utru şparunklar etmägä törägä körä, da anıñ barça nemäsin oderžat etmägä, tek vlasniy anıñkin, kim ki borçludur, ol roklar çixkandan soñra, xayısın ki törä zamirit etsä, yili*

kününä diyin, istec kelginčä, prihodasına körä. (154v/26, 155r/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-13-14-15-16)

xačan ki dä yoluḡsa kimesägä, ki borčun tölämägä bolmagay, da ziḡat etkäy šähärdän borčluları alnına, ya ne türlü dä kečikmäḡliḡ bolsa, da kelip, borč eyäläri šparovat etkäylär 3-ünči törägä diyin, nesi dä bar esä istecniḡ, ya stoyoncıy ya ruḡayoncıy, na sorar povod bu 3-ünči törädä, ki ne postup etiyim da dayın arı, na körgüzür aḡar törä, ki pripozvat etkäysen istecin, tapup, 3-ünči törägä, na povod izdäsä listovniy pozov, na aḡar anı törä ayamas negä dirin ki istecin tapmiyın pripozvat etmägä, ḡayda da bolsa, bliskiy törägä, na här törädä turup ta povod aytır, ki ostregam čvartego s(o)ndu, egär ki ne ḡadar vaḡtta kečiksä, povod, istecin tapkinča bliskiy yaryuga, da povod ne bir töräsin dä opustit etmägä bolmastır borčlusun tapkinča. (160v/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-13-14-15-16-17-18-19-20-21-22-23)

tirlik: “bir kimsenin, bir tüzel kişinin mülkiyeti altında bulunan, taşınır veya taşınmaz varlıkların bütünü, mal” (< tirlik < tirig+lik < tirig ‘diri, canlı, hayat’, EDPT, s. 546)

oyulları alarnıḡ, kimlär ki artıḡsiliḡ etär korol’nuḡ olturıuçuna ḡarşı da İši Barča Nemäniḡ, da atasından ḡalḡan tırlikni tas etärlär. (63v/16, 64r/1-2-3-4-5)

egär kimesä tırlik satun alḡay barča türlü nemädän, da satıḡ etkäy edi anı, da bir ülüşün anıḡ üsnä bergiy edi satučıga, da satuči alučıga inangıy edi ḡalḡan suman suman [=sumanı], törä buyurıyır anıḡkibik ig[i]likni, kimgä ki satıptır, ne bir kimsägä özgägä satma bolmas, keräk ol bazarnı ol toḡtatḡay, kim ki aliptır burun. (128r/9-10-11-12-13-14-15-16-17-18)

egär ki atasiniḡ ölümündän soḡra ḡalḡaylar oylanlar kiçi da ki bolḡay atasiniḡ-anasiniḡ borču tölämägän, ol čaḡta borč eyäläri bolmastırlar öksüzlärdän almaga, ne bittirmägä angınča, ki ol oylanlar yılların alḡaylar, da, äybät, barča ig[i]likläri ol öksüzlärniḡ, yaşların alminča, kläsä bolḡay öv, ya saban tüzü, ya bu işlärgä körä nemä, anıḡkibik övni ya sabannı bolurlar ḡartlar yalḡa bermä da yalların yıḡaylar angınča, ki oylanlar esäyḡäylär yaşlarına, budur barča er atası bolmaḡ keräk igirmi yaşına dirä hokiparclar ḡoluna, a ḡızoylanlar tarbiyatı angınča, ki ergä bargay, ḡaysı eri bolḡay eyä da hokiparc, a ol kendi eyäsi bilä kendiniḡ tırlikin, ne kläsä, anı etär. (131r/13-14-15-16-17-18-19-20, 131v/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-13)

*a egär ösiyät etsä, da ig[i]likni er oyullarına çıxargay, da egär **tirliki** vaxtına ergä berdi esä xızların, da er oylanlarına artıx klägäy edi bermä, ne ki xızlarına, ol anıñ erkinädır. (132r/1-2-3-4-5-6)*

2.3.1.4.1.2. Mülk İle İlgili Söz Varlığı

deržava: (< Leh. ~ Ukr.) “ev, dükkân, arazi vb. taşınmaz mal, mülk”

*egär ki yoluşa, ki xanga oyul u xız bolgay alyışlı bısagdan, kendiniñ xanlıx **deržavaların** üläškäy oylanlarına. (39r/12-13-14-15)*

*xan, ki xaysi biygä yebergäy **deržava** ya pustalıx, da ol biy xan boyruxu bilä ol yerdä xala yapkay, ol anıñ meñi **deržavasıdır**. (46v/16-17-18-19)*

imen’a: (< Leh. ~ Ukr.) “ev, dükkân, arazi vb. taşınmaz mal, mülk” (krş. **imenâ**)

*a ol biyniñ egär nemä ulu yañılmaqı bolmasa xanga, bolmas anı çıxarmaga ol **imen’adan**. (46v/19-20-21-22, 47r/1)*

imenâ: (< Leh. ~ Ukr.) “ev, dükkân, arazi vb. taşınmaz mal, mülk” (krş. **imen’a**)

*ol, ki munda aytiliñ, ki yixküñgi kün töräsi bolmagay da tutulmagay, anlanıñ, xanlıx işlärdän başxa xilinmañ bilä isi yaman yañılmañlıx da borçlu üçün, ki emin bolmagay, kimniñ **imenâsi bolmasa**. (57r/9-10-11-12-13-14-15)*

*dayın artıx kün almaga bolmas kendinä törädän, bu 3-ünçi törädä tölämäx keräk, ya zındanda olturmañ keräk, kiminiñ ki nemä **imenâsi bolmasa**, ya nemä xumaşı, ne türlü dä bolsa tölövgä kensiniñ borçlusuna utru. (146v/11-12-13-14-15-16-17-18)*

*mundan artıx törädän kün almaga bolmastır, alay ox, kimniñ **imenâsi bolsa** ya xumaşı, bolur zastavitsa bolma borçlusuna utru. (147r/9-10-11-12-13)*

*bir kimäsä kensiniñ borçu üçün ki borçunu tölämägä bolmagay, da **imenâsi** üsnä ya xalgan xumaşı üsnä şparunk klägäylär törädän, keräk obložit etkäylär törä alnına 8 axça, da yazdırgay, da kensiniñ işin xuvatta toxtatkay. (150r/9-10-11-12-13-14-15)*

egär ki bir kimesä şparovat etkäy, etkäy kensi borçlusunuñ mülkläri üsnä stoyoncı ya ruşayoncı, da turgay törälärnä 3-ünçi törägä, keräktir, ki anıñ bliskiylärin pripozivat etkäy, da dovodun körgüzgäy anıñ yuvuxlarına, ne borçtur, könülük bilä,

*törälärgä körä, neni ki törä priymit etsä, şulprixt bilä, ya tanıxlıx bilä dovodniy, ki borç etkän istec ya ölgäy ya yüz yaşırgay borç e[y]äsinä utru, na keräk törä añar bir yıl kün zamirit etkäy tözmägä stoyonci **imenâga** körä.* (153v/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-14-15)

mülk: (< Ar. mulk) “ev, dükkân, arazi vb. taşınmaz mal, mülk”

*da aıça bilä satun alğan **mülklär**, egär tarlovlar, egär borlaliıxlar, egär baıçalar, egär tiyirmänlär, egär övlär, bu türlü 5-tän biri yasaıli bolmagay.* (45v/17-18-19-20, 46r/1-2-3)

83 Kapitula. Hranicalar üçün **mülklärniı**. (52r/21-22)

*äväl keräk nemä çııargay yııövünä, da aıpaşına, da babasına; da kerezmanin kendiniı belgili etkäy; da ıalğan **mülklärin**, da tirlikin kendiniı, yuvuılarına bolgay da uruılarına; kendiniı erki bilä, ne ki kläsä çııarma, belgili etkäy.* (59v/7-8-9-10-11-12-13-14)

*a tapkan kişı ol ıaznanı, onunçı ülüşün ol kişıgä bermäı keräk, alay oı añar da onunçı ülüş berilmäı keräk, ol kişıgä, kimniı **mülk** üsnä tapuldı.* (68r/14-15-16-17-18)

*egär ki ıaysı oıul, kensiniı atasında bolup, da klägäy satma **mülk**, anııkibik nemäni bolmas satmaga bilmäıindän da erkindän başıa dâdûlarıniı da yovuılarıniı erkindän başıa.* (113v/8-9-10-11-12-13)

osâdlost: (< Leh. ~ Ukr.) “ev, dükkân, arazi vb. taşınmaz mal, mülk”

*egär ol ıadar anıı **osâdlosti** yoı esä, ol ıadar iştä povi[n]niıdır añar yük berma.* (152r/6-7-8)

stoyonci: (< Leh.) “ev, dükkân, arazi vb. taşınmaz mal, mülk” (krş. **stoyonciı, stoyonci**)

*egär ki bir kimesä şparovat etkäy, etkäy kensi borçlusunuı mülkläri üsnä **stoyonci** ya ruıayonci, da turgay törälärnä 3-ünçı törägä, keräktir, ki anıı bliskiylärin pripozivat etkäy, da dovodun körgüzgäy anıı yuvuılarına, ne borçtur, könülük bilä, törälärgä körä, neni ki törä priymit etsä, şulprixt bilä, ya tanıxlıx bilä dovodniy, ki borç etkän istec ya ölgäy ya yüz yaşırgay borç e[y]äsinä utru, na keräk törä añar bir yıl kün*

zamirit etkäy tözmägä stoyonci imenâga körä. (153v/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-14-15)

barça türlü borç üçün bir stoyoncï imenâdan başça, xayısı şilprixtta yazılmas stoyoncïy imenâ, tek bir törä alnina. (162r/34-35, 162v/1-2-3)

stoyoncïy: (< Leh.) “ev, dükkân, arazi vb. taşınmaz mal, mülk” (krş. **stoyoncï**, **stoyonci**)

evet, ki saxlagay Teñri, ki yoluxkay adämilärgä, ki küçüngäylär, ya kendiniñ borçun tölämägä bolmagay, da kermändän xaçkay, ya yüz yaşırgay borç e[y]äläriniñ alnina, na anıñkibik borçlunuñ, xayda ki dä nesin sezsälär dovod bilä, tirlikin, ya aχçasın, ya mülklärin, egär stoyoncïy, ya ruçayoncïy, na bolur anıñki sınıx kişigä utru şparunklar etmägä törägä körä, da anıñ barça nemäsin oderžat etmägä, tek vlasniy anıñkin, kim ki borçludur, ol roklar çıxkandan soñra, xayısın ki törä zamirit etsä, yili kününä diyin, istec kelginčä, prihodasına körä. (154v/26, 155r/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-13-14-15-16)

xaçan ki dä yoluxsa kimesägä, ki borçun tölämägä bolmagay, da zıxat etkäy šähärdän borçluları alnina, ya ne türlü dä keçikmäxliχ bolsa, da kelip, borç eyäläri şparovat etkäylär 3-ünči törägä diyin, nesi dä bar esä istecniñ, ya stoyoncïy ya ruçayoncïy, na sorar povod bu 3-ünči törädä, ki ne postup etiyim da dayın arı, na körgüzür añar törä, ki pripozvat etkäysen istecin, tapup, 3-ünči törägä, na povod izdäsä listovniy pozov, na añar anı törä ayamas negä dirin ki istecin tapmiyın pripozvat etmägä, xayda da bolsa, bliskiy törägä, na här törädä turup ta povod aytır, ki ostregam čvartego s(o)ndu, egär ki ne xadar vaxtta keçiksä, povod, istecin tapkinča bliskiy yaryuga, da povod ne bir töräsin dä opustit etmägä bolmastır borçlusun tapkinča. (160v/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-13-14-15-16-17-18-19-20-21-22-23)

da egär ki eksi dä yerli esä, 3 haftada berir törä anıñ nesi dä bar esä şacovat etip, povodga, ki algay, kim ki añar törä bilä etti; a egär ki xonaχ bolsa povod, na berir törä 4-ünči kündä nesi dä bolsa şacunk bilä povodga; da etkändän soñra törä bilä kimesäniñ stoyoncïy imenâsına, na ol törädän oχ vyazanâsın bermägä bolurlar da rımovanâsi yilına berilmäx keräk; yerli esälär eksi dä, yili çıxkandan soñra 3 haftada bolmaχ keräktir rımovanâsi, a egär ki povod xonaχ bolsa, 4-ünči kündä bolgay yili

çixkandan soñra rïmovanâsi; alay ox, neçik ki yerligä utru. (161v/5-6-7-8-9-10-11-12-13-14-15-16-17-18-19-20-21)

barça türlü borç üçün bir stoyoncî imenâdan başça, çaysî şilprixtta yazılmas stoyoncîy imenâ, tek bir törä alnina. (162r/34-35, 162v/1-2-3)

stoyoncî: (< Leh.) “ev, dükkân, arazi vb. taşınmaz mal, mülk” (krş. **stoyoncî**, **stoyoncîy**)

*egär ki bir kimesä şparovat etkäy, etkäy kensi borçlusunun mülkläri üsnä stoyoncî ya ruçayoncî, da turgay törälärnä 3-ünçi törägä, keräktir, ki anîñ bliskiylärin pripozivat etkäy, da dovodun körgüzgäy anîñ yuvuxlarına, ne borçtur, könülük bilä, törälärgä körä, neni ki törä priymit etsä, şulprixt bilä, ya tanixliç bilä dovodniy, ki borç etkän istec ya ölgäy ya yüz yaşırgay borç e[y]äsinä utru, na keräk törä añar bir yıl kün zamirit etkäy tözmägä **stoyoncî** imenâga körä. (153v/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-14-15)*

tutov: “ev, dükkân, arazi vb. taşınmaz mal, mülk” (< tut- ‘tutmak, yakalamak, ele geçirmek’ + -(u)ğ, EDPT, s. 452)

*bu boyruç alay anlamaç keräktir salaçılar üçün ermeniniñ, özgä džins için tigül, anîñ üçün salalar da **tutovlarî** ermenilärniñ berilgändir barça bir türlü korunaga. (64v/7-8-9-10-11-12)*

2.3.1.4.2. Kullanma Hakkı İle İlgili Söz Varlığı

vıyazanâ: (< Leh. ~ Ukr.) “başkasına ait bir maldan yararlanma, başkasına ait bir malı kullanma hakkı, intifa hakkı” (krş. **vyazanâ**, **vıyazanê**)

*çaçan ki da yoluçsa kimesägä vıyazanê bermägä, na keräk, ki voyt turgay törädän, da algay 2 çartın ant içkän ermenilärdän, çaysî ki zvıkliydirlar olturmaga törädä birgäsnä, da kelgäy ol mülkkä, da bergäy çalçasın ol kişiniñ çoluna, da ayt kay voyt bu sözlär bilä, ki men saña **berirmen vıyazanâ** Teñriniñ kücü bilä, da ermeni töräsiniñ kücü bilä ol çadar sumada, ne çadar törädä ettiñ da yazdırdiñ, ol sumada seniñ mocuğa. (152v/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-1-3-14)*

*bu sözlär bilä yoyarı yazgan 4 kez voyt aytmaç keräk, da här aytmaçniñ artından sormaç keräk ol ermenilärgä, ki igi mi da törä bilä mi **berdim vıyazanâ**, da ol ermeni*

xartlarından biri ayتماخ keräk voytka utru: könü da yazılğan törägä körä berdiñ, xaysi toxtamaخ keräktir töräniñ kücü bilä. (152v/15-16-17-18-19-20-21-22-23)

*bu xiliخ bilä **vıyazanâ bolmaخ keräk.** (152v/23, 153r/1-2)*

*a egär ki boş yer bolsa da üstünä budovanâsi bolmasa, kelip ol yerniñ üstünä, voyt yaryučıları bilä yänä bu sözlär bilä **bermäخ keräk vıyazanâsin**, munuñ postupu bu türlüdür yoluخkanda. (153r/6-7-8-9-10-11)*

*na törä añar berir ol rok çıخkandan soñra 3 haftada **vıyazanâsin** da birsi 3 haftada rimovanâsin yerligä utru, da xonaخka utru 4 kün. (153v/20-21-22-23-24)*

vıyazanê: (< Leh. ~ Ukr.) “başkasına ait bir maldan yararlanma, başkasına ait bir malı kullanma hakkı, intifa hakkı” (krş. **vyazanâ, vıyazanâ**)

*xaçan ki da yoluخsa kimesägä **vıyazanê bermägü**, na keräk, ki voyt turgay törädän, da algay 2 xartın ant içkän ermenilärdän, xaysi ki zvikliydirlar olturmaga törädä birgäsnä, da kelgäy ol mülkkä, da bergäy xalxasin ol kişiniñ xoluna, da aytkay voyt bu sözlär bilä, ki men saña berirmen vıyazanâ Teñriniñ kücü bilä, da ermeni töräsinin kücü bilä ol xadar sumada, ne xadar törädä ettiñ da yazdırdiñ, ol sumada seniñ mocuña. (152v/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-1-3-14)*

vyazanâ: (< Leh. ~ Ukr.) “başkasına ait bir maldan yararlanma, başkasına ait bir malı kullanma hakkı, intifa hakkı” (krş. **vıyazanâ, vıyazanê**)

*da egär ki eksi dä yerli esä, 3 haftada berir törä aniñ nesi dä bar esä şacovat etip, povodga, ki algay, kim ki añar törä bilä etti; a egär ki xonaخ bolsa povod, na berir törä 4-ünçi kündä nesi dä bolsa şacunk bilä povodga; da etkändän soñra törä bilä kimesäniñ stoyoncıy imenâsına, na ol törädän oخ **vyazanâsin bermägü bolurlar** da rimovanâsi yilına berilmäخ keräk; yerli esälär eksi dä, yili çıخkandan soñra 3 haftada bolmaخ keräktir rimovanâsi, a egär ki povod xonaخ bolsa, 4-ünçi kündä bolgay yili çıخkandan soñra rimovanâsi; alay oخ, neçik ki yerligä utru. (161v/5-6-7-8-9-10-11-12-13-14-15-16-17-18-19-20-21)*

žarängliخ: (II) (< Erm.) “kendisinin olan bir şeyi yasa çerçevesi içinde dilediği gibi kullanabilme hakkını taşıma durumu, iyelik, mülkiyet”

yoxesä tügäl yili çıخsa, a ol, kim ki tutuptur, da yovuxlarından izdöv bolmadı, soñra bolmastır erki alma törä bilä tiyirmänni, ale ol, kim ki aldı tiyirmänni, vaختi

kečkänniň buyruğu bilä, könü da meňilik žaranglihta xalir törä bilä. (92r/5-6-7-8-9-10-11-12)

2.3.1.4.3. Diğər Başlıklara Girmeyen Söz Varlığı

âriberi: “törlü amaçlarla kullanılan, insan yapısı, taşınabilir cansız nesneler, eşya” (“Taranan tarihî metinler içinde sadece EHKT’de tanıklanmıştır.” Tuğuz 2019, s. 574)

egär anîňki oýru tutulmagay, ol çahta ol, kim ki xoyuptur âriberini inamlı xolga, andan izdämäx keräk, kim ki berip edi saxlamaga, belgili tanîxli x bilä. (82v/11-12-13-14-15)

2.3.2. Borçlar Hukuku Söz Varlığı

Borçlar hukuku, gerçek kişiler veya tüzel kişiler arasındaki alacak-verecek ilişkisini düzenleyen hukuk dalıdır. Borçlar hukuku, borcun ortaya çıkışı, borç çeşitleri, borçların ifası ve borçların sona ermesi gibi konuların işlendiği genel hükümler kısmı ile kira, alım-satım, vekillik, başkasının borcunun sorumluluğunu üstüne alma (kefalet), bağışlama gibi bazı özel sözleşme türlerinin ele alındığı özel yargılar ya da “özel borç ilişkileri” bölümünden oluşmaktadır (Anayurt, 2016, s. 115).

Borçlar hukukunun temel kavramlarından biri olan *borç ilişkisi*, alacaklı ve borçlu arasında kurulan ve borçlunun alacaklıya bir şey vermek, bir şey yapmak veya bir şeyden kaçınmak, alacaklının da borcun konusu olanları yerine getirilmesini isteme yükümlülüğü olarak anlamlandırılır. Her borç ilişkisi *alacaklı*, *borçlu* ve *edim* (borcun konusu) öğelerinden oluşur. *Borçlu*, edimi yerine getirecek olanı; *alacaklı*, edimi isteme hakkı bulunanı; *edim* ise alacaklının yerine getirilmesini isteyebileceği yükümlülüğü yani borca konu olan durumu ifade eder. (Anayurt, 2016, s. 115) .

2.3.2.1. Borç/Borçlu İle İlgili Söz Varlığı

borč: (Soğ. pwrč) “geri verilmek üzere alınan veya ödenmesi gerekli para veya başka bir şey, borç”

ki hagağag bolgaylar, ki yarlibiz, da anîň üçün klägäy ant içmägä, tiyäsidir, ki buyurgaylar, borčnuñ yarimîn tölov etkäy da ant içmägäy. (30r/15-16-17-18-19)

*egär kimsä kimsäni yaryuga tartsa ya **borč** üçün, ya özgä nemä üçün da kendiniñ tanıxı bolmagay, ne anıñ, kimni ki yaryuga tarttı, tiymästir anar ant, kim ki tutup keltirdi, yoǵsa anar tiyar, kimni tutup keltirdilər, egär könü kişi esä. (30v/15-16-17-18-19-20-21, 31r/1-2)*

*40 Kapitula. Anıñ üçün, kimäsä kimäsädän nemä **borčka algay**. (50v/16-17)*

*dayın kimesä bazıp **borčun** izdämägäy yıǵkün, kimesä nemägä bazmagay. (56v/13-14-15)*

*da ol, ki anıñ edi sayıt, bolǵı edi anda buzgan vaǵtta ya tas etkän vaǵtta sayıtñı, ziyansızdır ol, kim ki sayıtñı ötünçkä alıp edi, anıñkibik istä **borčsuz xalır**. (84v/13-14-15-16-17-18)*

borçlu: (II) (Soğ. pwrč) “borcu olan, borç almış olan, verecekli, medyun, alacaklı karıştı, borçlu” (< Soğ. pwrč ‘borç’, TDES, s. 58 + Tür. -lu)

*dayı da K‘risdos yaryučunuñ manisi bilä alani etti surp Awedarandan, ki barça, kimsä kimgä **borçlu** esä tölöv etkäy yaǵşı köñüldän, yaǵşı es etip, zera adäminiñ esi kendiniñ yaryučudur. (3v/4-5-6-7-8-9-10)*

*dayı da kim ki biyi bilä çerüvgä barsa da ölsä, biyiniñ yazıxı yoǵtur, a egär ki oyurluxka yebersä da öldürsälär, biyi **borçludur** anıñ xanına. (44v/19-20, 45r/1-2-3)*

*ol, ki munda aytiliñ, ki yıǵküñgi kün töräsi bolmagay da tutulmagay, anlanıñ, xanlıx işlärdän başxa xilinmaǵı bilä isi yaman yañılmaǵlıx da **borçlu** üçün, ki emin bolmagay, kimniñ imenäsä bolmasa. (57r/9-10-11-12-13-14-15)*

*dayı da egär kimesä atñı, ya tuvarñı, ya özgä nemäni övniñ belgili yalga tutkan bolgay, anıñkibik nemälär naǵıs bolgay ya ölgäy, da eyäsi ol nemäniñ xatına bolgay, anıñ üçün, eyäsi xatına edi, kendi ziyanlı bolur, ale ol egri düğül, ki yalga tutup edi; a eyäsi aytilgan nemälärniñ naǵıslıxına ya tas bolganına kendi anda bolmasa, na ol, ki anıñkibik nemäni yalga tuttı, **borçlu bolur** tölämägä ziyanın, xaysı säbäplär haligi kapituladadır. (84v/18-19, 85r/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-13)*

*kimgä dä xaçan yoluǵsa, ki bir kimesä kimesä üçün yük kirgäy borçu üçün, da istec kensi anda bolmagay borç etkän, da ündägäylär yükçini yaryuga, aytıp, ki bilir mi, ki maña yüktür, da ol tanmagay, bilingäy, da tapkay törä, ki **borçludur** tölämägä yükçi, xaçan ki bilindi, ol roklar çixkandan soñra, xaysı ki ilgäriği törädä yazgandır bu artikul*

üçün, da ayt kay, ki aχçam yoχtur, χumašim bar, ne türlü dä bolsa, klärmen tölämägä, ne ki Teŋri da törä tapsa, da povod inanmaga klämägäy, da klägäy yükçini antka keltirmägä, na yükçi povinen dügül ant yürütmägä, χaçan borç vlasniy anıñ dügül, da tölövgä hadirdir, neçik törä taptı, munuñ üsnä yaryu toχtamaχ keräk, kimgä dä yoluχsa, χumaš bilä tölägäy, neçik aχça ti[y]är, antsiz, yükçi. (159v/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-13-14-15-16-17-18-19-20-21-22-23)

2.3.2.2. Alacaklı İle İlgili Söz Varlığı

bergän kişi: “birinden alacağı olan (kimse), borçlu ve verecekli karşıtı, alacaklı” (< bër- ‘vermek’, EDPT, s. 354 + gän < kişi ‘kişi, insan’, EDPT, s. 752)

yänä yoluχkay edi bir kimesägä, ki kensiniñ borçun tölämä bolmagay belgili etkän küniñä, da **bergän kişi** izdägäy kensiniñ borçun, ya sezgäy borç e[y]äsiniñ, χayda nesi bar esä, ya bezirgân arasına aχçası mı, χumaši mı, ya mülkläri mi, nemä bar esä, da klägäy da izdägäy törädän šparunk anıñkibik adämigä utru, ki övdä bolmagay, ya yat ulusta bezirgânliyin bargay, ya teñiz kečkäy, ya yat ulusta tiyovlu bolgay, ya yat yerdä χasta bolgay, ya ölgäy, na anıñkibik borčka bergän aχça mı, χumaš mı, ki belgili etkän küniñä tölämägä bolmadı, bolur šparovat etmägä, χayda nesin tuysa, ki vilasniy anıñ bolgay, anı oderžat etmägä bolur törädä, zera añar törä anı ayamastır. (154r/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-13-14-15-16-17-18-19-20-21)

borçlu: (III) (Soğ. pwrč) “birinden alacağı olan (kimse), borçlu ve verecekli karşıtı, alacaklı” (< Soğ. pwrč ‘borç’, TDES, s. 58 + Tür. -lu)

dayın artıχ kün almaga bolmas kendinä törädän, bu 3-ünçi törädä tölämäχ keräk, ya zındanda olturmaχ keräk, kiminiñ ki nemä imenâsi bolmasa, ya nemä χumaši, ne türlü dä bolsa tölövgä kensiniñ **borçlusuna** utru. (146v/11-12-13-14-15-16-17-18)

mundan artıχ törädän kün almaga bolmastır, alay oχ, kimniñ imenâsi bolsa ya χumaši, bolur zastavitsa bolma **borçlusuna** utru. (147r/9-10-11-12-13)

2.3.2.3. Kefil/Kefil Göstermek/Kefil Olmak İle İlgili Söz Varlığı

yük: “birinin borcunu ödememesi veya verdiği sözü yerine getirmemesi durumunda bütün sorumluluğu üzerine alma durumu, kefillik, kefalet” (< *yü- + -k ‘yük’, EDPT, s. 910)

*alay keräk uzağ zındanda olturgay, ki **yükkä algaylar** yaxşı kişilər, ki dostoyat etkäy törägä da törä etkän işlärägä, da ol yükçigä ol kişi bilä birgä, kim üçün ki yük kırıptır, keräk alarga kün berilgäy törägä dirä [=körä] üç haftaga dirä, ki turğuzgay ermeni töräsiniñ alnına könülmä da dzuvap bermä, ne iş üçün dä anı egri tutsalar. (136r/10-11-12-13-14-15-16-17-18, 136v/1-2-3)*

*yänä yoluxkay edi, ki bir kimesäni borçu üçün voytka ündägäylär, da kermändä mülkü bolmagay ya **yükü**, da anı olturğuzgaylar, da özgä inanıp borčka bergän kişi klägäy anıñkibik borç e[y]äsin zındanda zapovidat etmägä, anı etmägä bolmastır, tek anı yänä yäñi baştan pozivat etmägä keräk anıñ erkli yürügän vaçtta. (150v/11-12-13-14-15-16-17-18-19-20)*

***yük** kimsälärägä bermäx üçün. (151v/19)*

yük kir-: “borçlu borcunu ödemediğinde veya bir kimse verdiği sözü yerine getirmedeğinde bütün sorumluluğu üzerine almak, kefil olmak” (< *yü- + -k ‘yük’, EDPT, s. 910 + < kir- ‘girmek’, EDPT, s. 735)

*alay keräk uzağ zındanda olturgay, ki **yükkä algaylar** yaxşı kişilər, ki dostoyat etkäy törägä da törä etkän işlärägä, da ol yükçigä ol kişi bilä birgä, kim üçün ki **yük kırıptır**, keräk alarga kün berilgäy törägä dirä [=körä] üç haftaga dirä, ki turğuzgay ermeni töräsiniñ alnına könülmä da dzuvap bermä, ne iş üçün dä anı egri tutsalar. (136r/10-11-12-13-14-15-16-17-18, 136v/1-2-3)*

*a egär ki bu künlärdä yükçi tapmadı esä kişisin, keräk kensi dzuvapın bergäy, kimgä utru **yük kırıptır**, törä bulay körgüziyir bu yol bilä etmägä da könülmägä. (146r/6-7-8-9-10)*

*kimgä dä çaçan yoluxsa, ki bir kimesä kimesä üçün **yük kığäy** borçu üçün, da istec kensi anda bolmagay borç etkän, da ündägäylär yükçini yarğuga, aytıp, ki bilir mi, ki maña yüktür, da ol tanmagay, bilingäy, da tapkay törä, ki borçludur tölämägä yükçi, çaçan ki bilindi, ol roklar çıxkandan soñra, çaysi ki ilgärigi törädä yazgandır bu artikul üçün, da ayıkay, ki ağcam yoxtur, çumaşım bar, ne türlü dä bolsa, klärmen tölämägä, ne ki Teñri da törä tapsa, da povod inanmaga klämägäy, da klägäy yükçini antka keltirmägä, na yükçi povinen dügül ant yürütmägä, çaçan borç vlasniy anıñ dügül, da tölövgä hadirdir, neçik törä taptı, munuñ üsnä yarğu toxtamağ keräk, kimgä dä yoluxsa,*

χumaš bilä tölägäy, nečik aχça ti[y]är, antsiz, yükçi. (159v/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-13-14-15-16-17-18-19-20-21-22-23)

yük tap-: “bir iş için gerekli olan kefil bulmak, kefil göstermek” (< *yü- + -k ‘yük’, EDPT, s. 910 < tap- ‘bulmak’, EDPT, s. 435)

*a egär ki yoluχkay dävi arasna, ki törä tapkay, ki χaysi strona zindan tartkaky, na bolur er χatun üçün olturmaga, da χatun er üçün, ya χardaš χardaš üçün **yük tapkünčä**, anı törä priymit etmäχ keräk anıñkibik prihodada, kimgä da yoluχsa, orozsuzluχuna körä. (156v/11-12-13-14-15-16-17-18)*

yükçi: “borcunu ödemeyenin veya verdiği sözü yerine getirmeyenin bütün sorumluluğunu üzerine alan kimse, kefil” (< *yü- + -k ‘yük’, EDPT, s. 910+ -çi)

*alay keräk uzaχ zindanda olturgay, ki yükkä algaylar yaχši kişilär, ki dostoyat etkäy törägä da törä etkän işlärgä, da ol **yükčigä** ol kişi bilä birgä, kim üçün ki yük kriptir, keräk alarga kün berilgäy törägä dirä [=körä] üç haftaga dirä, ki turγuzgay ermeni töräsiniñ alnına könülmä da džuvap bermä, ne iş üçün dä anı egri tutsalar. (136r/10-11-12-13-14-15-16-17-18, 136v/1-2-3)*

*a egär anıñkibik kişigä nemä prihoda yoluχsa, ya χanlıχ istä bolgay, ya χasta bolgay, ya miskinlikindän χačkay, da tutkaylar **yükčini**, da keltirgäylar törä alnına, keräk añar bu türlü berilgäy. (145v/12-13-14-15-16-17)*

*a egär χonaχ bolsa, keräk berilgäy 3 kez 4-är küngä diyin **yükčigä turγuzmaga**. (145v/21, 146r/1-2)*

*kimgä dä χačan yoluχsa, ki bir kimesä kimesä üçün yük kirkäy borçu üçün, da istec kensi anda bolmagay borč etkän, da ündägäylar **yükčini** yaryuga, aytip, ki bilir mi, ki maņa yüktür, da ol tanmagay, bilingäy, da tapkay törä, ki borçludur tölämägä **yükçi**, χačan ki bilindi, ol roklar čixkandan soñra, χaysi ki ilgärigi törädä yazgandır bu artikul üçün, da aytkay, ki aχçam yoχtur, χumašim bar, ne türlü dä bolsa, klärmen tölämägä, ne ki Teñri da törä tapsa, da povod inanmaga klämägäy, da klägäy **yükčini** antka keltirmägä, na **yükçi** povinen dügül ant yürütmägä, χačan borč vlasniy anıñ dügül, da tölövgä hadirdir, nečik törä tapti, munuñ üsnä yaryu toxtamaχ keräk, kimgä dä yoluχsa, χumaš bilä tölägäy, nečik aχça ti[y]är, antsiz, **yükçi**. (159v/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-13-14-15-16-17-18-19-20-21-22-23)*

yükçi tap-: “bir iş için gerekli olan kefil bulmak, kefil göstermek” (< *yü- + -k ‘yük’, EDPT, s. 910 + -či < tap- ‘bulmak’, EDPT, s. 435)

*a egär ki bu künlärdä **yükçi tapmadı** esä kişisin, keräk kensi dzuvapın bergäy, kimgä utru yük kırıptır, törä bulay körgüziyir bu yol bilä etmägä da könülmägä.* (146r/6-7-8-9-10)

2.3.2.4. Senet İle İlgili Söz Varlığı

bitik: (II) “bir kimsenin yapmaya veya ödemeye borçlu olduğu şeyi göstermek için imzaladığı resmî kâğıt, belgit, senet” (< biti- ‘yazmak’ + -g, EDPT, s. 303)

*bir kimesäniñ şulprıxtı bolgay borç üçün bir kimesädä, da kelgäy yarıu alnına, da tanmagay **bitikin**, da ayt kay, bilirmen, ki **bitik** menimdir, yoıxa töläpmen aıar barçasın, da aıar nemä dä borçlu xalmıyırmen, tek **bitikimni** zaderzat etiptir; xayda ki eki yartın tiri tanıxları bolmagay, na keräk, ki ol kişi antın kendi etkäy, kimni ki vinovat ettilär, da andan könülgäy törä bilä; a tanıxlıxı bolsa yaxşı kişilär, tutulgay.* (161v/27-28-29, 162r/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11)

*yänä bir kimäsä kendiniñ **bitikin** tangay, aytıp, ki benim dügül, da möhürü anıñ bolgay ya bolmagay, da içinä **bitikniñ** tanıxlar bolgay, kimniñ alnına yazılıptır, da ol pretca tangay, aytıp, ki aıar nemä borçum yoıxtur, da ne **bitik** tä benim dügüldür, da ol tiri tanıxlar, kelip törä alnına, tanıxlıx bergäy, neçik alarnıñ alnına edi, kimgä ki törä inangay, na borçlu bolur tölämägä; da törädän uyat bilä ketkäy anıñkibik kişi, xayısı ki kendiniñ **bitikin** tanar da yaxşı kişilärniñ tanıxlıxın keri urmaga klär.* (162r/18-19-20-21-22-23-24-25-26-27-28-29-30-31-32-33)

şulprıxt: (< Alm. ~ Leh.) “borç senedi” (krş. **şulprıxt**)

*barça türlü borç üçün bir stoyoncı imenâdan başxa, xayısı **şulprıxtta** yazılmas stoyoncıy imenâ, tek bir törä alnına.* (162r/34-35, 162v/1-2-3)

şulprıxt: (< Alm. ~ Leh.) “borç senedi” (krş. **şulprıxt**)

*egär ki bir kimesä şparovat etkäy, etkäy kensi borçlusunun mükläri üsnä stoyoncı ya ruıayoncı, da turgay törälärnä 3-ünçi törägä, keräktir, ki anıñ bliskiylärin pripozıvat etkäy, da dovodun körgüzgäy anıñ yuvuxlarına, ne borçtur, könülük bilä, törälärgä körä, neni ki törä priymit etsä, **şulprıxt** bilä, ya tanıxlıx bilä dovodniy, ki borç etkän istec ya ölgäy ya yüz yaşırgay borç e[y]äsinä utru, na keräk törä aıar bir yıl kün*

zamirit etkäy tözmägä stoyonci imenâga körä. (153v/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-14-15)

bir kimesäniñ şulprıxtı bolgay borç üçün bir kimesädä, da kelgäy yaryu alnına, da tanmagay bitikin, da aytkay, bilirmen, ki bitik menimdir, yoḡsa töläpmen aḡar barçasın, da aḡar nemä dä borçlu ḡalmıyırmen, tek bitikimni zaderžat etiptir; ḡayda ki eki yartın tiri tanıḡları bolmagay, na keräk, ki ol kişi antın kendi etkäy, kimni ki vinovat ettilär, da andan könülgäy törä bilä; a tanıḡlıḡı bolsa yaḡşı kişilär, tutulgay. (161v/27-28-29, 162r/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11)

2.3.2.5. Borcun Ödenmesi İle İlgili Söz Varlığı

tölä-: “bir alışveriş ilişkisinde, borcu alacaklıya vermek, tediye etmek, ödemek”
< *töle-* ‘ödemek, geri ödemek’, EDPT, s. 492)

*egär er ya ḡatun çuyurga ki tüşkäy ya ḡuyuga da anda ölgäy, ḡaysisi egär ki kündüz tüssä, yarım dżurum bergäy ḡan bahası üçün, kimniñ çuyur ya ḡuyu, a egär ki kečä tüşti esä çuyurga, ol čaḡta keräk tügäl anıñ üçün **tölägäy**, kimniñ çuyur edi, ḡaysin ki Törä bitik körgüziyir alay ḡatunga, nečik ergä, tüşkänlär çuyurga ya ḡuyuga, alay oḡ erksiz ḡullar da. (79r/6-7-8-9-10-11-12-13-14-15-16)*

*egär vaḡtına sahatına tutulmasa, etkänindän soḡra tutulsa, anıñkibik ögütlänmäḡ keräk zından bilä, da aḡča dżurumu bilä, da **tölämä** barča ziyanlarnı, ḡaysi ki ot anıñ säbäpindän boldı. (88v/4-5-6-7-8-9)*

*egär öldürücü kişini tapmasalar, ḡaysi ki öldürdü ol kişini, na ol čaḡta öldürgän kişiniñ başın kimsä borçlu dügöl **tölämä**, ale ol öldürgänniñ ḡardaşları da yuvuḡları izdämäk keräk egrini, öldürgän kişini. (98v/18-19-20-21, 99r/1-2-3-4)*

*aḡiri törägä da könülökkä yatıptır, egär kimesä ermenini öldürsä, başı üçün **tölämäḡ keräk** 365 flı, da bu munıñkibik säbäp üçün oḡşatıptırlar esläri bilä, ne türlü ki adämidä 365 boyom bar, da alay oḡ yılda 365 kündür, anıñ üçün munıñkibik iti boyruḡ ḡoyuḡturlar törädä, ki adam öldürmäḡ bolmagay, ki bolgay iti ḡorḡu, tartınmaḡlıḡ anıñkibik iştän, ki hər biri ḡorḡusuz da emin tirilgäylär. (133r/5-6-7-8-9-10-11-12-13-14-15-16-17)*

*bir kimesäniñ şulprıxtı bolgay borç üçün bir kimesädä, da kelgäy yaryu alnına, da tanmagay bitikin, da aytkay, bilirmen, ki bitik menimdir, yoḡsa **töläpmen** aḡar*

barçasın, da añar nemä dä borçlu çalmıyırmen, tek bitikimni zaderzat etiptir; çayda ki eki yartın tiri tanıxları bolmagay, na keräk, ki ol kişi antın kendi etkäy, kimni ki vinovat ettilär, da andan könülgäy törä bilä; a tanıxlıxı bolsa yaxşı kişilär, tutulgay. (161v/27-28-29, 162r/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11)

tölöv et-: “bir alışveriş ilişkisinde, borcu alacaklıya vermek, tediye etmek, ödemek” < *töle-* ‘ödemek, geri ödemek’, EDPT, s. 492 + -v < *ét-* ‘etmek, yapmak’, EDPT, s. 36)

*dayı da K’risdos yarıçunun manisi bilä alani etti surp Awedarandan, ki barça, kimsä kimgä borçlu esä **tölöv etkäy** yaxşı köñüldän, yaxşı es etip, zera adäminin esi kendinin yarıçudur. (3v/4-5-6-7-8-9-10)*

*tiyişlidir yarıçunun ki zindanı bolgay, kim ki egri bolsa zindanga salgay, ki ögütlängäylär, ne türlü K’risdos buyurur Awedaranda, ki deckiy salır zindanga, angınça, ki **tölöv etkäy**. (19r/13-14-15-16-17-18)*

*egär ki hagarag bolgaylar, ki yarlibiz, da anın üçün klägäy ant içmägä, tiyäsidir, ki buyurgaylar, borçnı yarımın **tölöv etkäy** da ant içmägäy. (30r/15-16-17-18-19)*

2.3.2.6. Haciz İle İlgili Söz Varlığı

şparovat: (< Leh. ~ Ukr.) “bir alacağın ödenmesi için borçlunun parasına, aylığına veya malına icra dairesi tarafından el konulması, haciz”

*egär ki bir kimesä **şparovat etkäy**, etkäy kensi borçlusunun mülkläri üsnä stoyoncı ya ruçayoncı, da turgay törälärnä 3-ünçi törägä, keräktir, ki anın bliskiylärin pripozivat etkäy, da dovodun körgüzgäy anın yuvuxlarına, ne borçtur, könülük bilä, törälärgä körä, neni ki törä priymit etsä, şulprixt bilä, ya tanıxlıx bilä dovodniy, ki borç etkän istec ya ölgäy ya yüz yaşırgay borç e[y]äsinä utru, na keräk törä añar bir yıl kün zamirit etkäy tözmägä stoyonci imenâga körä. (153v/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-14-15)*

yänä yoluxkay edi bir kimesägä, ki kensinin borçun tölämä bolmagay belgili etkän küninä, da bergän kişi izdägäy kensinin borçun, ya sezgäy borç e[y]äsinin, çayda nesi bar esä, ya bezirgân arasına aıçası mı, çumaşı mı, ya mülkläri mi, nemä bar esä, da klägäy da izdägäy törädän şparunk anıñkibik adämiğä utru, ki övdä bolmagay, ya

yat ulusta bezirgânliyin bargay, ya teñiz kečkäy, ya yat ulusta tiyovlu bolgay, ya yat yerdä xasta bolgay, ya ölgäy, na anıñkibik borčka bergün aχça mī, xumaş mī, ki belgili etkän kününä tölämägä bolmadı, **bolur şparovat etmägü**, xayda negin tuysa, ki vilasniy anıñ bolgay, anı oderžat etmägä bolur törädä, zera añar törä anı ayamastır. (154r/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-13-14-15-16-17-18-19-20-21)

xaçan ki dā yoluχsa kimesägä, ki borçun tölämägä bolmagay, da ziχat etkäy šähärdän borçluları alnına, ya ne türlü dā keçikmäxliχ bolsa, da kelip, borč eyäläri **şparovat etkäylär** 3-ünči törägä diyin, nesi dā bar esä istecniñ, ya stoyoncıy ya ruχayoncıy, na sorar povod bu 3-ünči törädä, ki ne postup etiyim da dayın arı, na körgüzür añar törä, ki pripozvat etkäysen istecin, tapup, 3-ünči törägä, na povod izdäsä listovniy pozov, na añar anı törä ayamas negä dirin ki istecin tapmiyın pripozvat etmägä, xayda da bolsa, bliskiy törägä, na här törädä turup ta povod aytır, ki ostregam čvartego s(o)ndu, egär ki ne xadar vaχtta keçiksä, povod, istecin tapkinča bliskiy yaryuga, da povod ne bir töräsin dā opustit etmägä bolmastır borçlusun tapkinča. (160v/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-13-14-15-16-17-18-19-20-21-22-23)

şparunk: (< Leh. ~ Ukr.) “bir alacağın ödenmesi için borçlunun parasına, aylığına veya malına icra dairesi tarafından el konulması, haciz”

bir kimäsä kensiniñ borçu üçün ki borçunu tölämägä bolmagay, da imenäsı üsnä ya xalğan xumaşı üsnä **şparunk** klägäylär törädän, keräk obložit etkäylär törä alnına 8 aχça, da yazdırgay, da kensiniñ işin xuvatta toχtatnay. (150r/9-10-11-12-13-14-15)

da yänä yoluχur, bolgay, ki bir kimäsä övinä bolgay, yüz yaşırmagay, ne bir berklikkä kirmägäy, da šähär içinä keñ u tar yollar bilä yürügäy kermäñ içinä erkli, da anıñkibikniñ üstünä kimesä izdägäy **şparunk** anıñ tirliki ya mülkläri üsnä, anıñkibik **şparunkni** törä dopostit etmästir etmägä, tek kendi istecin ündägäy yaryuga, da anı terpit etkäy här borçlu, ne ki Teñri da törä tapsa, kensi borçlusuna utru. (153r/12-13-14-15-16-17-18-19-20-21-22-23-24)

a egär ki xaysı töräsi spolznut etsä, ki biri biri artından törälärni turmagay, da anıñ arasına özgä kimesäniñ **şparunku** zaydit etkäy, na anıñ ilgäriki niveč bolur, da soñra etkän ilgäri bolur. (160v/24-25-26, 161r/1-2-3-4)

2.3.2.7. Rehin İle İlgili Söz Varlığı

tusnaḫ: “bir borcun ödeneceğine teminat olarak ödenince geri alınmak şartıyla borçlunun alacaklıya verdiği değerli şey, rehin” (< *tusnaḫ* ‘rehin’, KTS, s. 285)

41 Kapitula. Ki nemäni tusnaḫ xoygaylar. (50v/18-19)

111 Kapitula. Bir kimsä, ki tusnaḫ üsnä aḫça bergäy. (53r/19-20)

egär kimesä kimesädän öv alsa tusnaḫ, ya baḫça, ya borlalıḫ, ya saban tüzü, ya özgä nemä anar oḫšaš, da egär ol, kim ki tusnaḫ xoyuptur anıñkibik işlärdän nemä anıñkibik, da keçikkäy tölvün etmägä anar, kimgä ki tusnaḫ xoyuptur, na ol, ki tusnaḫlar andadır, andan, ki tusnaḫ xoyuptur, tek kensiniñ aḫçasın aslamsız almaḫ keräk da tusnaḫ xoyganın xaytarmäḫ keräk anar. (86v/3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-13-14)

törä bilä boyruḫ etkändir da tiygandır, ki ḫol tiyirmänin tusnaḫ xoymagaylar: ne üstündägi tašin, ne tibindägi tašin. (104r/10-11-12-13)

ol çaḫta, ki törä turup barma klägäy ol övgä, keräk ol kişi töräniñ alnına obložit etkäy, kimgä ki öv tüšti borç üčün ya aḫça tusnaḫına, 12 aḫça voytnuḫ, 12 aḫça töräçilärniñ, 2 aḫça deckiygä. (149v/13-14-15-16-17-18)

zastavitsa: (< Leh. ~ Ukr.) “bir borcun ödeneceğine teminat olarak ödenince geri alınmak şartıyla borçlunun alacaklıya verdiği değerli şey, rehin”

mundan artıḫ törädän kün almaga bolmastır, alay oḫ, kimniñ imenäsı bolsa ya ḫumaşı, bolur zastavitsa bolma borçlusuna utru. (147r/9-10-11-12-13)

2.3.2.8. Diğer Başlıklara Girmeyen Söz Varlığı

aslam: “işletmek için bir yere ödünç verilen paraya karşılık alınan kâr, getiri, ürem, nema, faiz” (< *as* ‘fayda, kazanç’ + *-la-* + *-m*, TSD, s. 77)

egär bir kimesädän nemä borčka ya ötünč algay mayat küngä, ol, kim ki borčka alsa ya ötünčkä, da yarlılansa, da yarlılanmaḫ üčün belgili küniñä tölämä bolmasa, na Eski Töräniñ u Yäñi Töräniñ boluşmaḫı bilä ol yarlılangu anıñkibik şayavat etkändir, ki inangan kişidän bir ayırlıḫ ta körmä bolmastır, da tüşüngän kişidän aslam alma bolmastır. (85v/5-6-7-8-9-10-11-12-13-14-15-16)

anıñ üčün ki Teñriniñ boyruḫudur buyurgan, ki kimesä, k’risdân dinin bilip, aslam almagay. (86r/5-6-7)

yal: “bir konutun, bir mülkün veya taşıt gibi herhangi bir şeyin belli bir bedel karşılığında, bir süre için sahibi tarafından başkasına verilmesi, icar, kira” (< *yal* ‘ücret’, EDPT, s. 916)

*a egär ki ol kişi, kimgä ki öv tüři, da klägäy burungi eyäsinä **yalga bermä**, ol anin erkinädir.* (149r/18-19-20)

*a mülk eyäsi ki klägäy andan **yalga**, da ol añar, öč etip, bermägäy da klägäy ol mülkni pusta salıp ketmägä, nesi dä buzulsa ol övniņ, povinendir kensi aŗçası bilä yasatma, čünki tüři anin gvarına.* (149v/3-4-5-6-7-8)

*barča opciy kiřilärdän esä, burungi eyäsinä podobniydir **bermägä yalga**, törä bulay buyuriyir, ki ol oderzat etkäy **yalga**, ne ki özgä.* (149v/9-10-11-12)

2.3.3. Ticaret Hukuku Söz Varlığı

Ticaret hukuku, kişiler arasındaki ticari özellik taşıyan ve kendisine bu sebeple birtakım sonuçların bağlandığı ticari ilişkileri düzenleyen hukuk dalıdır (Anayurt, 2016, s. 120).

Özel hukukun bölümleri olan medeni hukuk ile ticaret hukuku arasında, çeşitli kavram ve kurumlar yönünden yakın bir ilginin olduğu görülür. Buna rağmen ticaret hukuku, medeni hukuktan bağımsız bir hukuk dalıdır. Ticaret hukukunun medeni hukuktan ayrılan yönü, ticari işlemleri düzenleyen tüccarlara has ve evrensel nitelik taşıyan bir hukuktur (Gözübüyük, 2003, s. 28).

Ticaret hukuku, kendi içinde beş dala ayrılmaktadır. Bunlar: ticari işletme hukuku, şirketler ve kooperatif hukuku, kıymetli evrak hukuku, deniz ticareti hukuku, sigorta hukuku (Anayurt, 2016, s. 120).

Yapılan bu çalışmada ticaret hukuku, yukarıda verilen alt başlıklara ayrılmadan incelenmiştir.

2.3.3.1. Alıcı İle İlgili Söz Varlığı

aluči: “satın almak isteyen kimse, müşteri, alıcı” (< *al-* ‘almak’, EDPT, s. 124 + *uči*)

*ermenilər, satuçılar da **aluçılar** övlərinin ya zəranglixiyin, toygan-bitkənlər kendi törələrinə xaysi ki yatıptır, anıñkibik övlər da zəranglixlarni saxlamaq keräklär. (91v/12-13-141-5-16-17)*

*ögüz satuçılar biri birinä, üç tanixniñ alnına bolmaq keräk bazar, a satuçi anıñkibik ögüzni törä xatına borçludur anıñkibik ögüzni bermä ol **aluçığa** sabanga ya arabaga, ki anıñkibik ögüzniñ bolmagay ziyanlı xiliği, ya oyurluq bolmagay. (92v/14-15-16-17-18-19-20-21, 93r/1)*

*a egär anıñki çulular arasına nema ziyan bolsa ya analari ölgäy alarniñ 10 ya 20 künnüñ arasına, bolur **aluçi** satuçığa xaytarma anıñki çulularni. (94r/18-19, 94v/1-2-3-4)*

*egär kimäsä tirlik satun algay barça türlü nemädän, da satıx etkäy edi anı, da bir ülüşün anıñ üsnä bergiy edi satuçığa, da satuçi **aluçığa** inangiy edi xalğan suman suman [= sumanı], törä buyurıyır anıñkibik ig[i]likni, kimgä ki satıptır, ne bir kimsägä özgägä satma bolmas, keräk ol bazarni ol toxtatkay, kim ki alıptır burun. (128r/9-10-11-12-13-14-15-16-17-18)*

satun alğan: “satın almak isteyen kimse, müşteri, alıcı” (< sat- ‘satmak’, EDPT, s. 798 + -(u)n < al- ‘almak, EDPT, s. 124 + -gan)

*da ol yarıuçiniñ mühürünüñ tibinä bitik uzdat bergäy **satun alğan** mülklärni toxtatmaga berilgän bolgay. (114v/1-2-3-4)*

2.3.3.2. Satıcı İle İlgili Söz Varlığı

satkan kişi: “alıcıya bir şey satan kimse, satıcı” (< sat- ‘satmak’, EDPT, s. 798 + -kan < kişi ‘kişi, insan’, EDPT, s. 752)

*110 kapitula. Bezirgänniñ nemä satın almaı üçün, da **satkan kişi** klägäy tirlikni tiyma (128v/5-6-7)*

satuçi: “alıcıya bir şey satan kimse, satıcı” (< sat- ‘satmak’, EDPT, s. 798 + -uçi)

a Yäñi Törädä k’risdânlarniñ bulay xoyulgandır, egär ki kristân k’risdânni oyurlap satsa özgä uluska da bu türlü yaman xilinmaq anıñ üsnä sezilgäy, Yäñi Törä buyurmastır anar tas bolmaga, ludz tartmaq keräk, da tutulmaq keräk, da zindan bilä

öğütlänməx keräk, yük tibinä dä ol **satučı** alğan aǵçanı ǵaytarmaǵ keräktir ol kişi üčün, da ol satılğan kişini keltirməx keräk eyäsinä, kimdän ki anı oyurlap edi, ǵaytarmaga anı borçludur. (74v/11-12-13-14-15-16-17-18-19-20, 75r/1-2-3-4-5)

ermenilär, **satučılar** da alučılar övlärniñ ya ǵaranglıxniñ, toygan-bitkänlär kendi törälärinä ǵaysı ki yatıptır, anıñkibik övlär da ǵaranglıxlarnı saǵlamaǵ keräklär. (91v/12-13-14-15-16-17)

ögüz **satučılar** biri birinä, üç tanıxniñ alnına bolmaǵ keräk bazar, a **satučı** anıñkibik ögüzni törä ǵatına borçludur anıñkibik ögüzni bermä ol aluçıǵa sabanga ya arabaga, ki anıñkibik ögüzniñ bolmagay ziyanlı ǵılıǵı, ya oyurluǵ bolmagay. (92v/14-15-16-17-18-19-20-21, 93r/1)

a egär anıñki çulular arasına nema ziyan bolsa ya anaları ölgäy alarnıñ 10 ya 20 künnüñ arasına, bolur aluçı **satuçıǵa** ǵaytarma anıñki çulularnı. (94r/18-19, 94v/1-2-3-4)

egär kimäsä tirlik satun algay barça türlü nemädän, da satıx etkäy edi anı, da bir ülüşün anıñ üsnä bergiy edi **satuçıǵa**, da **satučı** aluçıǵa inangiy edi ǵalğan suman suman [=sumanı], törä buyurıyır anıñkibik ig[i]likni, kimgä ki satıptır, ne bir kimsägä özgägä satma bolmas, keräk ol bazarnı ol toxtatkay, kim ki alıptır burun. (128r/9-10-11-12-13-14-15-16-17-18)

2.3.3.3. Satın Alma İle İlgili Söz Varlığı

al-: “satın almak” (< al- ‘almak’, EDPT, s. 124)

egär kimäsä tirlik satun algay barça türlü nemädän, da satıx etkäy edi anı, da bir ülüşün anıñ üsnä bergiy edi **satuçıǵa**, da **satučı** aluçıǵa inangiy edi ǵalğan suman suman [=sumanı], törä buyurıyır anıñkibik ig[i]likni, kimgä ki satıptır, ne bir kimsägä özgägä satma bolmas, keräk ol bazarnı ol toxtatkay, kim ki **alıptır** burun. (128r/9-10-11-12-13-14-15-16-17-18)

satın al-: “bir nesneyi belirlenen fiyatını ödeyerek kendine mal etmek, mübayaa etmek, satın almak” (krş. **satun al-**) (< sat- ‘satmak’, EDPT, s. 798 + -(i)n < al- ‘almak’, EDPT, s. 124)

egär ki kimesä, tirlik **satın alıp**, ne türlü dä bolsa, da bergäy bir ülüş aǵça, da soñra sayış etip, klämägäy bazarnı tutma, anıñkibik bazarnı özgä türlü sındırma

bolmastir, kim bazarni tutmasa, eki anca xaytargay behin, ne ki aliptir, a ol, kim ki satun alsa ig[i]likni, egar ki klamagay ol bazarni tutmaga, ne ki beh beriptir, ani tas etar. (128v/8-9-10-11-12-13-14-15-16-17-18)

satun al-: “bir nesneyi belirlenen fiyatını ödeyerek kendine mal etmek, mübayaa etmek, satın almak” (krş. **satın al-**) (< sat- ‘satmak’, EDPT, s. 798 + -(u)n < al- ‘almak, EDPT, s. 124)

a egar yovuxu bolmasa, da ol tep-tek ol ovni tutkay izdovsüz tügäl yilniñ çixkanina dirä, na ol, kim ki satun aliptir, xalir könu zarang ol övdä, yänä ol öv zarangliñ töräsi bilä meñärilir, ne bir utru bolmamañliñ bilä barçasiniñ yovuxlariniñ. (91r/12-13-14-15-16-17-18-19)

egar kimesä tirlik satun algay barça türlü nemädän, da satix etkäy edi anı, da bir ülüşün anıñ üsnä bergiy edi satuçığa, da satuçi aluçığa inangiy edi xalğan suman suman [= sumanı], törä buyuriyir anıñkibik ig[i]likni, kimgä ki satiptir, ne bir kimsägä özgägä satma bolmas, keräk ol bazarni ol toxtatkay, kim ki aliptir burun. (128r/9-10-11-12-13-14-15-16-17-18)

egar ki kimesä, tirlik satın alıp, ne türlü dä bolsa, da bergäy bir ülüş aχça, da sonra sayış etip, klamagay bazarni tutma, anıñkibik bazarni özgä türlü sindirma bolmastir, kim bazarni tutmasa, eki anca xaytargay behin, ne ki aliptir, a ol, kim ki satun alsa ig[i]likni, egar ki klamagay ol bazarni tutmaga, ne ki beh beriptir, ani tas etar. (128v/8-9-10-11-12-13-14-15-16-17-18)

2.3.3.4. Satmak/Satış İle İlgili Söz Varlığı

sat-: “bir değer karşılığında bir malı alıcıya vermek, satmak” (< sat- ‘satmak’, EDPT, s. 798)

xaçan kimesäniñ ögüzü kimesäni ursa da ol urmañtan kişi ölsä, Eski Törä buyurur edi, ki anıñkibik ögüzni öldürgäylär, da etin satkaylar, da ol aχcanı yarlılarga üläşkäylär, da eyäsi ögüzniñ ol kişiniñ başın tölämäñ keräk. (77r/21-22, 77v/1-2-3-4-5-6)

egar kimesä miskinliktän satsa kimesägä tarlovlarin tüznüñ, na yovuxları satkannıñ bolurlar yovuxluñ bilä, kensi xardaşlarıniñ aχçasın berip, bolurlar alma yat kişidän da erkli etmägä, da kensi bolur meñärüçi. (89v/9-10-11-12-13-14-15)

*egär kimäsä tirlik satun algay barča türlü nemädän, da satıx etkäy edi anı, da bir ülüşün anıñ üsnä bergiy edi satučıga, da satučı alučıga inangiy edi xalğan suman suman [= sumanı], törä buyuriyir anıñkibik ig[i]likni, kimgä ki **satıptır**, ne bir kimsägä özgägä satma bolmas, keräk ol bazarnı ol toxtatkay, kim ki alıptır burun. (128r/9-10-11-12-13-14-15-16-17-18)*

satıx: “satıcı ile alıcı arasında yapılan ve bir malın alıcıya verilmesi ve bunun karşılığında bir fiyat, bir değer alınması yoluyla yapılan işlem, satım, satış” (< sat- ‘satmak’ + -(ı)ğ, EDPT, s. 799)

*egär kimäsä tirlik satun algay barča türlü nemädän, da **satıx etkäy** edi anı, da bir ülüşün anıñ üsnä bergiy edi satučıga, da satučı alučıga inangiy edi xalğan suman suman [=sumanı], törä buyuriyir anıñkibik ig[i]likni, kimgä ki satıptır, ne bir kimsägä özgägä satma bolmas, keräk ol bazarnı ol toxtatkay, kim ki alıptır burun. (128r/9-10-11-12-13-14-15-16-17-18)*

2.3.3.5. Tüccar/Tüccarlık İle İlgili Söz Varlığı

bezirgân: (< Far. bāzergān) “ticaretle uğraşan kimse, tüccar”

*yänä yoluxkay edi bir kimesägä, ki kensiniñ borçun tölämä bolmagay belgili etkän küninä, da bergän kişi izdägäy kensiniñ borçun, ya sezgäy borç e[y]äsiniñ, xayda nesi bar esä, ya **bezirgân** arasına aχçası mī, xumaşı mī, ya mülkläri mī, nemä bar esä, da klägäy da izdägäy törädän şparunk anıñkibik adämigä utru, ki övdä bolmagay, ya yat ulusta bezirgānliyin bargay, ya teñiz kečkäy, ya yat ulusta tiyovlu bolgay, ya yat yerdä xasta bolgay, ya ölgäy, na anıñkibik borčka bergän aχça mī, xumaş mī, ki belgili etkän küninä tölämägä bolmadı, bolur şparovat etmägä, xayda nesiñ tuysa, ki vilasniy anıñ bolgay, anı oderžat etmägä bolur törädä, zera añar törä anı ayamastır. (154r/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-13-14-15-16-17-18-19-20-21)*

bezirgānlik: (< Far. + Tür.) “tüccar olma durumu, tüccarlık” (< Far. bāzergān ‘tüccar’ + Tür. -lik)

*yoxesä yoluxur adämilärgä köp kez orozsuzluxtan, ki teñizgä batkay, ya xaraχçı algay, ya ot köydürgäy, ya **bezirgānlik** artından keçikmäklik bolgay, prihoda ne türlü dä bolsa adämilärgä, na nuñar körä törä keräk podobniy künlär zamirit etkäy anıñ saylıx bilä kelgäniñä dirä, ki anıñ yuvuxları, atası, ya anası, ya xatunu, ya oylanları, ya*

χardaşları, ki nemä upadga kelmägäylär kendiläriniñ yuvuğunun etkän borçu üçün. (154v/13-14-15-16-17-18-19-20-21-22-23-24-25)

2.3.3.6. Diğer Başlıklara Girmeyen Söz Varlığı

bazar: (< Far. bāzār) “satın alma ve satma işi, alım satım, iş, muamele, ahzüita, aksata, pazar, alışveriş”

*ögüz satuçılar biri birinä, üç tanixniñ alnına **bolmaχ keräk bazar**, a satuçi anıñkibik ögüzni törä xatına borçludur anıñkibik ögüzni bermägä ol alučiğa sabanga ya arabaga, ki anıñkibik ögüzniñ bolmagay ziyanlı xiliçi ya oyurluχ bolmagay.* (92v/14-15-16-17-18-19-20-21, 93r/1)

*da egär ol inäk bolgay igi plodlu, ol çaχta ol **bazar** tutulmaχ keräk.* (93r/19-20-21)

*xaysi **bazarniñ** bilinmäxliçi bolmaχ keräk ermeni yarıuçılarniñ alnına.* (114r/16-17-18, 114v/1)

*egär kimesä tirlik satun algay barcă türlü nemädän, da satıχ etkäy edi anı, da bir ülüşün anıñ üsnä bergiy edi satučiğa, da satuçi alučiğa inangiy edi χalğan suman suman [=sumanı], törä buyuriyir anıñkibik ig[i]likni, kimgä ki satıptır, ne bir kimsägä özgägä satma bolmas, keräk ol **bazarni** ol toχtatnay, kim ki alıptır burun.* (128r/9-10-11-12-13-14-15-16-17-18)

beh: “güvence akçesi, depozito”

*egär ki kimesä, tirlik satın alıp, ne türlü dā bolsa, da bergäy bir ülüş aχça, da soñra, sayış etip, klämägäy bazarni tutma, anıñkibik bazarni özgä türlü sındırma bolmastır, kim bazarni tutmasa, eki ança χaytargay **behin**, ne ki alıptır, a ol, kim ki satun alsa ig[i]likni, egär ki klämägäy ol bazarni tutmaga, ne ki **beh beriptir**, anı tas etär.* (128v/8-9-10-11-12-13-14-15-16-17-18)

2.4. Din Hukuku Söz Varlığı

Dinler, ister semavi nitelik taşıyın isterse taşımasın, kurallar bütünüdür. Semavi dinlerde bu kuralların Allah tarafından konulup peygamberleri aracılığıyla indirildiğine inanılır. Semavi olmayan dinlerde ise kurallar, bir kişinin öğretilerinden

kaynaklanmaktadır. Din kurallarının kaynağı ne olursa olsun, kişinin davranışlarını düzenleyen kurallar arasında önemli bir yer tutmaktadır (Anayurt, 2016, s. 29).

Din kuralları uhrevi (öteki dünyaya ait) ve dünyevi nitelik taşır. Uhrevi kurallar yaratıcı ile insan arasındaki konuları ele alır, inanç ve ibadetle ilgilidir. Dünyevi kurallar ise, toplumsal ilişkilerle ilgilidir. Yani kişilerin birbirleriyle ve devletle olan ilişkilerine yer verir. Bu kurallardan hangilerinin uhrevi, hangilerinin dünyevi nitelik taşıdığını tespit edebilmek ve kesin sınırlar çizmek oldukça zordur. Çünkü pek çok din kuralında aynı anda hem uhrevi hem dünyevi nitelik görebilmek mümkündür (Anayurt, 2016, s. 29).

Din kuralları evrenseldir; belli bir ülke ya da bölge ile sınırlı değildir. Bu noktada din kuralları sosyal düzen kurallarından ayrılmaktadır. Her şeyden önce din kuralları, kişilerin hem dünya hayatlarına ilişkin hem de ahiret hayatlarına ilişkin pek çok düzenleme getirmektedir. (Anayurt, 2016, 29).

Dini inançların kaynağı farklılık gösterebilmektedir. Tek tanrı inancına dayalı ilahi dinlerde inancın kaynağı Allah'tır. Bu dinlerde din kurallarının kaynağını, Allah'ın peygamberler aracılığıyla insanlara ulaştırdığı emir ve yasaklar oluşturur. İlkel dinlerde ise inancın kaynağını insana has çeşitli korku ve hayranlıklar oluşturmaktadır (Andaç, 2008, s. 7).

2.4.1. Tanrı İle İlgili Söz Varlığı

köktägi yaryučı: “kâinatta var olan her şeyi yaratan, koruyan, tek ve yüce varlık, Tanrı” (krş. **köktägi yaryuču**) (< kök ‘gökyüzü’, EDPT, s. 708 + -tä + -gi + < yar- ‘yarmak, ikiye bölmek’ + -gu, EDPT, s. 963 + -çi; yar- ‘ayırarak, yarmak, parçalamak’ + -guçl, TSD, s. 747)

da ne türlü ganonk'nu biliçilär tüzüptürlär, ol türlü töräni dä; da ne türlü yarılganlarga ganonk'ta pokuta u xorxu bar, ol türlü törädä bar; da ne türlü törädä zindan u baylamaq bar egrilärgä, ol türlü ganonk'ta zindan u baylamaq xaryamaqtır; da ne türlü yazıxsız adämilär üsnä ganonk' nemä bay xoymastır, ol türlü törä dä anıñkibiklärnıñ üsnä, kimläär ki toyrudurlar dünyâda; da ne türlü ari kişi xorxmastır köktägi yaryučıdan, ol türlü anmey adam xorxmastır dünyâ yaryučusundan. (11r/13-14-15-16-17-18-19-20-21-22, 11v/1-2-3-4-5-6-7)

köktägi yaryuču: “kâinatta var olan her şeyi yaratan, koruyan, tek ve yüce varlık, Tanrı” (krş. **köktägi yaryučı**) (< *kök* ‘gökyüzü’, EDPT, s. 708 + *-tä* + *-gi* + < *yar-* ‘yarmak, ikiye bölmek’ + *-gu*, EDPT, s. 963 + *-çu*; *yar-* ‘ayırmaq, yarmak, parçalamak’ + *-guçı*, TSD, s. 747)

11-birinçi, ki bilgäylär yaryučılar Töre bitikindän toyru yaryu etmägä, bilip, ki kendiläri dä turmaxtırlar köktägi yaryučunun alnına yaryuga. (8r/8-9-10-11-12)

12-inçi, kimlär ki töräniñ alnına kelirlär, xorxu keçirgäylär, anıñ üçün ki xaçan adämilär alnına bolmaslar egrini könü etmägä, hälbät, köp türlü söz bilä dżâht etärlär yaryučunu aldamağa, ne türlü bolsarlar köktägi yaryučunun alnına turmaga, ki barça yapuqlarnı körär, ki anıñ alnına kimsä aldamağ bilä bolmas könü bolmaga, yoğsa könülük bilä tergöv bolsar? (8r/13-14-15-16-17-18-19-20-21-22, 8v/1-2-3)

a kim ki erki bilä egri etär yaryunu, kendi borçlu xalir köktägi yaryučuga. (19r/6-7-8)

Teñriniñ boyruğu: “Tanrı’nın emri” (< öz. is. *Teñri* ‘Tanrı’, EDPT, s. 523 + *-niñ* + < *buyur-* ‘emir vermek’ + *-(u)k*, EDPT, s. 387 + *-u*)

yoğesä yamanlıx artıptır bu zamanda, a k’risdânlar tügöl ki yalyız yaryu alnına ant içär, yoğsa här yerdä här kez heç nemädän, da anıñ bilä Xutxaruçumuznuñ buyruğun heç etärlär, da biz klädik, ki Teñriniñ boyruğun heç etkänlärgä törä u ganunk’ berkitip xoydu[x] yaryuda. (6v/7-8-9-10-11-12-13-14-15-16)

anıñ üçün ki Teñriniñ boyruğudur buyurgan, ki kimesä, k’risdân dinin bilip, aslam almagay. (86r/5-6-7)

Tenriniñ boyruğundan şayavat berilmäx keräk tul xatunlarga, da ne türlü ki *Teñri dżuvutlarga körgüzdi şayavat Misirda. (105v/7-8-9-10-11)*

xaysi da oğul-xız k’risdânlarnıñ ki salgay atasın-anasın da ketkäy, Teñriniñ boyruğu bilä anıñki ata-ana bütün saxlagaylar oğul-xızın, ki kendiläriniñ buyruğu bilä xatlarına övrätmägä da xilixlarına. (107v/15-16-17-18-19, 108r/1-2-3)

egär kimgä Teñriniñ boyruğu bolsa, ösiyät etmiyin, da xalgay kensindän soğra oğul-xızı, ol çayta xalgan ig[i]likni atasından anasından teñ üläşmäx keräk. (131v/16-17-18-19-20)

Təqriniñ yaryusu: “İlahi adalet” (< öz. is. *Təqri* ‘Tanrı’, EDPT, s. 523 + *-niñ* + < *yar-* ‘yarmak, ikiye bölmək’ + *-gu*, EDPT, s. 963 + *-su*)

*çaytıp esimä aldım, ki Biyimiz K’risdôsnıñ yaryusuna barasimen, ol, ki yüz körmäs, ne orunç almas, anıñ üçün tiyişlidir maña yazmaga çolum bilä **Təqriniñ yaryusunıñ** oxşaşıñ.* (10r/11-12-13-14-15-16)

*da budur **Təqriniñ yaryusu**, ki Yariç keldi dünyâgâ, da a[da]milär artıç sövdülär çarapıyuluçnu, ne ki yariçni.* (12v/19-20-21, 13r/1-2-3)

*anıñ üçün keräktir, ki, yüz körmiyin, **Təqriniñ yaryusun** könü etkäy da Tenriniñ alnına açıç yüzli bolgay.* (15r/9-10-11-12)

*tiyişlidir çaytıp munu da saıışlamaga, ki yaxşraqtır bu dünyânıñ yaryusuna kimsänin ig[i]likin egirlik bilä algaylar, sövük bilä yöpsünmāç keräk da kendiniñ dżaniniñ çutulmaçı üçün, ne ki özgäniñ egirlik bilä alğınça da köktägi **Təqriniñ yaryusu** alnına tölov etkinçä.* (20v/3-4-5-6-7-8-9-10-11)

2.4.2. Kutsal Kitaplar İle İlgili Söz Varlığı

2.4.2.1. İncil İle İlgili Söz Varlığı

Asduvadžsunç: (< Erm.) “öz. is. Hz. İsa’ya indirilen kutsal kitap, Ahd-i Cedit, İncil”

*dayi da aldıq **Asduvdzaşunçtan**, 2-inçi törädän, dayi da özgä bitiklärdän, çaysiları ki könüsün Təqriniñ töräläridir, çaysın ki Təqri buyurur, ki budur öträ, din u tanıçlıç, çaysın ki Men sizgä buyurdum.* (37r/4-5-6-7-8-9-10)

Awedaran: (< Erm.) “öz. is. Hz. İsa’ya indirilen kutsal kitap, Ahd-i Cedit, İncil”

*tiyişlidir yaryuçunun ki zindanı bolgay, kim ki egri bolsa zindanga salgay, ki ögütlängäylär, ne türlü K’risdos buyurur **Awedaranda**, ki deckiy salir zindanga, angınça, ki tölov etkäy.* (19r/13-14-15-16-17-18)

*bu türlü surp **Awedaranlar** da tügöl ki 1 vaçtta yazıldı ya 1-indän, här biri yazdı kendi vaçtı bilä, ol türlü bitikleri Boços arak’elniñ.* (38r/12-13-14-15-16)

*ne türlü ki keltirdi Movşes tşxojn harawojni, Soçomon çan vaçtına, ne türlü Eyämiz K’risdos buyurur surp **Awedaranda** da tanıçlıç berir.* (40r/5-6-7-8-9-10)

*tanişliş beriyir muşar ari bitiklər, kiməsə kendiniş k'ahanasiş pambas etməsiş, aniş üçün ki aşak'elləriş boyruşudur, ki anişkibik kişini ayir ögütnüş tibişə tartkay, kim ki k'ahanasişə yaman aytkey, ol yaman aytmaşliş bulaydır, neşik Teşrigə yaman aytkey, aniş üçün ki surp **Awedaran** buyurur, kim ki sizgə yaman aytsa, Maşa aytüyir. (70r/14-15-16-17-18-19-20-21-22, 70v/1-2-3)*

2.4.2.2. Ahitler İle İlgili Söz Varlığı

2.4.2.2.1. Eski Ahit İle İlgili Söz Varlığı

Eski Törə: “öz. is. Eski Ahit” (< eski ‘eski’, EDPT, s. 246 + < törü (törö) ‘gelenek, âdet, yazısız kural’, EDPT, s. 531)

***Eski Törədə** belgili edilär yaryuçular, markarələr, k'ahanalar, ki Teşridän tanlandılar, da alardan tanlandılar şartlar, uslu yaryuçular. (15r/16-17-18-19-20)*

*da egär tapulur esä bu bitiktä, ki köplär, yalyanlış bilä birläniş, da yalyan tanişliş bilä yamanlişni uçka çışaririlar, neşik Napęut'nun **Eski Törədə**, da surp Sdep'annosiş Yäşidä, bu işlər yalyan tanişlarişniş yamanliş bilä edi. (24r/11-12-13-14-15-16-17-18)*

*äväldän könülük köründi bizgä **Eski Törädän** almaga, şaysiş ki tutar edilär nahabedlər, Apraham u dayiş özgälär, bulardan soşra dinsizlər dä bu töräni tutarlar edi da törä etärlär edi itlik etkänlärgä, oşrularga da adamni öldürgänlärä. (36v/10-11-12-13-14-15-16-17)*

*bulay **Eski Törä** körgüziyir, evet ki Yäşi Törədə görgüziyir anişkibik p'orcut'iunni aşça džurumu bilä da luşz tartmaş keräk. (77r/11-12-13-14-15)*

*kimsä ki şilinsa ölümlü işni ya artişsilışni, kensi berilmäş keräktir ölümgä, budur, ki nemä oşurlasa, furka bilä ögütlänmäş keräk, da asilgan tenni asilmaş keräkmäs keča uzun furka üsnä, da anişkibik ten tüşürgän bolgay da saşlama yerdä, **Eski Törä** bulay körgüziyir. (99v/8-9-10-11-12-13-14-15-16)*

2.4.2.2.2. Yeni Ahit İle İlgili Söz Varlığı

Yäşi: “öz. is. Yeni Ahit” (bk. **Yäşi Törä**) (< yaşı ‘yeni’, EDPT, s. 943)

*da egär tapulur esä bu bitiktä, ki köplär, yalyanlış bilä birläniş, da yalyan tanişliş bilä yamanlişni uçka çışaririlar, neşik Napęut'nun **Eski Törədə**, da surp*

Sdep'annosniñ Yäñidä, bu işlär yalyan tanıxlarniñ yamanlıxı bilä edi. (24r/11-12-13-14-15-16-17-18)

Yäñi Törä: “öz. is. Yeni Ahit” (bk. **Yäñi**) (< *yañı* ‘yeni’, EDPT, s. 943 + < *törü* (*törö*) ‘gelenek, âdet, yazısız kural’, EDPT, s. 531)

egär kimesä k'risdân bolup, k'risdân xul satun alsa, körgüziyir Eski Törä, anıñkibik xul, 6 yıl xuluñ etip biyinä, azad bolmañ keräk yedinçi yılda, evet ki Yäñi Törä k'risdânlarniñ toxtattı anıñkibik xulnu ol çañta erkli bolur erksizliñtän, ne türlü tez xuluñ etkäy ol añçanı, xaysı ki anıñ üçün beriptirlär. (71v/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10)

ale Yäñi Törädä k'risdânlarniñ bu türlü körgüziyir: anıñki etkän oñul-xız ölginçä ludz tartkay. (73v/9-10-11-12)

bulay Eski Törä körgüziyir, evet ki Yäñi Törädä görgüziyir anıñkibik p'orcut 'iunnı añça dñurumu bilä da ludz tartmañ keräk. (77r/11-12-13-14-15)

bulay Yäñi Törä könütiyir ol öldürüçi oynı. (80v/23, 81r/1-2-3)

kimsä könüsün boyruñka utru erkli da öktäm xarşı sözlämä klägiy edi, anıñkibik kişi ölümlüdür, da anıñ üçün Yäñi Törä alay körgüziyir, ki kimsä törägä utru bolgay da töräçini heç körgäy, anıñkibik kişi ölümlüdür. (96v/18-19, 97r/1-2-3-4-5-6-7)

yoñsa Yäñi Törä bulay körgüziyir: egär kimsä yaman iş xılınsa da tanıxlıñ bilä yetkirsälär üsnä yaxşı kişilär bilä, 3 kişi bilä belgili, emin, anıñkibik dñzasın tartmañ keräk xilinganına körä. (99v/16-17-18-19-20-21, 100r/1-2)

2.4.2.2.3. Eski Ahit ve Yeni Ahit İle İlgili Söz Varlığı

Esk'i u Yäñi Törä: “öz. is. Eski Ahit ve Yeni Ahit” (bk. **Eski Törä u Yäñi Törä, Eski u Yäñi Törä, Yäñi u Eski Törä**) (< *eski* ‘eski’, EDPT, s. 246 + < *u* ‘ve’ + < *yañı* ‘yeni’, EDPT, s. 943 + < *törü* (*törö*) ‘gelenek, âdet, yazısız kural’, EDPT, s. 531)

tiyäsidir yaryuçılarga ertä u keçä sarnamaga Esk'i u Yäñi Töräni da Törä bitikini da eskä almaga barça millätniñ da esli adamilärniñ yazganın. (17v/17-18-19-20-21)

Eski Törä u Yäñi Törä: “öz. is. Eski Ahit ve Yeni Ahit” (bk. **Esk'i u Yäñi Törä, Eski u Yäñi Törä, Yäñi u Eski Törä**) (< *eski* ‘eski’, EDPT, s. 246 + < *törü*

(törö) ‘gelenek, âdet, yazısız kural’, EDPT, s. 531 + < u ‘ve’ + < *yaŋı* ‘yeni’, EDPT, s. 943 + < *törü (törö)* ‘gelenek, âdet, yazısız kural’, EDPT, s. 531)

egär bir kimesädän nemä borčka ya ötünč algay mayat küngä, ol, kim ki borčka alsa ya ötünčkä, da yarlılansa, da yarlılanmaŋ üçün belgili küninä tölämä bolmasa, na Eski Töräniŋ u Yäŋi Töräniŋ boluŋmaŋı bilä ol yarlılanganga anıŋkibik şayavat etkändir, ki inangan kişidän bir ayırlıŋ ta körmä bolmastır, da tüşüngän kişidän aslam alma bolmastır. (85v/5-6-7-8-9-10-11-12-13-14-15-16)

Eski u Yäŋi Törä: “öz. is. Eski Ahit ve Yeni Ahit” (bk. **Esk‘i u Yäŋi Törä, Eski Törä u Yäŋi Törä, Yäŋi u Eski Törä**) (< *eski* ‘eski’, EDPT, s. 246 + < u ‘ve’ + < *yaŋı* ‘yeni’, EDPT, s. 943 + < *törü (törö)* ‘gelenek, âdet, yazısız kural’, EDPT, s. 531)

4-ünçü, aldıq barça bitiklärdän Eski u Yäŋi Törädän, zera barça bitiklər nedir-ögüt u törädir, dżan u ten sartın yarŋularniŋ. (37r/14-15-16-17-18)

a egär ki povod törälär turgay da klägäy domovlacca bolmaga törä alnına, aytip, ki klärmen anıŋ, ıayda ki nesin sezdim, aıçasın, ya ıumaşın, ya mülklärin, ki kensi mocuma algaymen, na Eski u Yäŋi Töräniŋ şayavatı budur anıŋki adämigä, ki kensiniŋ priçinasından bolmagay ya egirlikindän keçikmäklikinä; anıŋkibik şparunknu ıaldırğaylar mocta anıŋkibik borç e[y]äsiniŋ kelgäninä diyin saylıı bilä, da ol nemälär, ki şparovat etti, turgay töräniŋ mocu da möhürü tibiinä, yıl mı, kün mı, ne ki törä zamirit etsä, här biriniŋ dovoduna körä, kimniŋ ki nemä könülükü bar essä. (154r/22-23-24-25-26-27, 154v/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12)

Yäŋi u Eski Törä: “öz. is. Yeni Ahit ve Eski Ahit” (bk. **Esk‘i u Yäŋi Törä, Eski Törä u Yäŋi Törä, Eski u Yäŋi Törä**) (< *yaŋı* ‘yeni’, EDPT, s. 943 + < u ‘ve’ + < *eski* ‘eski’, EDPT, s. 246 + < *törü (törö)* ‘gelenek, âdet, yazısız kural’, EDPT, s. 531)

alay oı, egär kimesä kişini oıurlagıy edi ya ıaraılagıy edi ıaraıçılıı bilä, ıaıan Yäŋi u Eski Törä ol türlü buyurur, anıŋkibik ölüm bilä tas bolgay. (116r/6-7-8-9-10)

SONUÇ

Hukuk, toplum düzenini sağlayan ve devletin yaptırım gücünü belirleyen kurallar bütünüdür. Kıpçak-Ermeni münasebetlerinin artması sonucu Kıpçaklar, Ermenilerin millî mezhebi olan, Hristiyanlığa ait Gregoryanlık mezhebini benimsemişlerdir. Bu yeni inanç sistemi başta dil, din, hukuk olmak üzere pek çok alanda kendini göstermiştir. *Töre Bitigi'nde Hukukla İlgili Söz Varlığı* başlıklı bu tez; genel hukuk, kamu hukuku, özel hukuk ve din hukuku olmak üzere dört ana başlıktan oluşmuştur. Bu başlıklar kendi içerisinde de sınıflandırılmıştır.

Dört ana başlıkta incelenen ve hukukla alakalı söz varlığını yansıtan 316 madde başı tespit edilmiştir. Bu madde başlarından *törä* “adalet, yargı, mahkeme, dava, kanun, hüküm, duruşma”; *yaryu* “yargı, yargılama, mahkeme, hüküm, duruşma”; *borçlu* “suçlu, borçlu, alacaklı”; *bitik* “kanun kitabı, senet”; *džurum* “suç, para cezası”; *gile* “ifade, şikâyet”; *giley* “ifade, şikâyet”; *iš* “dava, hüküm”; *könü* “adil, dürüst”; *taniçliç* “kanıt, şahitlik” *yanılğan* “suç, suçlu”; *žarangliç* “mirasçılık, mülkiyet” anlamlarında kullanılmıştır. Ayrıca *Tejriniñ boyruçu* yargılama hukuku ve din hukukunda, *Tejriniñ yaryusu* genel hukuk ve din hukukunda, *yalyan* tanîç ceza hukuku ve yargılama hukukunda, *yalgan* tanîçliç ise kamu hukuku ve yargılama hukuku başlığı altında değerlendirilmiştir.

Tespit edilen madde başlarından 182’si Türkçedir. Türkçe kelimeleri Slav kökenli kelimeler izlerken az sayıda da olsa Arapça, Farsça, Ermenice, Soğdca, Moğolca kelimelere de rastlanmıştır. Metin içerisinde Türkçe + Arapça (*ağça džurum*), Arapça + Türkçe (*džuyap berüci*), Türkçe + Farsça (*çan bahasi*) isim tamlamaları; Türkçe + Ermenice (*alyişli bsag*), Türkçe + Slav dilleri (*törä viložoniy*), Slav dilleri + Türkçe (*hlovniy iš*) sıfat tamlaması; Arapça + Türkçe (*adam öldür-*) birleşik fiil; Ermenice + Türkçe (*ludž ber-*), Arapça + Türkçe (*ayb ber-*) yardımcı fiile kurulmuş

birleşik fiiller; Arapça + Farsça + Türkçe (*hâkim bahasîn tölämäk*) kelimelerden oluşan isim fiil grubu; Arapça + Türkçe (*adamnî öldürgän*) sıfat fiil grubu; Ermenice + Türkçe (*hokiparclîx*), Farsça + Türkçe (*bezirgânlik*), Arapça + Farsça (*dävikâr*) terkiplerden oluşan kelimelerle de karşılaşmıştır.

Töre Bitigi'nde, bazı madde başları hem Türkçe hem de diğer dillerdeki şekilleriyle kullanılmıştır. Örneğin “suç” anlamında Türkçe *sudž*, Arapça *džurum*; “iftira” anlamında Türkçe *yala*, Arapça *büxtan*; “suçlu” anlamında Türkçe *egri*, Soğdca *borçlu*; “ceza” anlamında Türkçe *ögüt* Arapça *džäza*; “mahkeme” anlamında Türkçe *törä*, Ukraynaca *vrâd*; “davacı” anlamında Türkçe *izdovüçi*, Slav kökenli dillerde *povod*, *zaçoca*; “davalı” anlamında Türkçe *ündälgän*, Slav kökenli dillerde *istec*; “kanıt” anlamında Türkçe *taniçliç*, Slav kökenli dillerde *lica*, *dovod*; “çeyiz” anlamında Arapça *džehez*, Slav kökenli dillerde *viprava* vb. kelimeler bu örnekler arasında gösterilebilir.

İncelediğimiz *Töre Bitigi*'nde Garkavets bir kelimenin kökeni hakkında bilgi vermemiş (*dovod*); *beh* kelimesinin de etimolojik kökeni hakkında bilgiye ulaşamamıştır.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde on sekiz bin sayfadan oluşan hukuk metinlerinin varlığı bilinmektedir. Bu çalışmayla birlikte *Töre Bitigi*'nin hukuk söz varlığı açısından oldukça zengin olduğu görülmüştür. Bundan sonra yapılacak hukuk çalışmalarına kaynaklık etmesi temennimizdir.

KAYNAKÇA

- Akalın, M. (1988). *Tarihî Türk şiveleri*. TKAE Yayınları.
- Akar, A. (2010). *Türk dili tarihi*. Ötüken Yayınları.
- Akbulut, E. (2017). *Töre Bitigi (İnceleme-metin)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Altınkaynak, E. (2006). *Gregoryan Kıpçak dil yadigarları*. IQ Kültür Sannat Yayıncılık.
- Altınkaynak, E. & Altınsoy, S. (2007). Gregorian Kıpçak metinlerinden Akıllı Hikar'ın Hikâyesi. Prof. Dr. M. Metin Hülâgü, Yrd. Doç. Dr. Şakir Batmaz, Yrd. Doç. Dr. Gülbadi Alan, Yrd. Doç. Dr. Süleyman Demirci (Yay. Haz.), Hoşgörü Toplumunda Ermeniler, 2, 93-118.
- Anayurt, Ö. (2016). *Hukuka giriş ve hukukun temel kavramları* (Güncellenmiş 16. Baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Andaç, F. (2008). *Hukukun temel kavramları*. Detay Yayıncılık.
- Argunşah, M., & Sağol Yüksekaya G. (2017). *Karahanlıca Harezme Kıpçakça dersleri*. Kesit Yayınları.
- Arıkan, İ. (2006). Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 3(4), 130-141.
- Arıkan, İ. (2006). *Ermeni harfleriyle yazılmış Kıpçakça Zebur metin-dizin* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Arslan, S. M. (2013). *Aleksandr Nikolayeviç Garkavets'in hayatı eserleri ve Türkolojiye katkıları* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aynakulova, G. (2007). Gregoryen Kıpçaklar ve oniki hayvanlı Türk takvimi üzerine. *Millî Folklor* 19(74), 21-28.
- Aynakulova, G. (2009). Ermeni Kıpçakları mı? Gregoryen Kıpçaklar mı? *Millî Folklor* 21(84), 114-126.
- Caferoğlu, A. (1970). *Türk dili tarihi*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Chirli, N. (2004). *Bir Ermeni Kıpçakçası metni: Algış Bitigi (Durum ekleri incelemesi, metin,dizin)* (Doktora tezi). Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Chirli, N. (2005). *Ermeni Kıpçakça dualar kitabı Algış Bitigi*. SOTA Yayınları.
- Chirli, N. (2005). Ermeni Kıpçakçasının söz varlığındaki Slavca kelimeler üzerine. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 14(1), 137-151.
- Chirli, N. Ermeni Kıpçakçasının ses özellikleri üzerine. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi* (20), 75-90.
- Chirli, N. (2010). Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi söz varlığı. *Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi Araştırmaları Çalıştayı* (14 Mayıs 2010).
- Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteen-Century Turkish*. Oxford At the Vlarendon Press.
- Clauson, G. (1971). Armeno Qıpcaq. *Rocznik Orientalistyczny* XXXIV (2).

- Çağatay, S. (1944). Codex Cumanicus sözlüğünün basılışı dolayısıyla. *D.T.C.F Dergisi* 2(5), 759-772.
- Çağbayır, Y. (2007). *Orhun yazıtlarından günümüze Türkiye Türkçesinin söz varlığı Ötüken Türkçe sözlük*. Ötüken Neşriyat.
- Çetin Milci, E. (2014). *Gregoryan muhiti Kıpçak Türkçesi mahkeme tutanakları (1630-1635) (İnceleme-metin-dizin)* (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Dashkechich Y. R. (1983). *Armyano-Kıpçakskiy yazık: Etapı istorii*. Voprosı Yazıkoznaniya, No.1.
- Daşkeviç Y. R., & Tryjarski E. (1979). Armyano-Kıpçakskiy yazık bibliografiya literatüre 1802-1878. *Rocznik Orientalistyczny* T.XL, 79-86.
- Dikici, M. F. (2009). *İcra ve iflas hukuku* (6. Baskı). Agon Bilgi Akademisi.
- Eckmann, J. (2003). *Harezmi Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*. TDK Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2018). *Başlangıcından yirminci yüzyıla Türk dili tarihi* (19. Baskı). Akçağ Yayınları.
- Eren, H. (1999). *Türk dilinin etimolojik sözlüğü*. Bizim Büro Basımevi.
- Garkavets, A. (2002). *Kıpçakskoe pismennoe nasledie I, katalog i teksti pamyatnikov Armyanskim pismom*.
- Garkavets, A. (2002). *Kıpçakskoe pismennoe nasledie I-II-III. Kıpçakskiy slovar*.
- Garkavets, A. (2007). *Kıpçakskoe pismennoe nasledie II, pamyatniki duhovnoy kulturi Karaimov, Kumanev-Polovtsev i Armyano-Kıpçakov*.
- Garkavets, A. (2010). *Kıpçakskoe pismennoe nasledie III, Kıpçakskiy slovar*.
- Garkavets, A., & Hurşudyan E. (2001). *Armenian-Qypchaq Psalter written by deacon Lussig from Lviv 1575/1580*.
- Garkavets, A., & Sapargaliev G. (2003). *Töre Bitigi, Kıpçaksko-Polskaya Versiya Armyanskogo Sudebnika i Armyano Kıpçakskiy Protsessualnyy Kodeks, Lvov, Kamenets-Podolskiy, 1519-1594*.
- Gökbel, A., (2000). *Kıpçak Türkleri*. Ötüken Yayınları.
- Gökbel, A., (2002). Kıpçaklar/Kumanlar. *İçinde Türk Ansiklopedisi* 2, (729-756).
- Gökdağ, B. A. & Şimsek, Y. (2014). Gregoryan Kıpçak Türkçesi mi Ermeni Kıpçakçası mı?. *Yeni Türkiye* (60), 75-767.
- Gömeç, S. Y. (2013). Türk Tarihinde Kıpçaklar. *Mustafa Kafalı Armağanı*, 1-23.
- Gözübüyük, A. Ş. (2003). *Hukuka giriş ve hukukun temel kavramları* (Güncelleştirilmiş 19. Baskı). Turhan Kitabevi.
- Gülensoy, T. (2000). Kıpçaklar ve Kıpçakça: *İçinde Türkçe el kitabı* (119-136). Akçağ Yayınları.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü I (A-N)*. TDK Yayınları.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü II (O-Z)*. TDK Yayınları.
- Güner, G. (2010). Kıpçak Türkçesindeki meslek adları üzerine içerik ve yapı bakımından bir sınıflandırma denemesi. *Turkish Studies*, 5(3), 1416-1448.

- Güner, G. (2013). Hikmetli Hikâr'ın Hikâyesi'nin dil özellikleri I: Yapım ekleri. *Turkish Studies* 8(9), 1603-1611.
- Güner, G. (2020). *Kıpçak Türkçesi grameri*. TDK Yayınları.
- Güvenç, L. (2014). *Ermeni harfli Kıpçak Türkçesinde fiil* (Yayımlanmamış doktora tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hasankohal Salahshour, T. (2017). *Ermeni harfli Kıpçakça Töre Bitiğinde yabancı unsurlar* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kalafat, Y. (2012). *Gregoryen Türklerde halk inançları*. Berikan Yayınevi.
- Karamanlioğlu, A. F. (1963). Kıpçaklar ve Kıpçak Türkçesi. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XII, 175-184.
- Karamanlioğlu, A. F. (1994). *Kıpçak Türkçesi grameri*. TDK Yayınları.
- Kasapoğlu Çengel, H. (2009). Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesiyle Yazılmış Töre Bitigi ve Bu Eserdeki Töre, Yargı, Bitik Terimleri Üzerine. *Gazi Türkiyat/Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi* 1, 77-96.
- Kasapoğlu Çengel, H. (2009). Ermeni harfli Kıpçakça eserler ve bu eserler üzerine yapılan araştırmalar. *Kafkaslarda Türk Dili ve Kültürünün Etkileri* (5-6 Mart 2009) (193-215). TDK Yayınları.
- Kasapoğlu Çengel, H. (2009). Ermeni harfli Kıpçakça söz varlığı üzerine notlar. *festschrift: To Commemorate the 80th Anniversary of Prof. Dr. Talat Tekin's Birth. International Journal of Central Asian Studies, 13 The International Association of Central Asian Studies Korea University of International Studies*, 165-181.
- Kasapoğlu Çengel, H. (2012). Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi. *Dil Araştırmaları* (10), 17-81.
- Kocapınar, P. (2014). *Kavram sözlükleri ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi söz varlığı Üzerine Bir Deneme* (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Korkmaz, H. (2014). *Töre Bitiki grameri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kutalmış, M. (2003). On the Armeno-Kipchak. *Karadeniz Araştırmaları* (2), 35-42.
- Kurat, A. N. (1972). IV – XVIII. yüzyıllarda Karadeniz'in kuzeyindeki Türk kavimleri ve devletleri. TTK Yayınları.
- Öner, M. (1998). *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*. TDK Yayınları.
- Özakdağ, N. (2013). 16.-17. yüzyıllardaki Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi ve bu dilde yazılmış Kıpçakça belgeler. *Yeni Türkiye Türkçe Özel Sayısı*, 55, 340-356.
- Özkan, N. (2007). Ermeni harfleriyle Türkçe metinler üzerine, Prof. Dr. M. Metin Hülagü, Yrd. Doç. Dr. Şakir Batmaz, Yrd. Doç. Dr. Gülbadi Alan, Yrd. Doç. Dr. Süleyman Demirci (Yay. Haz.), Hoşgörü Toplumunda Ermeniler, 3, 401-416.
- Öztürk, A. (2009). *Ermeni Kıpçakçasıyla yazılmış Kamanets vakayinamesi (Çeviri-metin-gramer-sözlük)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Erciyes Üniversites Sosy al Bilimler Enstitüsü.
- Öztürk, A. (2011). Ermeni harfli Kıpçak Türkçesinin yayılma alanları. *Gazi Türkiyat/Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, (8), 323-334.

- Paçacıoğlu, B. (2016). *VIII.-XVI. yüzyıllar arasında Türkçenin sözcük dağarcığı*. Kesit Yayınları.
- Pamukciyan, K. (2002). *Ermeni harfli Türkçe metinler*. Aras Yayınları.
- Pehlivan, O. (2008). *Vergi hukuku: Genel ilkeler ve Türk vergi sistemi*. Celepler Matbaacılık.
- Pritsak, O. (1988). Kıpçakça: İçinde *Tarihî Türk şiveleri* (11-122) (Çev. M. Akalın). TKAE Yayınları.
- Pritsak, O. (1988). Ermeni Kıpçakçası: İçinde *Tarihî Türk şiveleri* (123-132) (Çev. M. Akalın). TKAE Yayınları.
- Salan, M. (2016). *Codex Cumanicus ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesinde fiil yapımı* (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Schütz, E. (1961). On the transcription of Armeno-Kipchak. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 139-161.
- Şenyüz, F. (2017). *Codex Cumanicus ve Ermeni harfli Kıpçakçada ekleme yoluyla isim yapımı* (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tietze, A. (2002). *Tarihi ve etimolojik Türkiye Türkçesi lugati I (A-E)*. Simurg Yayınları.
- Tietze, A. (2002). *Tarihi ve etimolojik Türkiye Türkçesi lugati II (F-J)*. Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- Tuğuz, Z. (2019). *Ermeni harfli Kıpçak Türkçesinde isimlerin kavram alanları* (Yayımlanmamış doktora tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Türkçe Sözlük (2011). (6. Baskı), TDK Yayınları.
- Uydu Yücel, M. (2002). Kıpçaklar. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 25, (420-421).
- Yarmalı, E. S., & Alp S. (2011). *Hukuk terimleri sözlüğü*. Türkmen Kitabevi.
- Yılmaz, E. (1976). *Hukuk sözlüğü*. Doruk Yayınları.